

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

REFERRED JOURNAL

JULY-SEPTEMBER 2015 VOLUME 09 ISSUE 03

ISSN: 2298 - 0946; E - ISSN: 1987 - 6114; DOI: 10.15357

**AZERBAIJAN
BELARUS
GEORGIA
RUSSIA
TURKEY
UKRAINE**

History of tourism
Economic, Management and Marketing Sciences
Historical Sciences and Humanities
Historiography and Special Historical Disciplines
Management and Marketing
Economic of Agriculture, Agronomy & Forestry
History of Science and Technics
Theory and Methods of Professional Education
Innovations in Medicine
Social Science
Economic Science
Pedagogy Science
Politology

<http://gulustan-bssjar.com/>

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

REFERRED JOURNAL

JULY-SEPTEMBER 2015 VOLUME 09 ISSUE 03

ISSN: 2298 - 0946; E - ISSN: 1987 - 6114; DOI: 10.15357

Civilization, in contrast to countries there is usually a long time - usually more than millennium.

JOURNAL INDEXING

TBILISI, GEORGIA 2015

Honorary Editors

Agaheydar Seyfulla Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Anzor G. Abralava

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Archil Prangishvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Tbilisi University of International Relationships. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

David Narmania

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Elshan Mahmud Hajizade

Doctor of Economical Sciences. Professor

Evgeni Baratashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

George Malashkhia

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Tbilisi State University. Doctor of Economic Sciences. Full Professor.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Loid Karchava

Doctor of Business Administration. Association Professor. Caucasus International University.

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Nikolay N. Sentyabrev

Volgograd State Academy of Physical Culture. Doctor of Biological Sciences. Professor.

Paata Koguashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Doctor of Economical Sciences. Professor

Vagif Arzumanli

Doctor of Philological Sciences. Professor.

Victor F. Stukach

Omsk State Agrarian University. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Zurab A. Gasitashvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Editor: Lienara Adzhyieva V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (branch).
PhD of History. Associate Professor

Finance manager: Maia Kapanadze. Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economic Sciences.
Associate Professor. Member of Editorial Board.

ISSN: 2298-0946; E-ISSN: 1987-6114; DOI: 10. 15357; UDC: 3/K-144

©Publisher: Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia. Gulustan - bssjar

Executive and founder of organization: Namig Isayev. Academician Doctor in Business Administration.

Finance manager: Maia Kapanadze. Doctor of Economic Sciences. Associate Professor.

©Editorial office: Marneuli municipality. Village Takalo. Georgia.

Tel: +994 50 226 70 12

+994 55 241 70 12

+995 59 312 89 96

Website: www.gulustan-bssjar.com

E-mail: engineer_namik@mail.ru , gulustanbssjar@gmail.com

©Typography: AZCONCO LTD. Industrial, Construction & Consulting

Registered address: Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Representation of Azerbaijan International Diaspora Centre in Georgia was registered by Public register of Georgia, on 28/05/2013, R/C 434161097. <http://public.reestri.gov.ge>

Reproduction of any publishing of The Caucasus permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Ленара Аджиева, Эдуард Комогорцев	
ТОРГОВЛЯ В ЕВПАТОРИИ И УЕЗДЕ В 1861–1917 гг.	4
Ирина Жиленкова	
ССУДО-СБЕРЕГАТЕЛЬНЫЕ И КРЕДИТНЫЕ ОБЩЕСТВА УКРАИНЫ И ВНЕШНЯЯ ТОРГОВЛЯ В НАЧАЛЕ XX в.	12
Alla Krylova, Natalia Schkoda, Aleksiy Zamuruyshev, Aleksandr Zhiryakov	
MOLOCHANSK GERMANS, MENNONITES AND THE SURROUNDINGS SOCIETY: FEATURES OF THE LAND RELATIONS.....	16
Виктория Лыкова	
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ВЫСТАВКИ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ РАЗВИТИЯ ХОЗЯЙСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ КРЕСТЬЯН ЮЖНОЙ УКРАИНЫ В XIX в.	21
Микола Поєдинок	
ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ПОЛТАВСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ПОЛТАВСЬКИМ ГУБЕРНСЬКИМ ЗЕМСТВОМ (кінець XIX ст. – початок XX ст.).	24
Севиндж Махмудова, Севиндж Мустафазаде	
ИННОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ ШКОЛАХ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	30
Марія Оліяр	
РЕАЛІЗАЦІЯ ДИСКУРСИВНО-ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОЇ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	34
Михайло Сидоренко	
ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	39
Наталія Стоянець	
ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЬОВИХ ОРІЄНТИРІВ У ПРОГНОЗУВАННІ..	44
Lamara Qoqiauri	
THE REALITY OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND INVESTMENTS IN GEORGIA.....	49

ТОРГОВЛЯ В ЕВПАТОРИИ И УЕЗДЕ В 1861–1917 гг.

Аджиева Ленара Сейдаметовна¹, Комогорцев Эдуард Игоревич²
Евпаторийский институт социальных наук (филиал), ФГАОУ ВО «КФУ им. В.И. Вернадского», кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и правоповедения (РФ)¹,
Евпаторийский институт социальных наук (филиал), ФГАОУ ВО «КФУ им. В.И. Вернадского», магистрант, направление подготовки «История» (РФ)²
e-mail: karalera1@yandex.ru¹, edkom19@mail.ru²

РЕЗЮМЕ

Проанализированы особенности торговли в Евпатории и уезде в 1861–1917 гг. Выявлены факторы, влиявшие на развитие торговых отношений в регионе. Особое внимание уделено Евпаторийскому порту, объемам экспорта и импорта, группам товаров, развитию отраслей сельского хозяйства, которые составляли основу товарного производства.

Ключевые слова: Евпатория, Евпаторийский уезд, Крым, Российская империя, земледелие, животноводство, торговля, порт, экспорт, импорт, промыслы, промышленность, XIX в.

РЕЗЮМЕ

Проаналізовано особливості торгівлі у Євпаторії й повіті у 1861–1917 рр. Виявлено фактори, що впливали на розвиток торгових відносин у регіоні. Особливу увагу приділено Євпаторійському порту, обсягам експорту й імпорту, групам товарів, розвитку галузей сільського господарства, що складали основу товарного виробництва.

Ключові слова: Євпаторія, Євпаторійський повіт, Крим, Російська імперія, землеробство, тваринництво, торгівля, порт, експорт, імпорт, промисли, промисловість, XIX ст.

ABSTRACT

The article analyzes the trade relations in Yevpatoriya and counties in 1861–1917 years. Factors affecting the development of trade relations in the region. Particular attention to the port of Yevpatoriya, the volume of exports and imports, commodity groups, the development of agricultural sectors that form the basis of commodity production was paid.

Keywords: Yevpatoriya, Yevpatoriya district, Crimea, Russian Empire, agriculture, livestock, trade, port, export, import, handicrafts, industry, XIX century.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В истории экономического развития Крыма вторая половина XIX в. имеет особое значение. Реформы, инициированные Александром II, существенно повлияли на общее экономическое состояние Российской империи, что, в свою очередь, неминуемо отразилось на экономической ситуации в Крыму. Спрос на хлеб на мировом рынке после Восточной войны способствовал интенсификации развития сельского хозяйства, в результате чего возросли объемы внешнеторговых операций Российской империи. Увеличение экспорта предполагало обеспечение активного торгового баланса и поступления валюты для инвестиций в предстоящую российскую индустриализацию. Для российского правительства задача включения хлеборобных южных регионов империи в единую экономическую систему была первостепенной. Хлеб из центральных и южных регионов Российского государства в основной своей массе экспортировался через черноморские и азовские порты, которые приобрели в изучаемый период важное значение в российской внешней торговле.

Экономическая модернизация крымского региона в исследуемый период имело свою определенную специфику. Хозяйственное освоение полуострова было делом сложным: Крым и континент разделяли внушительные степные просторы; между ними отсутствовали развитые сухопутные пути сообщения; засушливый крымский климат приводил к частым неурожаям [23, с. 95]. Так, если в России неурожай бывали 1 раз в 7 лет, то в Крыму урожаи – через 2–4 года [24, с. 151]. Переложная система крымского земледелия допускала естественное восстановление почвы. Крымские земельные отношения между местным населением и российскими помещиками строились на принципах аренды земельных участков без личной зависимости и на условиях наемного труда, в результате чего возникали частые конфликты [4, с. 36]. Сложности в поземельных отношениях, особенности системы земледелия, частые неурожай не лучшим образом отражались на развитии крымского хозяйства и торговли. Крым застал реформы в крайне сложном экономическом положении, что было результатом последствий Восточной войны. Инфраструктура была разрушена. Вследствие массовой эмиграции крымских татар многие селения перестали существовать, население полуострова, особенно сельское, сократилось почти вдвое. В сложившейся ситуации демографического, экономического и продовольственного кризиса на полуострове власти обратились к преобразованиям экономики Крыма [3, с. 123]. Возросло экономическое значение Евпаторийского уезда, обладавшего достаточной посевной площадью, а также порта в г. Евпатория имевшего особое значение во внешней крымской торговле. Отдельные аспекты экономического развития городов и районов Крыма затрагивались учеными, путешественниками, политическими деятелями, жившими в исследуемый период [8–10; 15–22; 31; 32; 35; 38], советскими

историками [13; 14; 36], современными российскими исследователями [1–6; 23; 30; 34; 37]. Таким образом, есть необходимость выявить и проанализировать особенности развития торговли Евпатории и уезда в 1861–1917 гг.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

К середине XIX в. в Евпатории и уезде уже оформилось производство товаров определенных групп. В основе этого лежало развитие отраслей сельского хозяйства – растительных и животноводческих, а также местных промыслов. Развивалась специализация по волостям (регионам) уезда. Торговали всеми видами товаров, производимых в уезде и привозимых из других частей империи и не только.

Экономическое и хозяйственное развитие Евпаторийского уезда было прервано, когда центральный город уезда, Евпатория, был оккупирован войсками иностранной коалиции в 1854 г. Многие жители города вынуждены были покинуть его пределы, поскольку опасались расправы со стороны интервентов, наступления голода и эпидемий. По этой причине население города обеднело и сократилось почти вдвое, – до 6,4 тыс. чел. [34, с. 67]. В целом, в Евпатории было разрушено 426 домов (почти $\frac{1}{4}$ часть города) [16, с. 226]. В уезде преобладала аналогичная ситуация. Жители уезда за бесценок продавали своё имущество, а если не удавалось продать, то оставляли его и уезжали, поскольку разорение от войны для каждого было неизбежным. Многим хозяевам Евпаторийского уезда приходилось заново обзаводиться скотом, сеном, зерном и пр. Прежние капиталы уменьшились, торговля и хозяйственная деятельность понесли колоссальные убытки. Крымским городам, которые подверглись разрушениям в годы Восточной войны, российским правительством в 1857 г. были предоставлены льготы по выплатам государственных налогов. Так, в феврале Евпатория была освобождена от некоторых видов налогов сроком на 6 лет. Свообразные «налоговые каникулы» должны были поспособствовать улучшению экономического положения жителей Евпатории на фоне усилившихся после войны повинностей в Российской империи [2, с. 23; 32, с. 34–35].

Евпаторийскому уезду на полуострове принадлежало около 0,5 млн дес. земли. Почва в уезде была малоплодородной, с бедной растительностью. Дефицит пресной воды оказывал существенное влияние на орошение. По этой причине хорошие урожаи были редким явлением. Это сказывалось на цене на землю Евпаторийского уезда: 1 десятину можно было купить за 12–25 руб., тогда как в других крымских уездах цена за десятину варьировалась от 10 до 40 руб. [5, с. 6; 7, с. 21].

Доля частновладельческой земли Евпаторийского уезда была одной из самых высоких в Крыму [19, с. 4]. Дворянское сословие составляло 45% из общего числа владельцев и имело 55 % всей частновладельческой земли. К середине 1880-х гг. в уезде насчитывалось до 135 крупных дворянских имений. Мещанское и купеческое сословие, составлявшее 40 % владельцев, обладало 38 % личной пахотной земли [19, с. 7]. Таким образом, в Евпаторийском уезде преобладали дворянские, а также мещанские и купеческие землевладения.

По причине того, что в уезде основная часть земли принадлежала помещикам, размеры земельных владений были крупными: на одного землевладельца приходилось от 1,5 тыс. до 5 тыс. дес. земли, поэтому тут вели экстенсивное хозяйство, предпочитая увеличению урожайности расширение посевных площадей. Подтверждением экстенсивности хозяйства была господствовавшая в уезде трехпольная система севооборота, что объяснялось значительными земельными просторами [9, с. 21]. Естественно, главными производителями товарной зерновой продукции уезда были помещики.

По данным центрального статистического комитета, в 1880-х гг. из всей площади Евпаторийского уезда в 508 тыс. дес. под сельскохозяйственными культурами и подсобными для сельского хозяйства угодьями находилось около 210 тыс. дес. (42 %). Эта площадь разбивалась по угодьям следующим образом: усадьбы, огороды, фруктовые сады – 5 тыс. дес., пашня – 78 тыс. дес., сенокос, выгон, пастбища – 126 тыс. дес., лесные площади – 124 дес., виноградники, табачные плантации – 25 дес. [20, с. 51]. Основная часть земли в уезде была занята сенокосами, выгонами и пастбищами. Но постепенно с увеличением значения полеводства площадь пашни возрастает. И если в начале XX в. площадь пашни составляла до 200 тыс. дес., то к 1917 г. она возросла до 330 тыс. дес., то есть 66 % земли было задействовано в выращивании полевых культур [36, с. 197].

Евпаторийский уезд являлся одним из главных поставщиков продуктов полеводства. Первичными полевыми культурами Евпаторийского уезда были пшеница (до 47% посевной площади), ячмень (до 33%) и овес (до 12%). Основной продукцией уезда являлась озимая пшеница. С учетом незначительных посевов яровой пшеницы можно утверждать, что Евпаторийский уезд относился к пшеничному району. Остальные 7% полевых культур уезда были представлены следующим образом: рожь, просо, кукуруза, картофель, баштаны, гречиха, лен, конопля, кормовая свекла и пр. [9, с. 22; 14, с. 240].

Особенность уезда заключалась в значительных площадях масличного растения – льна, которой шел преимущественно на экспорт. Однако площади по данной культурой обычно не превышали 4 тыс. дес. В Евпатории действовал один маслобойный завод, производивший льняное масло [9, с. 24, 62].

Особое место в уезде занимала культура травосеяния. Так, к 1917 г. посев трав на корм скоту занимал более 5 тыс. дес., тогда как в остальных уездах площади под этой культурой не превышали 500 дес. Тот факт, что травосеяние получило развитие в самом засушливом крымском регионе,

подтверждает экономическое значение животноводческой продукции в уезде. Травосеяние служило также основой развития молочного хозяйства [9, с. 24].

Местное население из ячменя изготовляло хлеб и крупы, из проса делали пшено, также пекли хлеб малай. Из слегка забродившего проса или кукурузы готовили слабоалкогольный густой и сладкий напиток – бузу. Картофель использовался не только в пищу, но и как сырье при винокурении и для производства крахмала [7, с. 58].

Земледелие в Евпаторийском уезде не ограничивалось хлебопашеством. По инициативе дворянского сословия, в частности князя С.М. Воронцова и генерала В.П. Попова в уезде культивировались дорогие растения: табаководство, виноградарство и виноделие. В 1870-х гг. с увеличением спроса на вино площади виноградников в Крыму расширяются. Винодельческая отрасль Евпаторийского уезда в этот период представляла всего 12 дес. виноградников с производством в 730 ведер [1, с. 49; 8, с. 51]. Сухость почвы и глубина подпочвенной воды служили главными препятствиями для развития виноградарства, виноделия и табаководства. Поэтому виноградарство и виноделие не получило особого развития в уезде. По количеству десятин земли под виноградниками уезд занимал последнее место в Крыму. К примеру, в 1910–1914 гг. евпаторийские виноградники располагались всего на 163 дес. [30, с. 140]. Получаемый с виноградников виноград и добываемое из него вино обеспечивали исключительно внутренний рынок. Табачных плантаций в уезде было всего 4, тогда как в Крыму в XIX в. в разные годы их насчитывалось от 500 до 4 тыс. [21, с. 3].

Садоводство и плодоводство Евпаторийского уезда было развито слабо. Крымская степь была совершенно лишена проточных вод, поэтому садоводство и плодоводство развивались с еще меньшими успехами, чем виноделие. Для фруктовых садов было необходимо наличие пресной воды, которая в уезде была большой редкостью. Пресную воду, нередко даже плохого качества, добывали из колодцев, глубина которых достигала не менее 85–95 м., а порой и все 170 м. Такое тяжелое положение орошения в уезде не осталось без внимания правительства. В Крыму с 60-х г. XIX в. до 1917 г. действовали особые комиссии по орошению полуострова. В конце XIX в. их деятельность положила начало практике бурения артезианских колодцев, дававших в большом количестве пресную воду хорошего качества [27, с. 10]. В 1894 г. в городе было 5 артезианских колодцев [35, с. 78]. После чего в начале XX в. в Евпатории начали появляться значительные фруктовые насаждения. Тогда плодоводство и огородничество носили характер промыслов частных собственников в дачном районе города. Из плодовых культур в Евпаторийском уезде преобладали яблоня, груша, слива, вишня, черешня, абрикос, персик и айва [33, с. 298].

В области животноводства Евпаторийского уезда основное внимание уделялось овцеводству. Юго-Западная часть уезда обладала большими удобствами для развития данной отрасли. Самыми распространенными породами овец, отличавшимися высшим качеством мяса, были цыганская и малич. В Крыму мясо ягнят маличей весной продавалось по цене от 55 коп. за 1 кг и дороже, из него также, как и из мяса цыганской овцы, делали получившие большую популярность известные лучшие крымские шашлыки. Наиболее дорогой смушкой обладали маличи. Ценную шерсть получали от цыганских овец. Овечья кожа, смушка и шерсть составляли одну из важных статей отпускной торговли Евпаторийского уезда. К примеру, в 1888 г. было отправлено около 65 тыс. пуд. испанской шерсти, 20 тыс. пуд. «маличевой» до 100 тыс. пуд. овчины и до 10 тыс. пуд. смушковых, что составило общую ценность отпуска в 1 млн руб. [29, с. 110]. Доению подвергались в основном цыганская овца и маличи. Главными продуктами, получаемыми из овечьего молока, были брынза, сыр кучковал, овечьё масло, творог (катык) и пр. Продукты овцеводства поступали на продажу по большей части на месте при посредстве различных скупщиков [33, с. 326].

В 1888 г. уездное земское собрание для улучшения овцеводства в Евпаторийском уезде ассигновало на приобретение племенных баранов бухарской породы «каракуль» 500 руб. Управою было выдано на эту покупку еще 200 руб. и овцеводами уезда 2000 руб. Таким образом, общая сумма, на которую и были приобретены в Бухаре 102 барана и розданы овцеводам уезда, составила 2700 руб. [15, с. 46].

Второй по значимости отраслью в животноводстве Евпаторийского уезда было разведение крупного рогатого скота, который содержался для выполнения различных сельскохозяйственных работ, а затем уже для откорма на мясо. В Евпатории находилось несколько мясных лавок (резниц), где мясники совершали убой и разделку рогатого скота и баранов. Это не лучшим образом сказывалось на санитарно-эпидемиологическом состоянии города, способствовало возникновению и распространению инфекций. Поэтому в дальнейшем с появлением средств Городская дума способствовала переносу за пределы города боен [24, с. 116].

Коневодство уезда было развито слабо, потому что лошади в большей степени использовались для верховой езды. Также их тяговая сила применялась на конных мельницах. Для полевых работ и перевозок тяжелой привлекали волов и верблюдов. Из молока кобылиц изготовляли кумыс [7, с. 58].

Серьезные убытки земледельческим и животноводческим отраслям хозяйства Евпаторийского уезда наносили засушливые и неурожайные годы. К примеру, неурожай в 1873 г. привел не только к нехватке хлеба, но и корма для скота, что, в свою очередь, повлекло падеж скота, овец, болезни лошадей, недоимки сельских жителей и землевладельцев (около 12 тыс. населения уезда находились в крайне сложном экономическом положении (см. табл. 1). Чтобы улучшить социально-экономическую ситуацию Таврическая Губернская Земская Управа ассигновала 42 тыс. руб. в 1873 г. на закупку продовольствия и обсеменения яровых посевов Евпаторийского уезда [26, с. 210–211].

Начало 1880-х гг. также было неудачным для хозяйства Евпаторийского уезда. Но сильные неурожаи и засуха меньше отразились на животноводстве уезда в сравнении с 1873 г. Известно, что в 1888 г. в уезде выпасалось: лошадей – 13597, крупного рогатого скота – 24457, испанских овец – 242341, малича и цыганских овец – 109624, коз – 3934, свиней – 3068, верблюдов – 379, ослов – 6. Все поголовье скота в уезде на 1888 г. составляло 397406 голов [29, с. 110]. Таким образом, овцеводство являлось доминирующей отраслью животноводства Евпаторийского уезда. Если овечья шерсть, смушка, кожа составляли основную статью внешней торговли, то мясо, сало, молоко и различные молочные продукты являлись важной статьёй внутренней торговли.

Таблица 1

Состояние животноводства в Евпаторийском уезде 1873 г., голов.

скот	было	падёж	приплод	итого
рогатый скот	9224	2944	541	6821
тягловый рогатый скот	11532	5276	2362	8618
лошади	9297	4247	1317	6367
верблюды	652	164	127	615
овцы	325678	180601	63832	208909
свины	1174	702	406	878

Главным предметом экспорта Евпаторийского уезда, наряду с пшеницей и шерстью, была соль. Оживление соляного промысла Евпатории было связано не только с предоставлением правительством права на добычу соли из казенных озер и засух частным лицам, но и с необходимостью местного населения в дополнительных заработках. Уже в 1866 г. добыча озерной и самодостаточной соли из евпаторийских соляных озер имела третье место по добыче в Крыму после керченских и перекопских соляных месторождений. Соль, добываемая из евпаторийских соляных озер, регулярно вывозилась морем в Одессу, Николаев, Херсон, Поти и иностранные порты. За недостатком запасов соли в Керчи, евпаторийская соль отправлялась в порты Азовского моря. Соляной промысел занимал лидирующие позиции и оставался одним из самых перспективных в Евпаторийском уезде, где насчитывалось не менее 40 соляных озер. В 1885 г. добыча соли в Таврической губернии составила 187 тыс. пуд. соли. Так, было вывезено в Балтийские порты свыше 1,5 млн пуд. на сумму в 166 тыс. руб. Количество пристаней для погрузки соли было увеличено с шести в 1870-х гг. до одиннадцати к концу 1880-х гг. [25, с. 278; 28, с. 325]. К 1887 г. Евпаторийские соляные месторождения были самыми развитыми и давали 36, 2% от общего объема добываемой соли Таврической губернии [7, с. 14; 17, с. 237; 22, с. 19].

Таким образом, соляной промысел не только составлял основную долю экспорта Евпаторийского уезда, но и служил для местного населения источником стабильного заработка, позволявшего частично компенсировать расходы, вызванные неурожаями. Соляной промысел развивался, увеличивалось количество рабочих мест, заработки в уезде росли. Соляной промысел привлекал рабочих людей, которые имели выгоды со второй половины лета в хлебопашестве, а зимой в подвозке соли к порту.

Сельское хозяйство Евпаторийского уезда было основным поставщиком сырья и готовой продукции и было тесно связано с пищевой промышленностью края. Интенсивно развивался мукомольный промысел. Если в 1870 г. в Евпатории и уезде насчитывалось до 165 ветряных и 35 конных мельниц, то к 1886 г. количество мельниц в городе и уезде значительно увеличилось и составило: ветряных – 217, конных – 33, водяных – 1. Евпаторийскую пищевую промышленность представляли также рыбные заводы, которых было четыре [25, с. 278; 28, с. 325].

В уезде было два известковых завода. В силу дороговизны топлива они редко работали, поэтому доставляли больше убытка, чем прибыли [24, с. 131]. Производство кирпича и гончарной черепицы получило свое развитие в уезде с 1890-х гг., когда Таврическое Губернское земство начало выдавать ссуды и пособия сельскому населению на устройство черепичных крыш, а заводчикам на открытие новых и улучшение существующих заводов. К 1913 г. в Евпаторийском уезде насчитывалось до 8 кирпично-черепичных заводов. Обжиг кирпича и черепицы двух видов (немецкой и татарской) производился в 17 напольных и 4 английских печах – исключительно соломой [11, с. 3; 12, с. 7].

Главнейшим рынком сбыта продукции Евпаторийского уезда была Евпатория, которая в исследуемый период стала крупным торговым центром в Северо-Западном Крыму. Выгодное расположение города, обеспечивающее близость подвоза экспортируемой зерновой продукции из крымской степи и Днепра, давало весомое преимущество Евпатории в хлебной торговле. Поэтому отпускная торговля Евпаторийского порта представляла не только местную продукцию, но и продукцию из соседних крымских уездов и близлежащих регионов Российской империи. Отпускная торговля Евпатории до переселения крымских татар была тесно связана со Стамбулом и портами Малой Азии. После событий Восточной войны внешняя торговля города под влиянием Одессы переориентировалась на

Великобританию и Францию, но традиционные торговые отношения с турецкими портами окончательно не были разорваны [37, с. 9].

Особенность грузоперевозок Евпаторийского порта заключалась в том, что мелководье Каламитского залива не позволяло принимать судна со значительными грузами. Мелководная евпаторийская бухта была неудобна для погрузки и стоянки судов. Мол, устроенный на ее северном окончании, служил только для погрузки товаров на мелкие каботажные суда. Для полной загрузки, кораблям приходилось грузить у пристани только определенную часть товаров, а затем по углублению судна отходить от пристани на значительное расстояние. Судам средних размеров доводилось становиться в трех верстах от берега, а более крупным еще дальше. Погрузка на них производилась на баркасах и лодках, подымавших от 80 до 100 четв. Отсутствие в Евпатории специальных портовых устройств для перегрузки товаров, использование для перемещения товаров на судна баркасов и лодок накладывало дополнительные расходы, чего не было в других портовых пунктах Черного моря. Все эти неудобства, связанные с грузоперевозкой, компенсировались успешным местоположением города, позволявшим обеспечить доступное сообщение с другими городами полуострова. Подтверждением этому служило и то, что почти все товары из Одессы в Симферополь и другие города Крыма выгружались в Евпатории [17, с. 102; 18, с. 260; 22, с. 32]. Во второй половине XIX в. порты Черного и Азовского морей имели колоссальное значение в экспорте хлеба за границу. Сведения о числе коммерческих и каботажных судов, прибывавших в Евпаторийский порт, также свидетельствуют о его важности в исследуемый период [31, с. 12–17, 24–37, 44–47] (см. табл. 2, 3).

Таблица 2

Количество и вместимость коммерческих судов, посетивших Евпаторийский порт в 1861–1893 гг.

годы	число судов		вместимость судов, т	
	коммерческих		коммерческих	
	иностранн	российских	иностранн	российских
1861 – 1869	1133	124	56420	10321
1870 – 1879	530	103	31172	5570
1880 – 1889	755	100	139010	5509
1890 – 1893	443	38	117186	2589

Таблица 3

Количество и вместимость российских каботажных судов, посетивших Евпаторийский порт в 1861–1893 гг.

годы	число судов	вместимость, т		типы	
	каботажных российских	паровые	парусные	паровые	парусные
1861–1864	1378	-	-	-	-
1865–1869	2357	-	-	-	-
1870–1874	3286	-	-	-	-
1875–1879	2761	330335	108128	827	1934
1880–1884	2632	380404	88744	998	1634
1885–1889	2724	367485	100690	999	1725
1890–1893	2523	533862	77776	1121	1402

Примечание: данные о вместимости и типах российских каботажных судов за 1861–1874 гг. не указаны по причине их отсутствия в доступных источниках.

В 1860-х гг. внешняя торговля хлебом Евпаторийского уезда была весьма незначительна. Если в довоенный период экспорт хлеба составлял только в 1853 г. около 22 тыс. т, то за 9 лет – в 1859–1867 гг. – было вывезено всего около 16 тыс. т хлеба. Начиная с 1861 г., вывоз муки из Евпатории прекращается, а в 1862–1863 гг. прекращается и вывоз хлеба, что было обусловлено нехваткой рабочих рук и неурожаем в Евпаторийском уезде. Несмотря на явное уменьшение отпуска, хлебная торговля по своей значимости продолжала занимать лидирующие позиции в товарообороте Евпаторийского порта, о чем свидетельствуют данные экспорта из Евпатории 1857–1867 гг., согласно которым весь вывоз составил

82 тыс. т. Из них на долю хлебной продукции приходилось 66%, соли, шерсти, сала – 30% и прочих товаров – 4% [6, с. 11; 38, с. 65–67].

Более конкретные сведения о внешней торговле Евпатории имеются за 1866 г. Тогда Евпаторийский порт принял 237 иностранных судов, которые имели товар на сумму около 140 тыс. руб., и вывезли из Евпатории товара на сумму 650 тыс. руб. Российские же 586 судов доставили в Евпаторийский порт товаров на 553 тыс. руб., а вывезли на сумму 660 тыс. руб. Обороты внешней торговли евпаторийского порта в целом за 1865–1866 гг. составили более 1 млн руб. Всего же за 1866 г. по евпаторийской таможене сборов и пошлин поступило на 28 тыс. руб. Эти внушительные цифры для скромного Евпаторийского порта служат лишь подтверждением того, что Евпатория занимала не последнее место во внешней торговле Российской империи на Черном море. Главными предметами импорта Евпаторийского порта были в основном мануфактурные и бакалейные изделия иностранного производства, для употребления по большей части в Крыму. Из российских портов привозили строевой лес, смолу, деготь и пр. Экспорт Евпаторийского порта составляли сырьевые товары: хлебные зерновые культуры, шерсть, невыделанные кожи, овчина, смушка, сало, масло коровье и соль [18, с. 507–510, 515].

В конце XIX в. после того, как Севастополь приобретает свое прежнее военное значение и вместе с этим теряет ведущую роль в экспортной торговле, возрастает значение других крымских портов. Именно в этот период значительно увеличивается грузооборот Евпаторийского порта [6, с. 12; 10, с. 101] (см. табл. 4).

Таблица 4

Грузооборот Евпаторийского порта 1891–1895 гг., пуд.

годы		1891	1892	1893	1894	1895
коммерческие суда	привоз	152178	147512	220476	240717	255965
	вывоз	1318256	2142780	538403	8033704	5798922
каботажные суда	привоз	777357	807272	1106220	1307820	1466671
	вывоз	6991760	7099426	6086327	6643294	6665917
общий грузооборот		9239551	10196990	12791426	16279535	14187476

Главными предметами экспорта Евпаторийского порта во внешней торговле по-прежнему были зерновая продукция, льняное семя, соль, шерсть и кожи. Каботажем из евпаторийского порта было вывезено около 655 тыс. пуд. зерновой продукции и более 31 млн пуд. соли. Основная доля ввоза в этот период приходилась на строительный лес, который завозился коммерческими судами в 1 млн пуд. и каботажными в 16 млн пуд., и каменный уголь, доставляемый каботажными судами в 90 тыс. пуд. Общий грузооборот Евпаторийского порта имел положительную динамику: он возрос с 9 млн пуд. в 1891 г. до 16 млн пуд. в 1894 г. В связи с тем, что половину общего количества составляли товары внешней торговли, Евпаторийский порт обрел значение не только каботажного, но и коммерческого порта [17, с. 100–102]. Таким образом, успешное географическое положение города, незамерзающая бухта, интенсивно развивавшееся хозяйство и соляной промысел позволили сохранить Евпатории положительную динамику во внешнеэкономических операциях в начале XX в.

В 1900–1909 гг. большую часть перевозимых по железной дороге в крымские порты грузов составляла пшеница (55 %). Благодаря железнодорожному сообщению главным экспортным портом Крыма была Феодосия, поэтому львиная доля континентальной пшеницы поступала именно в Феодосийский порт. Следующее место после Феодосии занимал Евпаторийский порт, где весь товарооборот из-за отсутствия железнодорожного сообщения происходил морским путем. Вывоз из Евпатории за период 1907–1912 гг. составил: пшеницы – 27 млн пуд., ячменя – 7 млн пуд. [10, с. 86, 87]. Из крымской пшеницы получали очень качественную муку, поэтому она пользовалась большим спросом в России и Европе. Ее главным покупателем была Швейцария, выписывавшая крымскую пшеницу через Роттердам и Марсель. Вывоз муки производился и в Стамбул, Смирну, Трапезунд и на Ближний Восток. В Средиземном море серьезную конкуренцию российской муке составлял Марсель, продававший по более выгодной цене муку, полученную из вывезенного российского зерна [13, с. 238]. В 1913 г. товарооборот Евпаторийского порта составил: экспорт – 6 млн пуд., импорт – 342 тыс. пуд. Чистый отпуск зерна составлял 5 млн пуд. [9, с. 68–69] и был основной статьёй экспортной торговли Евпаторийского порта.

ВЫВОДЫ

Таким образом, в 1861–1917 гг. на торговлю Евпатории и уезда влияли особенности климата, земельных отношений, сообщения с материковой частью империи, миграционные процессы, хозяйственного развития региона, модернизационные процессы. Основными составляющими отраслями хозяйства уезда были хлебопашество, овцеводство и соляной промысел. В связи с этим в Евпаторийском

уезде, главным образом, получила развитие пищевая промышленность. Евпатория становится крупным торговым центром Российской империи на Черном море. Основная доля экспортного товара приходилась на зерновую продукцию, соль, льняное семя, овечью шерсть, кожу и смушку. Все эти товары в основной своей массе, за исключением зерновой продукции, были местного производства. Евпаторийская соль вывозилась в больших количествах российскими каботажными судами, поскольку была востребована на внутреннем рынке Российской империи. Таким образом, евпаторийская торговля была почти полностью ориентирована на внешний рынок. Развитие сельского хозяйства Евпаторийского уезда оказывало ощутимое влияние на ремесла, промыслы, промышленность, внешнюю и внутреннюю торговлю края, что, в свою очередь, способствовало дальнейшей специализации региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аджиева, Л.С. Виноробна справа у Криму (друга половина XIX – початок XX в.) / Л.С. Аджиева // Black Sea Scientific Journal Of Academic Research. Part A. – 2013. – October. – Volume 04. – Issue 04. – P. 47–51.
2. Аджиева, Л.С. Города Крыма в XIX в. : краткий очерк развития / Л.С. Аджиева // Black Sea Scientific Journal Of Academic Research. Multidisciplinary Journal. – 2015. – January. – Volume 19. – Issue 01. – P. 20–31.
3. Аджиева, Л.С. Миграционные процессы в Крыму : влияние на сельское хозяйство (конец XVIII – начало XX вв.) / Л.С. Аджиева // Black Sea Scientific Journal Of Academic Research. Multidisciplinary Journal. – 2014. – January. – Volume 16. – Issue 09. – P. 120–126.
4. Аджиева, Л.С. Реформа 1861 р. і земельні відносини у Криму / Л.С. Аджиева // The Caucasus : Economical and Social Analysis Journal Of Southern Caucasus. – Volume 01. – Issue 02. – 2014. – P. 35–38.
5. Аджиева, Л.С. Развитие экономики Евпатории в конце XVIII – начале XIX в. / Л.С. Аджиева, Э.И. Комогорцев // Актуальные проблемы гуманитарных наук : труды научно-практической конференции (г. Евпатория, 20 мая 2015 г.). – Симферополь : ИП Бровко А., 2015. – С. 4–8.
6. Аджиева, Л.С. Из истории торговых отношений в городах Крыма (XIX в.) / Л.С. Аджиева, И.Б. Никулина // Актуальные проблемы гуманитарных наук : труды научно-практической конференции (г. Евпатория, 20 мая 2015 г.). – Симферополь : ИП Бровко А., 2015. – С. 9–13.
7. Гермоген. Таврическая епархия / Гермоген, епископ. – Псков : Тип. губ. правления, 1887. – 520 с.
8. Баллас, М. Виноделие в России. Ч. 1 : Крым, степная часть Таврической губернии, Дон и Астрахань / М. Баллас. – СПб. : Департамент Земледелия, 1895. – XII, 213, [4] с.
9. Бененсон, М.Е. Экономические очерки Крыма / М.Е. Бененсон. – Симферополь, 1919. – 79 с.
10. Бензин, В.М. Хлебный экспорт России (Сборник статей, помещенных в «Земледельческой газете» в 1914–1915 гг.) / В.М. Бензин. – Петроград : тип. В.Ф. Киришбаумана (отд-ние), 1915. – 161 с.
11. Бойко, В.В. Размещение производительных сил в Таврической губернии во второй половине XIX вв. / В.В. Бойко // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 84. – С. 13–21.
12. Кипрично-черепичные заводы в Таврической губернии / Таврическая губернская землеустроительная комиссия. – Геническ : Типография С.С. Залко, 1913. – 168 с.
13. Китанина, Т.М. Хлебная торговля России в 1875–1914 гг. Очерки правительственной политики / Т.М. Китанина. – Л., 1978. – 595 с.
14. Ковальченко, И.Д. Всероссийский аграрный рынок XVIII – н. XX века. – Опыт количественного анализа / Ковальченко И.Д., Милов Л.В. – М. : Наука, 1974. – 399 с.
15. Крандиевский, В. А. Обзор земских меропрятий в области сельского хозяйства за 1892–1893 гг. / В.А. Крандиевский / По поручению президента Импер. Моск. общества сел. хозяйства сост. В. А. Крандиевский. – М. : Т-во скоропечатни А. А. Левенсон, 1894. – 253 с.
16. Маркевич, А. И. Таврическая губерния во время Крымской войны / А.И. Маркевич // Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии. – 1905. – № 37. – С. 1–260.
17. Материалы для описания русских коммерческих портов и истории их сооружения / Комиссия по устройству коммерческих портов. Вып. 27 : Джарылгатский залив, Евпатория, Севастополь : результаты изысканий, произведенных в 1896 г. / [сост. В. Ю. Руммель]. – СПб. : Тип. МПС, 1899. – X., 220 с.
18. Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврического губернского статистическим Комитетом / [сост. под ред. К. В. Ханацкого]. Вып. 1. – Симферополь : тип. Правления Таврической губернии, 1867. – [4], 519, 103, 21 с., 7 л. ил.
19. Памятная книжка Таврической губернии. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX. Отдел III. Статистика землевладения и землепользования / Сост. Статистическим бюро Таврического губернского земства под ред. К. А. Вернера. – Симферополь : Издание Таврической Губернской земской управы, Типография газеты «Крым», 1889. – С. 1–124.
20. Памятная книжка Таврической губернии. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX. Отдел IV. Статистика сельского хозяйства / Сост. Статистическим бюро Таврического губернского земства под ред. К. А. Вернера. – Симферополь : Издание Таврической Губернской земской управы, Типография газеты «Крым», 1889. – С. 1–69.

21. Памятная книжка Таврической губернии. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX. Отдел V. Специальные культуры / Сост. Статистическим бюро Таврического губернского земства под ред. К. А. Вернера. – Симферополь : Издание Таврической Губернское земской управы, Типография газеты «Крым», 1889. – С. 1–173.
22. Памятная книжка Таврической губернии. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX. Отдел VI. Промышленность и торговля / Сост. Статистическим бюро Таврического губернского земства под ред. К. А. Вернера. – Симферополь : Издание Таврической Губернское земской управы, Типография газеты «Крым», 1889. – С. 1–68.
23. Полянская Е.С. Значение путей сообщения в хозяйственном освоении Крыма после присоединения к Российской империи // Теория и практика общественного развития. – 2015. – № 3. – С. 93–96.
24. Постановления заседаний Евпаторийского уездного земского собрания. – Симферополь : тип. Правления Таврической губернии, 1868. – 164 с.
25. Постановления заседаний Евпаторийского уездного земского собрания. – Симферополь : тип. С. Спиро, 1870. – 295 с.
26. Постановления заседаний Евпаторийского уездного земского собрания. – Бердянск : тип. Килиус, 1873. – 230 с.
27. Постановления заседаний Евпаторийского уездного земского собрания. – Бердянск : тип. Килиус, 1875. – 211 с.
28. Постановления заседаний Евпаторийского уездного земского собрания. – Евпатория : тип. М.Л. Мурованского, 1886. – 353 с.
29. Постановления заседаний Евпаторийского уездного земского собрания. – Евпатория : тип. М.Л. Мурованского, 1889. – 288 с.
30. Пашеня, В.Н. Этноэкономический вопрос в дореволюционном Крыму: проблемы и пути решения 1900–1917 гг. / В.Н. Пашеня // Геополитика и экогеодинамика регионов. – Симферополь : ТНУ, 2007. – Т. 3, Вып. 2. – С. 136–145.
31. Познер, М.В. Исторический обзор правительственных мероприятий для развития русского торгового мореходства / М. В. Познер // Министерство финансов. Комиссия по вопросу о мерах к поощрению русского торгового мореходства и судостроения. – С.-Петербург : тип. В.Ф. Киршбаума, 1895. – 435 с.
32. Раков, В. Мои воспоминания о Евпатории в эпоху Крымской войны / В. Раков // Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии. – 1904. – № 36. – С. 34–35.
33. Россия. Полное географическое описание нашего отечества : Настольная и дорожная книга для русских людей : [В 19-ти т.] / Под ред. В. П. Семенова и под общ. руководством П. П. Семенова, вице-пред. Русского геогр. о-ва и проф. В. И. Ламанского, пред. Отд-ния этнографии Русского геогр. о-ва ; Предисл. Вениамин Семенов. – СПб. : А. Ф. Девриен, 1899–1914. – 11 т. – . – Т. 14 : Новороссия и Крым : [Бессарабская, Херсонская, Таврическая и Екатеринославская губ., Обл. Войска Донского, Ставропольская губ.] / Сост. Б. Г. Карпов, П. А. Федулов, В. И. Каратыгин [и др.]. – 1910. – VIII, 983 с. : ил.; 9 л. ил., карт.
34. Скрябина, Т.О. Этапы исторического развития города-курорта / Т.О. Скрябина // Black Sea : Scientific Journal Of Academic Research. Part B. – 2013. – April. Volume 4. – Issue1. – P. 65–72.
35. Татаринов, П. Очерк Таврической губернии в историко-географическом отношении / П. Татаринов. – Симферополь, 1894. – 104 с.
36. Усов, С.А. Историко-экономические очерки Крыма. Прошлое и настоящее крымского сельского хозяйства / С.А. Усов. – Симферополь, 1925. – 319 с.
37. Шкунов В.Н. Крым во внешнеторговой стратегии и Российской империи в XIX веке / В.Н. Шкунов // Отечественная история. – Самара : Поволжский филиал Института российской истории РАН, 2014. – С. 7–11.
38. Янсон Ю.Э. Крым. Его хлебопашество и хлебная торговля / Ю.Э. Янсон. – СПб. : тип. В. Безобразова. – 1870. – 78 с.

ССУДО-СБЕРЕГАТЕЛЬНЫЕ И КРЕДИТНЫЕ ОБЩЕСТВА УКРАИНЫ И ВНЕШНЯЯ ТОРГОВЛЯ В НАЧАЛЕ XX в.

Жиленкова Ирина Николаевна

Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, доцент, кандидат исторических наук
(Украина)

e-mail: i.zhilenkova@ukr.net

РЕЗЮМЕ

Определено, что важную роль в развитии производительных сил сельского хозяйства Украины с конца XIX в. играли ссудо-сберегательные и кредитные кооперативы. Эти организации обеспечивали мелких аграриев доступными займами, что делало их популярными среди населения. Установлено, что в начале XX века наблюдался процентный рост займов долгосрочного характера, активизация кооперативной деятельности по продажам крестьянского зерна в украинских губерниях и т.д.

Ключевые слова: ссудо-сберегательное общество, кредитный кооператив, сельское хозяйство, внешняя торговля, Российская империя.

РЕЗЮМЕ

Визначено, що важливу роль у розвитку продуктивних сил сільського господарства України з кінця XIX ст. відігравали позичково-ощадні та кредитні кооперативи. Ці організації забезпечували дрібних аграріїв доступними позиками, що робило їх популярними серед населення. Встановлено, що на початку XX ст. спостерігалось відсоткове зростання позик довгострокового характеру, активізація кооперативної діяльності з продажу селянського зерна в українських губерніях тощо.

Ключові слова: ощадно-позичкове товариство, кредитний кооператив, сільське господарство, зовнішня торгівля, Російська імперія.

ABSTRACT

It was found out that lending, saving and credit cooperative stores played an important role in development of productive forces of agriculture of Ukraine from the end of XIX cent. These organizations gave small agrarians accessible loans, which made them popular among people. Percent increase of loans of long-term character; activation of cooperative activity in sale of peasant things in Ukrainian provinces was mentioned at the beginning of XX cent.

Keywords: savings and loan companies, credit cooperative, agriculture, foreign trade, the Russian Empire.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Специфика социально-экономического развития Украины современного периода определяет целесообразность коренных институциональных изменений во всех сферах хозяйства. Поэтому актуальность приобретает не только изучение конъюнктурных тенденций глобальных рыночных реалий, но и использование отечественных практических наработок предыдущих эпох, в частности начала XX в. Возникновение в этот период множества не только эволюционных путей, но и бифуркаций, повлекших ликвидацию ретроградных тенденций, формирование новых конфигураций и др. привело к существенным изменениям и в структуре сельского хозяйства. Учитывая это, целесообразным является изучение такой проблемы как значение и роль ссудо-сберегательных и кредитных кооперативов в повышении производительности сельского хозяйства, а также активизации внешнеторговой активности.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Важную роль в развитии производительных сил в сельском хозяйстве с конца XIX в. начали играть ссудо-сберегательные и кредитные кооперативы. Общественные, политические деятели и ученые, организаторы кооперативного движения оценивали их роль и значение весьма неоднозначно. Кооперативы постепенно увеличивали свое влияние среди населения и стали «важной формой организации местной жизни», – констатировала «Южно-русская сельскохозяйственная газета» [1]. Развернутую и довольно объективную оценку кооперативной деятельности находим в характеристике одного из ее деятелей – К. Мацеевича. «Кооперативы, – подчеркивал он, – представляют собой солидную общественную силу, связанную с массами, чего нет в настоящее время ни в одной организации. В то же время они могут поставить перед собой большие самостоятельные задачи в силу своей раздробленности». Это проявилось «в полном объеме и в полный рост» через правительственную «административную политику», которая «хотела их разъединить, противодействовала организации союзов и созданию крупных областных и имперских кооперативных центров» [2, с. 8]. К этой характеристике следует добавить и то, что кооперативы стали более влиятельными по сравнению с земствами вследствие своей демократичности и практических результатов деятельности, влияния на развитие крестьянских хозяйств.

Первым кредитным кооперативом в Приднепровской Украине считается Гадячское ссудо-сберегательное товарищество (Полтавщина), устав которого был утвержден в апреле 1869 г. За ним в украинских губерниях Российской империи начали возникать другие ячейки кредитно-кооперативной работы. В начале 1874 г. на территории украинских губерний Российской империи действовало 53 ссудо-сберегательных товариществ, а в 1885–1886 гг. – более 170. Некоторые из них прекратили свою деятельность, однако в начале XX в. их численность ускоренно возрастало. В частности, за 13 лет (1900–1912 гг.) количество ссудо-сберегательных и кредитных обществ в украинских губерниях Российской империи увеличилось с 138 до 2242, или в 16 раз. В конце 1901 г. в рядах кредитных обществ находилось не менее 6 тыс. членов, а в ссудо-сберегательных – около 76 тыс. К 1904 г. количество участников возросло, соответственно, до 26 и 85 тыс., а к 1908 г. – до 210 и 140 тыс. человек. В начале 1912 г. на территории украинских губерний действовало 1253 кредитных и 535 ссудо-сберегательных товариществ, в составе которых насчитывалось более 1 млн членов [3, с. 99–100, 163].

Интересно, что потребительская кооперация развивалась в Украине почти такими же темпами, как и кредитная. В начале 1912 г. на территории девяти украинских губерний насчитывалось около 2300 потребительских обществ. Численность пайщиков в их составе вместе с членами семей достигла в этом же году 1 млн лиц мужского и женского пола [4, с. 60]. Кроме снабжения населения промышленными и продуктовых товаров, некоторые потребительские общества способствовали сбыту продукции мелких сельских хозяев. По этому поводу можно привести удачный пример сотрудничества Тальновского кредитного общества (Киевская губерния), основанного 3 августа 1907 г., с местной потребительской организацией. Оно имело 2 собственных дома и сельскохозяйственный склад и стало членом потребительского общества (пай 100 руб.). Общество предоставляло ссуды под залог сельскохозяйственных продуктов – зерна, яиц и т.д., а также взяло на себя посредничество при закупке и продаже земельного инвентаря, древесины, по аренде земли и сбыта сахарной свеклы из крестьянских земель. Его деятельность распространялась на 12 поселков (4541 двор). Сама жизнь подталкивало потребительские общества развивать свою деятельность в этом направлении. Уже на первом этапе их развития магазин потребительского общества принимал в обмен на промышленные товары, хлеб, лен, куриные яйца и т.д. – для реализации их не только на местном, но и отдаленных рынках (в Москве, Киеве, Харькове, Одессе, С-Петербурге и даже в европейских странах). Вполне понятно, что масштабная организация сбыта сельскохозяйственной продукции при посредничестве потребительских обществ могла быть осуществлена только при условии создания союзов этих обществ.

Аналогичной была деятельность потребительских обществ на территории Правобережной Украины. Так, Кузминецкое общество на Подолье занималось покупкой и продажей сельскохозяйственного инвентаря, строительных материалов семян хлебных культур. В течение трех лет (1909–1912 гг.) оно приобрело товаров на 99,6 тыс. и реализовало на 98,4 тыс. руб. Подобную деятельность вели Тридубское, Иванковецкое, Студенянское, Немировское, Дунаевецкое и другие подольские потребительские общества [5, с. 12–13].

Кредитная кооперация по своему составу была преимущественно крестьянской. Она обеспечивала мелких сельских хозяев займам, процентные ставки которых колебались в разных обществах от 4% до 12%, что делало их весьма доступными для населения. По заключению современного исследователя В. Власенко, «ссуды предназначались преимущественно на приобретение скота, инвентаря, сырья и материалов для кустарно-ремесленного производства, покупку и аренду земли, строительство хозяйственных помещений» [6, с. 14]. Однако надежное развитие крестьянского хозяйства требовало долгосрочного кредита. В этом можно убедиться на примерах целевого назначения займов, которые предоставлялись кредитными обществами в Российской империи. Так, в 1907–1910 гг. наблюдался процентный рост займов долгосрочного характера. С 1907 г. до 1911 г. последние достигли 65,6% от всей суммы, предоставленной крестьянским хозяйствам кредитными обществами. В наибольшей степени мелкие хозяева нуждались в деньгах для покупки земли, лошадей, волов, аренды земли, сооружения хозяйственных построек. Сумма долгосрочного кредита для приобретения сельскохозяйственной техники и орудий труда составляла всего лишь 3% от всех предоставленных займов [7, с. 240].

Кредитные общества частично участвовали в мероприятиях непосредственно агрокультурного характера. По неполным данным статистиков Всероссийской выставки в Киеве 1913 г., кредитные кооперативы Приднепровской Украины осуществляли патронаж за 46 образцовыми полями, имели 15 случных животноводческих пунктов, 72 зерноочистительных пунктов и 90 станций проката сельскохозяйственной техники. Займы кредитных обществ стимулировали распространение земледельческой техники и более совершенных орудий труда в крестьянских хозяйствах. В Старобельском уезде Харьковской губернии сеялки, веялки и отчасти сноповязалки и молотилки появились даже в мелких сельских хозяев. Их приобрело 5,9% хозяйств, имевших до 3 дес. земли; 19,2% хозяйств, которые владели от 3 до 7,5 дес.; 24% – от 7,5 до 15 дес. земли [8, с. 69]. По некоторым данным в губерниях Приднепровской Украины с 1909 г. по 1913 г. стоимость сельскохозяйственного инвентаря увеличилась вдвое и составила 35,08 млн руб., в том числе в Екатеринославской губернии – 8,39, в Херсонской – 6,66 млн руб. Бесспорно, часть этого машинного парка принадлежала крестьянам. Наиболее широко этот аспект проблемы освещены в работах современных украинских историков А. Реента и А. Сердюка [9, с. 74–85].

Важное место в деятельности кредитных и отчасти ссудо-сберегательных кооперативов занимали хлебозалоговые займы мелким крестьянским хозяйствам. Количество кредитных обществ с 1909 г. по 1914 г. увеличилось с 145 до 1478, то есть более чем десять раз, а сумма предоставленного ими крестьянским хозяйствам долгосрочного кредита под залог зерна – с 1,5 млн руб. до 18,9 млн руб., или на 1160%. Эти данные отражают также успешность хлебозалоговых операций: за 1910–1913 гг. более 95% займов было погашено еще за месяц до начала новой хлебной кампании [7, с. 241].

Кооперативная деятельность по продажам крестьянского зерна в украинских губерниях имела определенные особенности. Она постепенно набирала силу, особенно в годы, предшествовавшие Первой мировой войне. Ее наиболее характерной особенностью стало стремление реализовывать пшеницу и ячмень на мировом рынке, поскольку именно эти зерновые культуры имели усиленный спрос в странах Западной и Южной Европы – в Великобритании, Германии, Италии, Бельгии, Голландии и т. д.

На Подолье направление торговой деятельности кредитных кооперативов совпало с экономической специализацией региона в производстве товарного зерна и сахара. Широко распространенными здесь были операции комиссионного характера, торговое посредничество. Местный хлебный рынок в губерниях Правобережной Украины сформировался еще в дореформенный период, и кооперативным обществам было чрезвычайно сложно конкурировать с крупными торговыми фирмами. Несмотря на эти сложности, кооперативный сбыт зерна в начале XX в. «был достаточно развитым». В 1912 г. здесь действовали кооперативные общества, имели кредиты под хлеб: 6 – в Киевской (кредит на 121 тыс. руб.), 3 – на Волыни (сумма кредита 10,5 тыс. руб.) и 4 – на Подолье (кредит на 27 тыс. руб.) [10, с. 153]. Правда, вывоз кооперативными объединениями зерна на рынки Западной Европы и Ближнего Востока имел в этом регионе сначала эпизодический характер, однако в начале XX в. заметно усилился. Наиболее ярко это проявилось в пору обильного урожая в Российской империи 1909–1910 гг. [11, с. 380].

Ускоренное развитие в регионе сахарно-свеклольного производства открыло также перед кооперативными обществами новые возможности в сбыте сельскохозяйственной продукции. Этим воспользовалось, в частности, Александровское ссудо-сберегательное общество, которое действовало на территории Брацлавского уезда Подольской губернии. С целью устранения лишнего посредничества между крестьянскими хозяйствами и местными сахарозаводами оно заключило с Капустянским сахарным заводом договор на поставку в 1914 г. сахарной свеклы с земельной площади 110 дес.

Значительных масштабов сбыт зерна кредитными обществами достиг в Киевской губернии. Из 150 кооперативов Киевского союза учреждений мелкого кредита хлебные операции в сентябре 1914 г. осуществляло 36. На Полтавщине губернии кредитных обществ, занимавшихся торговлей зерна, по неполным данным, в 1909 г. было только 4, а в 1914 г. – уже 19 [12, с. 130]. В Харьковской губернии кооперативных обществ, которые осуществляли хлебную торговлю накануне Первой мировой войны, было 26, а в Черниговской – только 5. По свидетельству тогдашней прессы, кредитные общества в деле реализации крестьянских зерновых культур преследовали следующие цели: устранение посредничества, которое приносило мелким хозяевам большие убытки; уменьшение торговых расходов; улучшение качества зерна; выбрасывание на рынок как можно больших партий зерна; изыскание постоянных покупателей; предоставление членам обществ возможности ожидать благоприятной ценовой конъюнктуры [13].

Последнее почти полностью зависело от наличия собственных или арендованных зернохранилищ. По далеко неполным данным, на территории Приднепровской Украины кредитные и ссудо-сберегательные общества имели 59 зернохранилищ вместимостью около 2,5 млн пудов зерна. В августе 1907 г. начал принимать зерно Тальновский кооперативный элеватор в Уманском уезде Киевской губернии. Его мощность превышала 200 тыс. пудов и в этом смысле он не уступал Алексеевскому зернохранилищу в Самарской губернии, которое было наибольшим на то время в Российской империи. Элеватор принимал и очищал мелкие партии крестьянского зерна, давая тем самым возможность «приблизить производителя зерна до крупных центров хлебного рынка». Тальновский кооперативный элеватор принимал крестьянский хлеб в залог с выдачей краткосрочной ссуды в размере ¼ стоимости зерна. Интересно, что администрации предприятия предоставлялось право продажи взятого в залог зерна при благоприятных ценах на внутреннем или внешнем рынках, как это практиковалось в Соединенных Штатах Америки [14].

Активными посредниками в сбыте крестьянского хлеба стали кредитные общества в южном степном крае. По данным современных исследователей, на 1910 г. четвертая часть кредитных учреждений Херсонщины занималась зерновыми операциями. За более конкретными вычислениями по южному степному краю, данными первыми исследователями этого аспекта проблемы, в Херсонской губернии хлебные операции осуществляло 130 кооперативов, – из них 34 имели 35 зернохранилищ общей вместимостью более 5 млн пудов. В 1910 г. они продали более 500 тыс. пудов зерна, а к 1 октября 1911 г. – около 600 тыс. пудов [15, с. 86–87]. Ряд обществ Николаевского уезда той же губернии продали в 1909 г. на комиссионных условиях 500 тыс. пудов зерна, причем его стоимость поднималась на 5–8 коп. Те производители, которые реализовывали хлеб через скупщиков (посредников), на каждом пуду теряли от 3 до 15 коп., а в Одесском и Измаильском портах – еще больше. В Таврической губернии хлебозалоговые и комиссионные операции практиковали 36 учреждений мелкого кредита. Из них 17 обществ имели 19 небольших зернохранилищ емкостью 793 тыс. пудов. В частности, Терпенское кредитное общество имело 3 кладовые – собственную на 60 тыс. пудов и две арендованных по 40 тыс. пудов каждая. Зернохранилище Ивановского ссудо-сберегательного общества владело зернохранилищем

на 70 тыс. пудов, а Акимовского – двумя комнатами на 120 и 33 тыс. пудов. Все они были построены или приобретены обществами преимущественно на собственные средства.

Кредитным товариществам, которые вели хлебную экспортную торговлю, приходилось работать в непростых условиях. Они «могли конкурировать с посредниками первой и второй степени», но были бессильны перед большими экспортными фирмами. Последние оставались главными покупателями зерна в сельских производителей и «всегда могли прижать даже самые большие кооперативы» [15, с. 87–90]. В связи с этим возникает вопрос об устойчивости кредитных кооперативов, занимавшихся хлебной торговлей и размеры их доходов и возможных убытков.

Проанализированы нами данные показывают, что хлебная торговля была делом весьма рискованным. Карловское, Покровское и Новобугское общества имели положительный баланс от своих хлебных операций (+246%, +169% и +1371% соответственно), а Песливское и Пещанское – наоборот (-163% и -480% соответственно). Лучшими результатами отметилось Новобугское общество, которое характеризовалось солидными объемами хлебного сбыта в 1913 г. – 210 500 пудов [13]. Итак, сама жизнь требовала объединения кооперативов в крупные союзы, способные не только сосредоточивать в своих руках мощные финансовые средства, но и успешно конкурировать с крупными экспортными фирмами, которые чаще всего были иностранными.

ВЫВОДЫ

Как видим, первые кредитные союзы возникли в начале XX в. и особый размах приобрели накануне Первой мировой войны. В годы войны правительство вынуждено было снять ограничения на их основание, поскольку от этого в определенной степени зависело обеспечение продовольствием многомиллионной армии. В конце 1915 г. в Российской империи функционировало 25 крупных кредитных союзов, которые объединили 1230 учреждений мелкого кредита. А в марте 1916 г., по данным «Вестника мелкого кредита» насчитывался уже 61 союз (из них только 3 были в пределах азиатской России), среди которых 10 губернских объединений, 16 уездных и 18, которые охватывали своей деятельностью несколько уездов. Наибольшей интенсивностью кооперативно-союзное строительство отмечено в Украине и некоторых прилегающих губерниях, которые тяготели к черноморско-азовским портам. К уже имеющимся Киевскому, Кубанскому, Мелитопольскому, Елисаветградскому, Переяславскому, Подольскому и другим присоединились еще Харьковское, Полтавское, Житомирское и др. Следовательно, в начале XX века в Украине была создана широкая сеть кредитных и ссудо-сберегательных кооперативов, основывались мощные объединения – союзы.

В целом же, деятельность ссудо-сберегательных и кредитных кооперативов Украины отмечалась довольно широким диапазоном и способствовала не только повышению производительности сельского хозяйства, но и активизации внешнеторговой активности на мировом аграрном рынке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Южно-русская сельскохозяйственная газета. – 1915. – 18 июня.
2. Мацевич К. Объединенная кооперация и ее главные задачи // *Агрономический журнал*. – Х., 1915. – Выпуск 5. – С. 6–10.
3. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття: монографія. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2008. – 432 с.
4. Стопневич Б. Споживча кооперація на Україні (спроба історико-статистичного начерку). – Полтава: Видання Полтавської спілки споживчих товариств, 1919. – 123 с.
5. Сосницький Л. Состояние кооперативного дела Подольской губернии // *Кооперативный листок*. – 1910. – №1. – С. 11–14.
6. Власенко В.М. Кредитна кооперація Лівобережної України другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Х., 1998. – 17 с.
7. Промышленность и торговля. – 1914. – № 5. – С. 240–241.
8. Чаянов А.В. Бюджеты крестьян Старобельского уезда / А.В. Чаянов. – Харьков : Тип. губ. комитета, 1915. – 143 с.
9. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). – К. : Ін-т історії України, 2011. – 365 с.
10. Михайлик А.О. Кооперативний рух на Поділлі і товарно-грошовий обіг краю на початку XX ст. // *Споживча кооперація Поділля: через століття – до майбутнього* (27–28 травня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – С. 151–155.
11. Промышленность и торговля. – 1911. – № 8. – С. 349–380.
12. Кооперативная жизнь. – 1914. – № 2. – С. 128–130.
13. Черниговская земская неделя. – 1914. – 27 июня.
14. Черниговская земская неделя. – 1914. – 21 марта.
15. Кульжний А.Е. Может ли русский земледелец выгодно продавать свой хлеб? // *Устройство хлеборотворства и товарищеский сбыт хлеба в России*. – М., 1913. – С. 86–90.

MOLOCHANSK GERMANS, MENNONITES AND THE SURROUNDINGS SOCIETY: FEATURES OF THE LAND RELATIONS

Alla Krylova¹, Natalia Schkoda², Aleksiy Zamuruysev³, Aleksandr Zhiryakov⁴
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, Ph.D. in History, Associate Professor
(Ukraine)¹;
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, Ph.D. in History, Associate Professor
(Ukraine)²;
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, Ph.D. in History, Associate Professor
(Ukraine)³;
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, Ph.D. in History, Associate Professor
(Ukraine)⁴
e-mail: allakr2006@yandex.ru1; igor.schckoda@yandex.ua2; grifon632@rambler.ru3; alzhiryakov@mail.ru4

ABSTRACT

In article features of the land conflicts between ethnic Germans, Mennonites and the state peasants are considered. These conflicts can be divided into three types: conflicts resulting from incorrect demarcation of land, conflicts among ethnic groups and between them, conflicts with the government

Keywords: Germans, Mennonites, South Ukraine, conflicts, land site, legislative acts on the closure of the German land tenure.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности земельных конфликтов между этническими немцами, меннонитами и государственными крестьянами. Эти конфликты можно разделить на три типа: обусловлены неправильным разграничением земли, конфликты в среде этнических групп и между ними, конфликты с правительством.

Ключевые слова: немцы, меннониты, Юг Украины, конфликты, земельный надел ликвидационные законы.

РЕЗЮМЕ

В статті розглядаються особливості земельних конфліктів між етнічними німцями, менонітами та державними селянами. Ці конфлікти можна поділити на три типи: обумовлені неправильним розмежуванням землі, конфлікти в середовищі етнічних груп і між ними, конфлікти з урядом.

Ключові слова: німці, меноніти, Південь України, конфлікти, землеволодіння, ліквідаційні закони.

INTRODUCTION

Joining the vast territories in the south of the Russian Empire and the need for economic development led to relocation to the territory of different ethnic and religious groups. The result was the formation of multi-ethnic society that has arisen on the basis of proximity to land holdings and relative isolation from the central government. One important element of society emerged were ethnic Germans and ethnic and religious representatives of the Mennonites. They receive substantial acreage in the region, led to their involvement in almost all conflicts related to land. Encyclopedia defines conflict as a clash of opposing interests, views and aspirations [7]. Historian S.J. Borovoy, defines the term "struggle for the land" as a struggle for the redistribution of land among different categories of population: peasants, settlers, landowners and others [1, 371]. Using this point of view in our study, we can add that in the Melitopol district of the problem with the redistribution of land existed not only among the social categories of the population, but also between the government and the public. In addition, they bore an ethnic coloration.

Land conflicts in the Melitopol district can be divided into three types:

- conflicts resulting from incorrect demarcation of land, and fuzzy boundaries between plots (from the beginning of settlement to the 1830, when ended the first phase of adaptation [21]);
- conflicts among ethnic groups and between them due to lack of land and overpopulation (1830. - The second half of the 19th century);
- conflicts with the government (the end of the 19th century – 1917), due to the emergence of anti-German sentiment in Russian society and the outbreak of II World War.

Weak tool support at the initial stage of resettlement land development led to the fact that the amount of land originally allocated to the settlers during the shooting frequently did not correspond to its actual area. The result was a series of land disputes with neighboring Germans. An example is the dispute Germans Molochansk kolonists County with the peasants of village Mikhaylovka incurred in 1825.

Materials and methods

In the land section number 14 was identified shortfall. 9547 desyatin of land of the settlers were busy with the peasants of Mikhaylovka and 3694 desyatin of peasant villages were annexed to Mikhaylovka kolonists district. Thus, the land of the colonists had to add the 5853 desyatin. Michael put out the peasants. By agreement of the St. Michael's farmers and society of the colonists, the surveyor noted this deficiency in the plan, which

Ekaterinoslavskaya Office of Foreign Settlers posted February 10, 1825 in an expedition Tauride asking about adding a 5853 desyatin of land to Molochansk colonists district. Treasury expedition waiting for an answer on the issue of Land Survey Office. Last found at Mikhaylovka's peasants only 15 607 desyatin 542 fathom excess land. This land was given to the disposal of the Treasury Expeditions, which did not turn in order the replacement. Since September 29, 1835 from the Ministry of Internal Affairs (Department of Economic Division) to the Minister of Finance came a petition to replace the 5853 colonists desyatin of land. At the same time, it was stated that the petition of the colonists Minister of Internal Affairs considers all valid [15].

By the conflict also resulted in a lack of clear boundaries between allotments. In 1819, the Committee of Ministers discussed the complaint with the peasants of Tokmak with Mennonites. Mennonites were not allowed their cattle to the fields, captured from the fields of corn and hay. Peasants estimated its losses at more than one thousand rubles. The complaint was a petition for division of land among the peasants and the Mennonites, the eviction of two Mennonite colony near Tokmak, as well as the return of the peasants their damages.

The chief guardian of the colonists of the southern edge of Russia lieutenant general Inzov, could explain the problems. Tokmac peasants have arranged their village on the river Begim-Chokrak among Mennonite possessions. The peasants, living on the border ownership of the Mennonite village Ryukkenau, due to carelessness left unattended their cattle, which came on Mennonite land and inflicted losses. Mennonites stopped cattle, and this led to problems.

To stop the conflict Inzov suggested farmers to resettle in Tokmak, leaving his 3000 desyatin on the left sides of the river Begim-Chokrak. The rest of the land he proposed to give the Mennonites. Minister of the Interior agreed with this decision. But on these 3000 desyatin disputes arose again, as in this case tokmacs people lost more than 6000 desyatin of land assigned to them by the Military Governor of Kherson Duc de Richelieu. As a result, Count Kochubey found that farmers have more land per capita ratio set. He decided that there is no reason to leave the peasants more than 15 desyatin per capita. Finally it was decided to leave the peasants 3000 desyatin and Mennonites pass 9340 desyatin [16].

After the establishment of clear boundaries between allotments conflicts with its neighbors practically ceased. However, at later stages of development of the territory, the problems encountered in the environment of ethnic groups.

End of the first adjustment period was characterized by reduction in the area of free land and overpopulation area of Melitopol district [20, 84]. Since that time, ie 30s begins a struggle for the redistribution of land among the settlers, one social or ethnic group, due to the reduction of free land areas and increasing social differentiation in their society. In general, conflicts of this kind can be divided into three groups: among the colonists (Germans, Mennonites), the state peasants and sects, the Doukhobors. The problems were caused by the colonists reduction in the number of spare land, inheritance rules and indivisibility of allotments. Here, it should make a reservation, that the German colonists of Melitopol district problems with landlessness began later than in the Mennonite Berdyansk. The reason for this was that the Mennonites when moving very quickly divided among themselves all the spare land, and the Germans, by contrast, slow shared additional land [20, 81–82]. The distinguishing feature of such problems among the Germans is no evidence of any complaints to the government or claims against each other. In this case, the present persistent belief that community leaders will find an alternative way to fight landlessness [20, 81]. We can say that it was more a social rather than legal conflicts.

In turn, the lack of land has been a catalyst to strengthen contacts with their neighbors the Germans, which resulted in the intensification of the purchase and lease of land.

In another light appear problems with the land from the state of the peasants. The conflicts were caused by the emergence of new villages and towns. They appeared on the distant margins of the community sometimes at her request, and often at the initiative of private individuals. Usually hutoryane did not ask any permission from the company to settle. The old settlement claims and claimed the land occupied by farms, and the villagers themselves, who have shied away from the natural duties. Hutoryane refused to return, do not throw their farm and did not give ground. Conflict begins. Hutoryane appealed to the authorities and were separated from the community (Green, Peskoshnoe), and sometimes still obey the public and handed over the farm. Farms, which are then developed villages, inhabited came not one but several neighboring communities, for this reason, raises a number of clashes that lasted until the 1840s [2, 42]. We should also examine conflict between the authorities and Dukhobors County. Large plots of Doukhobor cause confusion among local officials who did not understand what the Doukhobors have earned such a privilege. The area of land allocated to them from 1804 to 1820 in general was 48 673 desyatin of convenient and inconvenient land 6066 [6, 34–109]. Take advantage of the Doukhobors in the environment of the problems associated with multiple alleged murders and robberies, a series of complaints and reports to the Senate, they got eviction Doukhobors. The central government officials, concerned about the reduction of land for state peasants throughout the empire, was dubious charges and agreed to the eviction. A large role in this played opinion Mennonites Johann Kornisa, which is very negative attitude to the Doukhobors, and to which after the expulsion took over a significant amount of land Doukhobors [20, 87–107].

The third type of conflict are problems with the government, arising from the anti-German sentiment in the strengthening of Russian society because of the increased extent of Mennonite and German holdings, which limited their support to the government [8]. Ability to sell and buy land led to an increase in the number of privately-owned German farms and made them one of the biggest landowners in the region. Thus, if in the first

years of settlement land for ethnic Germans was a means of survival, by the end of the 19th century it became a way of accumulating capital.

The analysis shall be prepared annually Melitopol local boards "Sheets consist in the possession of land in rural communities, private landowners, church clergy and other agencies" for 25 years (from 1889 to 1914) makes it possible to trace in detail the trends in the German private land ownership in the Melitopol uyezd, Tavrid gubernia [9, 10, 11, 12, 13, 14].

In studying of German private land ownership were analyzed lists of landowners, local boards composed Melitopol uyezd, of which the Germans have been selected landowners. Calculations were performed at intervals of 5 years.

With the possible incompleteness of the sample were identified variations in the total area of German estates, with a general tendency to increase it. From 1889 to 1894 the amount of land has increased from 17905.75 to 27839.3 desyatin, i.e. on 64%. By 1899 the number had fallen to earth 21218.3 desyatin., And increased again to 1904, but only slightly - on 7% (up to 22636.8 desyatin). Over the next five years the number of privately owned land increased by 38% (up to 31150.9 desyatin), Mainly due to the transfer of land in 1908, six rural communities and the public section of the sheepfold to private ownership. By 1914, the amount of land has increased by only 1.4% (up to 31580.3 desyatin).

Thus, from 1889 to 1914, the total area of private land ownership of German (including land in rural communities) increased on 76%.

According to Zemstvo statistics for the same period was to investigate the dynamics of private land ownership within the German media.

To study [9, 10, 11, 12, 13, 14], we took the 12 most frequently occurring German surnames: Albrecht, Keller, Lukovic, Lutz, Surf, Faltz-Fein, Fein, Fisher, Tsener Schwartz, Ulmer.

In 1889 they owned 20 site. The average area of size was 647.4 desyatin. The owner of the large estates (3470 desyatin) Gustav I. Faltz-Fein. The smallest segment (3.5 desyatin In the village of Peschanoe, Terpenevskaya volost) owned by Peter G. Lukovic.

1894 at presence of 22 sites, the average of one was 618.5 desyatin. Joint owners the largest estates (8188.5) was a titular councilor Charles Antonovich Durante, and villager-owner Andrey Fisher. The two smallest sites (Each at 49.25 desyatin) owned by Gustav and Christian J. Schwartz.

In 1899, the quantity of sites has not changed, but the average size of land ownership has increased to 812.9 desyatin. The owners of the largest ownership remained K.A. Durante and G.I. Fisher, but their ownership has decreased to 4100 desyatin. The owner of the smallest ownership was still Peter G. Lukovic (the area of his site was reduced to 2.5 desyatin).

In 1904, the number of holdings remained unchanged, while the average size has increased slightly – up to 866.9 desyatin. The owner of the smallest area was still P.G. Lukovic, and the largest portion (6020 desyatin Agaymanskoy estate at the Ivanovo district) owned by Countess Elizabeth E. Keller, with his comrades.

In 1909, in the presence of 30 sites, and their average size has decreased to 536 desyatin. Owner of the largest estates (3470 desyatin in Matveevka, Michael volost) was Frederick E. Faltz-Fein. The smallest site is still owned by P.G. Lukovic.

In 1914, the number of sites increased to 31 and the average size has decreased to 477 desyatin. The owners of the smallest and largest ownership remained P.G. Lukovic and Countess of E.E. Keller, respectively.

Conclusions

Thus, the surnames recorded in the 25 years the number of holdings increased from 20 to 31, and the average tenure reduced on 26%. [9, 10, 11, 12, 13, 14].

Initially, despite the strengthening of anti-German sentiments in society, Mennonites and Germans continued to receive government assistance. In 1905 a law was passed, by which, for the purchase of the former colonists land there were no restrictions [3].

Yet gradually, the government was inclined to limit the tenure of Mennonites and Germans. This is evidenced by correspondence in the years 1906–1908 Land Management and Soil The chief Knyaz Vasilchikov with Earthen Department of Internal Affairs. It discussed the limitation of the settlers, the owners (the former German colonists, among whom were included and Mennonites) in the acquisition of that bank, crown and state lands on the same footing with the peasants, with the assistance of the Peasant Land Bank. It was alleged that the villagers, the owners can not be attributed to one of those rural populations that need special assistance to the Government of the land management, and represent the most prosperous class of the agricultural population. Knyaz Vasilchikov suggested that the villagers-owners in each province needs to sell that area, designed to eliminate the land that would have been no more than their percentage of the population of the same province to the entire agricultural population of the latter. He also considered it necessary to explain the land use planning to the Commission that the fact of landlessness bidders shall be invoked to provide them priority to facilitate the purchase of land, and that such assistance should be rendered only in light of the totality of the economic conditions of applicants for the purchase of land officials.

On this subject Deputy Minister of Internal Affairs said that the distribution operations of the Peasant Land Bank settlers on proprietors (former colonies), even in exceptional cases, is undesirable [18].

About the infringement the rights of Mennonites and Germans of Melitopol district demonstrated by the fact that in Statement of Melitopol district council estates in 1915 among the 1732 names of landowners received during 1908–1913 sites from the Treasury or the Peasant Land Bank does not have the names of Mennonites and Germans.

The beginning of World War increased an anti-German sentiment in the Empire. During the period 1915–1916 the imperial government adopted a series of legislative acts on the closure of the German land tenure. Unclear laws and especially the liquidation of war led to a situation in which only a small portion of land holdings included in the lists of liquidation has been evaluated and put up for sale. In order of these laws in 1915–1916 Peasant Land Bank purchased the 59 Mennonite estates, whose geography is vast. As an example, the estate P.Y. Reimer in Serogozskaya volost, A.I. Martens estate at Veselovskaya volost. The estate of F. and A.F. Wiebe in Yuzkuyskaya volost [17].

March 21, 1917 Minister of Agriculture A. Shingarev by telegram to prevent the reduction in planted area in 1917, asked Hubersky Kommisarov make widely known the villagers-owners whose land came under the statutes of suspended February 2 and February 13, 1915 and additional provisions to them that:

1) all assigned to the elimination of kolonists lands that have not yet taken the Peasant Bank (even if the data they have already been awarded a senior notary) and for which the calculation is not made, remain in the enjoyment of the previous owners, with no obligation to make the latest Bank of any lease payments;

2) conservation of land already placed at the disposal of the Peasant Bank to use the former owners, as well as the establishment of conditions for such use depends in each case the agreement with the previous owners by the Bank [4, 72].

March 24, 1917 Gubernsky Commissar, Chairman of the Tauride provincial zemstvo in its turn signed a document which required notification of villagers, the owners (the German colonists and Mennonites) on liquidation of their estates. Those estates that have already been received into the possession of the Bank, the owners are not subject to refund. The estate remained with the owner, in case it was made in the liquidation list, but has not yet been sold, and if the sale or purchase documents were not approved, or the Bank shall not be accepted by the receiving property inventories. [5, 5].

Such a policy of the state, of course, led to a reduction the areas of German and Mennonite estates in the Melitopol uyezd [19]. In Soviet times, conflicts with the German government has become more acute, but were somewhat different.

***Notes:**

Уезд – uyezd – was an administrative subdivision of Rus', Muscovy, Russian Empire, and the early Russian SFSR which was in use from the 13th century. Uyezds for most of the history in Russia were a secondary-level of administrative division.

Губерния – guberniya – was a major administrative subdivision of the Russian Empire usually translated as government, governorate, or province. Such administrative division was preserved for sometime upon the collapse of the empire in 1917. A guberniya was ruled by a governor (губернатор, gubernator), a word borrowed from Latin gubernator, in turn from Greek kybernetes. Sometimes the term guberniya was informally used to refer to the office of a governor. This subdivision type was created by the edict (ukase) of Peter the Great on December 18, 1708, which divided Russia into eight guberniyas. In 1719, guberniyas were further subdivided into provinces (провинции, provintsii). Later the number of guberniyas was increased to 23.

Десятина – desyatina – is an archaic land measurement used in tsarist Russia. A dessiatina is equal to 2400 square sazhen and is approximately equivalent to 2.702 English acres or 10,900 square metres.

Колонист – colonist – is a person who has migrated to an area and established permanent residence there, often to colonize the area. Settlers are generally people who take up residence on land and cultivate it, as opposed to nomads. Settlers are sometimes termed "colonists" or "colonials" and—in the United States – "pioneers".

Надел – hideland – the earth's surface whose boundaries are determined in accordance with federal laws.

Меннониты – Mennonites – are a group of Christian Anabaptist denominations named after the Frisian Menno Simons (1496–1561), who, through his writings, articulated and thereby formalized the teachings of earlier Swiss founders. The teachings of the Mennonites were founded on their belief in both the mission and ministry of Jesus Christ, which they held to with great conviction despite persecution by the various Roman Catholic and Protestant states. Rather than fight, the majority survived by fleeing to neighboring states where ruling families were tolerant of their radical belief in adult baptism. Over the years, Mennonites have become known as one of the historic peace churches because of their commitment to nonviolence.

Сажень – Fathom, or sazhen (syazhen, Sazhenkov, direct fathom) – Old Russian unit of measurement range. In the XVII century, primary measure was the Treasury seven feet, equal to 2.16 m, and contains three feet (72 cm) to 16 inches. On October 11, 1835, under the direction of Nicholas I «On the system of Russian weights and measures," length fathoms was equated to the length of seven feet of English, that is exactly 2.1336 meters to [1]. With the introduction in 1924, the USSR metric system fell into disuse.

1 sazhen = 7 ft English = 84 inches = 2.134 meters

REFERENCES

1. Боровой С.Я. О некоторых особенностях аграрного строя Степной Украины в предреформенный период // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1962 г. – Минск : Наука и техника. – 1964. – С. 368–377.
2. Васильчик В.М. Міграційні шляхи німецьких поселенців в Україні у кінці XVIII – на початку XIX ст. // Історична пам'ять. – 2000. – № 1–2. – С. 164.

3. Вернер К., Харизоменов С. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Крестьянское хозяйство в мелитопольском уезде. – М., 1887. – т. 1, вып. II. – VIII, 128, 45, 131, 51 с.
4. Государственный архив в Автономной Республике Крым (ГААРК), ф. 71, оп. 2, д. 18, 115 л. Циркулярные распоряжения Крестьянского Поземельного банка о порядке приобретения на торгах имущества немецкого землевладения.
5. ГААРК, ф. 71, оп. 2, д. 19, л. 5об. Циркулярные письма о приостановлении ликвидации землевладения.
6. Государственный архив Херсонской области, ф. 14, оп. 2, д. 70, 218 л. Дело об отмежевании земли в оброчное содержание духоворческим селениям в Мелитопольском уезде. Сведения о количестве земель и наличии населения в слободе Ефремовке. 4 августа 1821 – 14 июня 1823 гг.
7. Конфликт // Большая Советская Энциклопедия. – 3-е изд. – М., 1975. – Т. 13. – С. 84.
8. Панченко П.П., Марчук В.А. Аграрна Історія України: Підручник. – К. : Т-во „Знання”, КОО. – 2000. – 342 с.
9. Постановления XXIV очередного Мелитопольского Уездного Земского Собрания. 1889 г. – Мелитополь : 1890. – нум. стр. разная.
10. Постановления XXIX очередного Мелитопольского уездного Земского Собрания. 1894 г. – Мелитополь : 1895. – IV, 486 с.
11. Постановления Мелитопольского уездного Земского Собрания XXXIV очередной сессии созыва 5–8 октября 1899 г. и чрезвычайных сессий : 7 Апреля 1899 г. и 2 Июля 1899 г. – Мелитополь : 1900. – II, 2, 404, I, 8, I, 9 с.
12. Постановления Мелитопольского уездного Земского Собрания XXXIX очередной сессии созыва 27–30 сентября 1904 г. – Мелитополь: 1905. – V, 531, 58 с.
13. Постановления Мелитопольского очередного уездного Земского Собрания 44-й очередной сессии созыва 24–29 сентября 1909 г. – Мелитополь : 1910. – IV, V, 593 с.
14. Постановления Мелитопольского очередного уездного Земского Собрания 49-й очередной сессии созыва 10–15 ноября 1914 года и чрезвычайного уездного Земского Собрания созыва 16 августа 1914 года. – Мелитополь : 1915. – VI, 27, 884, 253 с.
15. Российский государственный исторический архив (далее РГИА), ф. 383, оп. 30, д. 445, 60 л. Дело об отводе земель колониям в Мелитопольском уезде.
16. РГИА, ф. 1263, оп. 1, д. 183. О жалобе казённых крестьян селения Токмак, Мелитопольского уезда, Таврической губернии на притеснение их меннонитами во владении землёй.
17. РГИА, ф. 592, оп. 42, д. 1786. Книга имений приобретённых Банком в порядке узаконений 2 февраля и 13 декабря 1915 г.
18. РГИА, ф. 1291, оп. 54, д. 12. К вопросу о праве немецких колонистов на покупку земли при содействии Крестьянского поземельного Банка.
19. Списки населённых мест Российской Империи. – Вып. 41. – Таврическая губерния. – СПб., 1865. – 138 с.
20. Goerz H. The Molochna settlement. – Winnipeg, 1996. – 252 P.
21. Staples J. R. Cross-Cultural Encounters on the Ukrainian Steppe: Settling the Molochna Basin, 1783–1861. – University of Toronto Press Incorporated, 2003. – 253 P.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ВЫСТАВКИ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ РАЗВИТИЯ ХОЗЯЙСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ КРЕСТЬЯН ЮЖНОЙ УКРАИНЫ В XIX в.

Лыкова Виктория Викторовна
Запорожский национальный университет, кандидат исторических наук (Украина)
e-mail: viktorianika@list.ru

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает выставки сельскохозяйственной продукции и скота как этап и индикатор развития хозяйства государственных крестьян южноукраинского региона в XIX в. Данные анализируются на основе описаний и отчетов о выставках, проходивших в разных городах Южной Украины.

Ключевые слова: выставки, государственные крестьяне, Южная Украина, XIX в.

ABSTRACT

In the article author considers exhibitions of agricultural production and cattle as a stage of development of state peasant farms in the Southern Ukraine in XIX century. Data on the base of descriptions and reports about exhibitions, which took place in different cities of Southern Ukraine analyzed.

Keywords: exhibitions, state peasant farms, Southern Ukraine, XIX century.

РЕЗЮМЕ

Автор розглядає виставки сільськогосподарської продукції та худоби як етап та індикатор розвитку господарства державних селян південноукраїнського регіону у 19 столітті. Дані аналізуються на підставі описів та звітів про виставки, що проходили у різних містах Південної України.

Ключові слова: виставки, державні селяни, Південна Україна, XIX ст.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Развитие и эффективность крестьянских и помещичьих хозяйств довольно детально отображались в отчетах и описаниях чиновников, исследователей и частных лиц, путешествовавших по южной Украине. В этих документах приводились детальные описания ведения хозяйства, показатели урожайности, особенности быта крестьян и переселенцев [1–10]. Необходимо проанализировать, как сельскохозяйственные выставки влияли на развитие хозяйства государственных крестьян южной Украины в XIX в.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Показателем развития крестьянского хозяйства «на практике» были выставки скота и сельскохозяйственных изделий. Начало проведения выставок в Российской империи было положено в 1829 г. В Санкт-Петербурге. Позднее такие мероприятия стали традиционными и практика их проведения распространилась на другие регионы империи. Регионом, с которого организация выставок должна была распространиться на другие российские губернии (особенно средней полосы), стала Южная Украина.

Первая выставка скота на землях Южной Украины состоялась в Одессе 14–16 сентября 1843 г. Наградой за победу в выставке были медали – для представителей дворянства, помещиков и иностранных подданных, а также денежные премии для выходцев из всех классов, в том числе и для государственных крестьян. Выставка была небольшой – в общем, на ней было представлено 36 голов скота от всех участников, которыми были преимущественно дворяне, помещики и иностранцы [11, с. 368–369]. В описании мероприятия упоминается только один государственный крестьянин Роман Курганенко из села Холодная балка. Он выставил пару волов «туземной породы», за которых получил награду 80 руб. серебром [11, с. 412].

Следующая выставка произведений сельского хозяйства состоялась уже в 1844 г. Снова в Одессе. В этот раз по паре волов выставили уже трое государственных крестьян, один из которых представил животных собственного завода. Среди награжденных называется Роман Курганенко, который уже был победителем в 1843 г., а в 1844 г. Получил похвальный лист и налобник. Участие в выставке других сельскохозяйственных продуктов взяли до 100 человек из мещан и свободных хлебопашцев. Однако среди награжденных за лучшие и качественные продукты упоминаются только помещики и колонисты [11, с. 411–412; 12, с. 54].

В 1846 г. Выставка проводилась в Симферополе. В ней приняли участие 334 представителя из разных сословий, среди которых государственные крестьяне представляли абсолютное большинство – 223 человека [13, с. 3]. Внимание и наградами были отмечены выставленные крестьянами продукты садоводства, яровая пшеница, рожь, ячмень и т. п. Особенно был отмечен в отчете о выставке изобретенный нововасильевским государственным крестьянином Ларионом Ворожищевым «травополь» для чистки садов и лесных плантаций [13, с. 21]. Это изобретение распространилось в округе с Нововасильевка. На выставке государственный крестьянин, который занимался садоводством, пожелал получить вместо денежной награды этот агрегат. Комитет выставки приобрел «травополь» у

изобретателя и передал новому владельцу. Денежная премия была дана также 10-летнему мальчику из государственных крестьян за сделанную им модель ветряной мельницы. Деньги были переданы в сберегательную кассу на проценты, пока мальчик учился в сельском училище. Со временем предполагалось передать ему все деньги для дальнейшего обучения. В общем, на выставке в Симферополе были награждены 62 государственных крестьянина. Серебряными медалями второго разряда были награждены два государственных крестьянина: Е. Поляков за садовые плоды (за разнообразие сортов, внешний привлекательный вид и размер) и О. Ильин за коня его завода, который вывез наибольший вес, сильных волов и большое количество скота, которого он разводил [13, с. 28]. Стоит отметить, что за скот и сельскохозяйственные произведения награды получили крестьяне преимущественно континентальных уездов Таврической губернии [13, с. 31–35].

В выставке 1848 г. в Елизаветграде принимали участие уже 378 представителей всех сословий, из которых только 11 были государственными крестьянами. Абсолютное большинство тут составляли военные поселяне – 332 участника [14, с. 3]. Почти треть из них – 105 поселян – получили награду [14, с. 26–29]. Из государственных крестьян получили награду четыре участника за произведения сельского ремесла – ковры и шелковый пояс. Основную часть представленных произведений составляли продукты земледелия, после них были произведения ремесла. Этому содействовало то, что земледелие было хорошо развито в Херсонской губернии, лучше, чем в Таврической. Отмечалось, что с возрастанием количества населения, капиталов, представлений и знаний о сельском хозяйстве, оно все быстрее развивалось и совершенствовалось. Не были представлены продукты виноделия и садоводства, хотя эти отрасли и были развиты в Херсонской губернии, преимущественно вдоль Днестра. Посредственно были представлены продукты пчеловодства, поскольку оно не было в числе развитых и прибыльных отраслей хозяйства [14, с. 15]. Бортничеством занимались государственные крестьяне Тираспольского и Александрийского уездов. Такая же ситуация сложилась и с шелководством. Оно существовало только в Одесском и Ананьевском уездах Херсонской губернии. Лучше всего оно было развито Тираспольском уезде, где им занимались государственные крестьяне и болгары колонии Парканы [14, с. 17]. На выставке продукты и произведения шелководства привезли из 30 мест Тираспольского уезда, 15 – Ананьевского и 5 – Одесского. Скот был слабо представлен на выставке и был посредственного качества [14, с. 27].

Следующая выставка проходила в Херсоне в 1853 г. и была самой масштабной и богатой [15, с. 23]. В ней приняли участие 408 участников, из которых 316 были государственными крестьянами. Почти все участники – 318 человек – были из Херсонской губернии, 85 участников были из Таврической и только 3 – из Екатеринославской губернии [15, 26]. Было выставлено более 950 произведений, большинство которых привезли государственные крестьяне. Меньше всего продуктов представили помещичьи крестьяне, которых среди участников насчитывалось шестеро. Лучше всего была представлена Херсонская губерния – на выставке были государственные крестьяне из всех ее округов и почти со всех селений [15, с. 27]. Из Таврической губернии были крестьяне лишь из двух округов ее континентальной части. Государственным крестьянам принадлежала большая часть выставленных произведений почти по всем категориям. Из шести образцов ржи, представленных на выставке, пять принадлежали государственным крестьянам. Они привезли 12 из 18 выставленных образцов пшеницы. Лучшими были признаны красное просо, гречка и фасоль, принадлежащие государственным крестьянам. Шесть из семнадцати участников, привезших табак, были государственными крестьянами.

Огородничество на выставке было одной из самых бедных отраслей хозяйства. Однако основными его представителями были государственные крестьяне. Слабое развитие огородничества на южноукраинских землях объяснялось недостаточным количеством водоемов, малым количеством удобных мест, сухим и жарким климатом. С целью содействия развитию этой отрасли среди жителей региона комитет выставки решил наградить крестьян, привезших продукты огородничества, денежными премиями. Лучшими были признаны продукты государственного крестьянина П. Мерзликина из с. Большие Копаны, Днепровского уезда Таврической губернии [15, с. 49].

Достаточно посредственно было представлено и шелководство. Было представлено 8 образцов грубого шелка от крестьян Херсонской губернии: 5 – из Тираспольского округа и 3 – из Ананьевского. Пчеловодство было слаборазвитой отраслью в Южной Украине, однако оно было довольно хорошо представлено на выставке. Шесть из одиннадцати участников, которые выставили продукты бортничества, были государственными крестьянами. Лучшим был признан мед государственного крестьянина из с. Збурьевки Днепровского округа, а воск – крестьянина с. Большая Александровка. Большая часть произведений ремесел была представлена государственными крестьянами: 22 из 23 полотен, 19 из 20 рушников и т.д., хотя часто лучшими признавались произведения помещичьих крестьян [15, с. 51].

На Херсонской выставке 1853 г. награду получили 34 государственных крестьянина на 338 руб. серебром: за лучшие шелковые коконы – 30 руб. серебром, продукты огородничества – 20 руб. серебром, за табак и гречку – по 15 руб. серебром и т.д. [15, с. 65]. В общем, трое крестьян Днепровского округа получили 40 руб., шестеро крестьян Бердянского округа – 49 руб., пять крестьян Ананьевского – 42 руб., восемь крестьян Тираспольского – 81 руб. и двенадцать крестьян Херсонского округа – 126 руб. серебром [15, с. 66].

ВЫВОДЫ

Таким образом, можно говорить о значительных успехах в довольно краткие сроки. Всего за десять лет с 1843 г. по 1853 г. сельскохозяйственные выставки стали достаточно ярким и важным элементом экономической жизни южноукраинского региона. И если в первой выставке принимал участие только один смельчак из государственных крестьян, то уже в следующие годы они заняли ведущее место среди участников этих мероприятий. Даже херсонская выставка не является исключением, поскольку военные поселенцы были одной из групп, относившихся к категории государственного крестьянства, а жители военных поселений, возникших в результате политики правительства в 1820-х годах, были выходцами из свободных крестьян и крепостных.

Выставки были важным этапом развития крестьянского хозяйства, а также «лакмусовой бумагой», которая четко отображала уровень развития хозяйств государственных крестьян, качество, представленной ими продукции, уровень используемой техники, а также направления развития альтернативных сфер хозяйства (ремесла и промыслов).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баум О. Хозяйственно-статистические и климатические очерки Екатеринославской губернии / О. Баум // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1891. – XXXIX. – P. I. – С. 21–50.
2. Бауман В. Агрономическое путешествие по Таврической и некоторым частям Екатеринославской и Херсонской губерний в 1853 году / В. Бауман // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1891. – Ч. LIII. – P. III. – С. 94–111.
3. Бауман В. Замечание о хозяйстве народов, живущих по северным берегам Азовского моря, в Таврической губернии / В. Бауман // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1845. – Ч. XV. – P. IV. – С. 43–51.
4. Борисов В. Посевы и урожай хлебов в имении г. Эрделит, уезде Елисаветградского / В. Борисов // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1877. – Ч. CXXXVI. – С. 1–15, 151–167, 195–211.
5. Демоль И. Очерки хозяйства Новороссийского края / И. Демоль // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1847. – Ч. XXIV. – P. I. – С. 1–20.
6. Кедрин И. Отрывки из путевого журнала, веденного при обозрении сельского хозяйства в Таврической губернии / И. Кедрин // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1850. – Ч. XXXVII. – P. IV. – С. 78–98.
7. Кеппен Ф. Заметки при поездке по Таврической губернии, летом 1846 года / Ф. Кеппен // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1865. – Ч. LXXXVIII. – P. II. – С. 22–31.
8. Об удобрении полей в Южной России скотским навозом // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1843. – Ч. VIII. – P. II. – С. 95–103.
9. Плещеев И. Правила для руководства хлебопашцу в Екатеринославской губернии и вообще в Новороссийском крае и на Дону / И. Плещеев // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1848. – Ч. XXVIII. – P. III. – С. 70–83.
10. Струков Д. О состоянии сельского хозяйства в Южной России в 1851 году / Д. Струков // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1852. – Ч. XLIV. – P. I. – С. 31–75, 107–136.
11. Выставка произведений сельского хозяйства в Одессе и Ярославской губернии // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1844. – Ч. XII. – P. II. – С. 367–415.
12. Выставки скота в Одессе и Гольденгене // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1844. – Ч. X. – P. II. – С. 50–65.
13. Выставки сельских произведений в России в 1846 году. Выставка в Симферополе, Таврической губернии // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1847. – Ч. XXIII. – P. II. – С. 1–35.
14. Выставка сельских произведений в России в 1848 году. Первая выставка сельских произведений в г. Елисаветграде, Херсонской губернии // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1849. – Ч. XXX. – P. I. – С. 1–29.
15. Херсонская выставка сельских произведений в 1853 г. Журнал Министерства государственных имуществ. – 1854. – Ч. XXII. – P. II. – С. 23–66.

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ПОЛТАВСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ПОЛТАВСЬКИМ ГУБЕРНСЬКИМ ЗЕМСТВОМ (кінець XIX ст. – початок XX ст.)

Поєдинок Микола Сергійович
 Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, пошукач (Україна)
 e-mail: dnsqb_uaan@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуто застосування статистичних методів у дослідженнях Полтавського товариства сільського господарства, співпраця Товариства з Полтавським губернським земством з використанням результатів статистичних досліджень у вивченні аграрних питань. Показано, що впровадження ними статистичних описів для обстеження різних сторін аграрного сектору сприяло не тільки пошуку форм допомоги сільським господарям, а й розвитку агрономічної науки.

Ключові слова: Полтавське товариство сільського господарства, статистичні методи, метеорологічні спостереження, земська статистика, Полтавська губернія.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрено применение статистических методов в исследованиях Полтавского общества сельского хозяйства, сотрудничество Общества с Полтавским губернским земством по использованию результатов статистических исследований в изучении аграрных вопросов. Показано, что внедрение ими статистических описаний для обследования разных сторон аграрного сектора способствовало не только поиску форм помощи сельским хозяевам, а и развитию агрономической науки.

Ключевые слова: Полтавское общество сельского хозяйства, статистические методы, метеорологические наблюдения, земская статистика, Полтавская губерния.

ABSTRACT

The article considers the application of statistical methods in the studies of Poltava Society of Agriculture, cooperation with it the Poltava province Zemstvo for using the results of statistical research in the study of agrarian issues. It is shown that the introduction of statistical descriptions for the survey the different parties of the agricultural sector has contributed not only to the search for forms of assistance to farmers, but also to the development of agricultural science.

Key words: Poltava Society of Agriculture, statistical methods, meteorological observations, district council statistics, Poltava province.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вивчення різноманітних аспектів сільськогосподарської діяльності внаслідок належності відповідної галузі до найважливіших частин суспільного життя визначило роботу губернських земств. Статистичні роботи губернських земств переважно були спрямовані на дослідження сільського господарства. Статистичні роботи Полтавського губернського земства та Полтавського сільськогосподарського товариства, як описи губерній з невеликими містами та селами, в яких основним видом господарської діяльності було сільське господарство, також були націлені на облік земельних угідь, на дослідження економіки сільського господарства.

Розгляд робіт земських статистиків Полтавської губернії проводився різними дослідниками. У своїх дослідженнях вони розглядали деякі результати оціночно-статистичних досліджень земель, економічну та просвітницьку діяльність губернських земств (Л.Л. Бабенко, С.В. Шульга, Т.І. Малєєва, І.О. Демуз тощо). Проводилися дослідження щодо становлення, розвитку та основних здобутків Полтавського сільськогосподарського товариства (В.А. Вергунов, Н.П. Коваленко, М.А. Якименко тощо). Вивчення ж питання щодо значення статистичних робіт Полтавського губернського земства та Полтавського сільськогосподарського товариства у становленні аграрної науки не проводилося.

У представленій роботі наводиться аналіз статистичних досліджень, що проводилися Полтавським губернським земством та Полтавським сільськогосподарським товариством, показується їх значення у становленні сільськогосподарської дослідної справи та аграрної науки взагалі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державні реформи середини XIX ст. зумовили потрясіння сільськогосподарського життя й навіть відчуття кризи [1] та поклали початок крупній промисловості. Занепад цілих господарських галузей губернії внаслідок реформ, як і в інших губерніях країни, викликав необхідність пошуку губернськими і повітовими земськими установами кращих та більш ефективних форм допомоги сільському господарству. Активну роль у цій справі мали статистики Полтавського сільськогосподарського товариства та Полтавської губернської земської управи.

Полтавське сільськогосподарське товариство (1865) у своїй діяльності завжди брало за основу відповідність потребам місцевого життя, враховувало залежність сільськогосподарської діяльності губернії від загальних умов економічного життя країни. Полтавська губернія з її маленькими містечками для підтримки господарського життя мала вивозити за межі губернії продукцію сільського господарства. У 1840-х роках продаж хлібу для губернії складав не кращу можливість отримувати прибуток із господарств й тому займав незначну частину від загального продажу хлібу закордон (полтавські господарства були прибутковими значною різноманітністю своїх промислів), а в кінці 1860-х та на початку 1870-х років відбулося падіння скотарства, вівчарства, тютюнництва, винокуріння тощо. галузей, які приносили раніше значні прибутки, й проводилося посилене заорювання земель. Це, а також дроблення господарств, приводило до неможливості вести правильне господарство, витрати якого в таких випадках ставали надто високими. Факт початку виснаження земель, коли володарі з метою підвищення доходності господарства розширяли заорані ділянки на шкоду ґрунтам, став поширеним у середині XIX ст. Тому вказівки на виорюваність ґрунтів, їх виснаження та погані врожаї постійно зустрічалися в опублікованих матеріалах зборів та Журналах Полтавського сільськогосподарського товариства [1]. У 1867–1869 рр. звичайним вже став урожай 4 сам замість урожаю до 20 сам, який був у 1840-х рр. [1]. Означена ситуація загострилася у 1880-х р. Посилення заорювання раніше вільних полів викликало подальше скорочення кормових площ, доходність промислів значно зменшилася та саме їх існування бачилося недовготривалим, внаслідок чого відбувалося подальше посилене виробництво зернових хлібів.

Вирішення питання з підвищення продуктивності землі вимагало відповідних знань, а також значні кошти для постановки господарства, передбачення зменшення доходності у перші роки уведення багатопілля. Землевласники отримували кошти переважно направляли на підтримку звичного способу життя або невмілі нововведення, які їх розорювали (придбання непідходящих до місцевих умов машин тощо). Відбувалося ще більше виснаження полів та зниження доходності.

Відновлена у 1878 р. активна діяльність Товариства не тільки зосередилася на роботі над найкращою культурою та бажаними змінами в устрої господарства, а й залучила до сфери своїх інтересів статистичні дослідження, про необхідність яких неодноразово вказувалося його членами. Товариство звернулося до своїх членів з проханням надавати відомості із сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, до губернського статистичного комітету за відомостями про населення, а А.І. Заборинський запропонував у 1879 р. виробити програму вивчення місцевого сільськогосподарського життя та його потреб і виклав питання для цієї програми.

Полтавським сільськогосподарським товариством (яке співпрацювало з губернським земством з 1880-х рр. і в галузі статистики), статистиками Полтавського губернського статистичного бюро (1880) та статистичного комітету (1881) спершу була прийнята для проведення досліджень програма Статистичного бюро Чернігівського губернського земства із збиранням відомостей по волостям, але згодом була запропонована програма Статистичного бюро Московського губернського земства, для виконання якої стали потрібні подвірні дослідження. Коли ж секретарю Товариства І.А. Базилевичу доручили скласти у вигляді дослідження опис Супруновської волості та деяких з більш видатних місцевих господарств [1; 2] (опис опублікований у 1881 р.), то ним була вироблена з цих двох програм єдина. Її прийняли Товариство та губернський статистичний комітет й змінювали відповідно до місцевих умов. Надалі за цією програмою Товариством збиралися деякі з потрібних йому відомостей. Крім розробленої програми Товариство розсилало своїм членам та деяким закладам за різними галузями сільського господарства також й інші (наприклад, у 1881 р. надіслало своїм членам програму Департаменту землеробства з надання відомостей про врожаї, у 1882 р. за пропозицією того ж Департаменту розіслало програму для збирання сільськогосподарських статистичних відомостей взагалі) [1; 3]. Постійно проводилися роботи з дослідження стану хлібів та трав, прогнозу врожаю, результатів урожаїв, а також різних сприятливих і несприятливих умов, що впливали на отримання урожаю. Означені роботи сприяли вивченню питань користування землею, вирощування різних культур, причини неврожаїв тощо.

У 1887–1890 рр. необхідність використання статистичних методів зростає внаслідок накопичення значного матеріалу господарських дослідів, встановлення значення місцевої сільськогосподарської системи. Лише аналіз отриманих даних на основі статистичних досліджень дозволяв Товариству обґрунтовано поставити нові завдання за наявного стану господарства. У 1888 р. Президент Товариства Д.К. Квітка заявив про збитковість зернової культури й про необхідність переходу до більш вигідних господарських галузей. Ця заява відобразила чисельні спроби ввести різнобічність господарства. Почався пошук сторін сільськогосподарської промисловості, які могли хоча б частково замінити своєю доходністю спадаюче зернове господарство.

Спроба знайти відшкодування збиткам зернової культури у скотарстві, збуті м'яса закордон не могла затримати природнього зростання землеробства, його напруженості, що відповідало зростанню населення та специфіці періоду, за якою вимагалось все більше коштів для ведення господарства. Губернський агроном П.М. Дубровський у 1891 р. констатував триваюче далі збільшення площ заорюваних земель [1]. Дослідне поле, організоване Товариством у 1885 р., вивчало багато питань, пов'язаних з технікою господарства губернії, й досягло цінних результатів (питання про значення для ярових хлібів посіву розкидного та рядового; дослідження залежності вологості ґрунту та видів пару, глибини оранки; досліді травосіяння, в яких досліджувалася відносна урожайність; вплив удобрення гноєм, гіпсування, поглиблення орного шару, попередників, їх значення для наступних посівів хлібних злаків тощо), отримання яких передбачало впровадження статистики. На зібраннях Товариства у 1893 р.

П.М. Дубровський на основі наданих даних констатував переважне визнання сільськими господарями місцевих хлібів, у 1894 р. Д.К. Квітка за статистичними даними з початку 1880-х років навів аналіз доходності земель на основі даних земської статистики [1]. На зібраннях Товариства у вигляді доповідей також повідомлялися результати статистичних досліджень з опису Супруновської волості та господарств Л.В. Кочубея, Л.Г. Мілорадовича й економії Г. Варшавського (І.А. Базилевич), історії господарств у Чорбовці та Миколаївці за 28 років (А.І. Заборинський), статистичних відомостей про винокуріння та споживання спирту у губернії (Д.К. Квітка), про тютюново-махоркове виробництво (В.І. Василенко). У доповіді В.І. Василенка була вивчена Згурівська ферма князя П.О. Кочубея, що мала за мету розробити місцевий тип інтенсивної системи сільського господарства. Товариству був представлений докладний опис господарства Карлівської економії за 20 років та секретар В.М. Бортковський зробив повідомлення про дохідність сільськогосподарських підприємств Карлівської економії [1]. Статистичні дослідження Полтавського губернського земства стали основою в обчисленні чистої дохідності ріллі у губернії. За результатами обчислень К.П. Горбунов представив Товариству доповідь, в якій вказувалося, що чиста дохідність орної землі складає 6,07 % продажної вартості землі [1; 3]. Членами Товариства на основі зібраних даних щорічно робилися доповіді про стан хлібів та трав, види на врожай, результати врожаїв та вплив тих чи інших сприятливих або несприятливих умов.

Проведення досліджень статистичним бюро Полтавського губернського земства як виконавчим губернським земським сільськогосподарським органом (1880 р.) [4] мало задачею отримання даних насамперед про стан сільського господарства губернії. Завідувач статистичним бюро губернського земства входив до складу таких губернських земських дорадчих сільськогосподарських органів як Економічна рада (1900 р.) та агрономічна нарада (1904 р.). Вказані органи координували діяльність всіх агрономічних сил губернії.

Полтавське сільськогосподарське товариство брало участь в організації статистико-економічних досліджень губернського земства. При організації Полтавським губернським земством статистичного бюро програму запропонованих статистико-економічних досліджень було представлено Товариству на обговорення. У подальшому органи тісно співпрацювали, а коли в організації робіт бюро стало необхідним провести суттєві зміни у відповідності до нових потреб сільського господарства, Товариством було підняте питання про перетворення земської статистичної організації [1; 3]. Крім того, член-кореспондент Товариства статистик С.М. Велецький у 1891 р. у своїй доповіді Товариству розглянув значення, мету, задачі, методи організації та постановку земської статистики у губернії. Він показав необхідність використання статистики для вірного вирішення суспільних та сільськогосподарських питань. У доповіді С.М. Велецький пропонував (1892), щоб земські дослідження не обмежувалися одноразовими описами губернії, а постійно слідували за всіма явищами сільськогосподарського життя, науково й у доступній формі розробляючи матеріал, а також відповідали програмам інших подібних робіт. За його пропозицією Товариство створило комісію для виробки програми організації поточної статистики, а доповідь надіслало Ю.Е. Янсон, О.Ф. Фортунатову, М.О. Каблукову, Л.В. Падалці, О.О. Русову, Ф.О. Щербині та П.С. Єфименку, які схвально віднесли до її основних положень [1; 3]. Результатом роботи комісії стало визнання необхідності отримання точних та детальних відомостей про територію і населення, землеволодіння, стан сільського господарства тощо. Комісія також визнала, що дані, які складають задачу основної статистики треба поповнювати кожні 5–10 років, для отримання поточної статистики – щорічно, а розробка статистичних матеріалів повинна бути науковою і в той же час популярно викладеною, щоб зробити дослідження доступними як можна більшому колу читачів [1]. Комісією було вказано, що статистичні дослідження повинні проводитися при кожній повітовій управі за об'єднуючої діяльності статистичного бюро губернського земства та за його рахунок. Об'єднання програми досліджень визнала бажаним не тільки для всіх повітових земств губернії, а й для інших губерній. За цим питанням Товариством була виготовлена доповідь про організацію земської статистики Полтавському губернському земському зібранню, розроблений проект зачитувався на засіданні Товариства у 1892 р. Доповідь була прийнята Губернським зібранням, але не отримала повного практичного здійснення.

Методики, використовувані земськими губернськими статистиками, впроваджувалися при проведенні статистичних обстежень селянських господарств, дослідженні агрономічних заходів, аналізі перевірки в місцевих умовах сільськогосподарських правил та агротехнічних прийомів, розроблених в інших регіонах, тощо. На проведення таких робіт у земських повітових управах не вистачало кваліфікованих кадрів, які б володіли необхідними знаннями і могли б проводити роботи такого плану. Тому в 1904 р. губернські земські збори ухвалили, що для досягнення успіху в економічній діяльності необхідно об'єднати зусилля з місцевими сільськогосподарськими товариствами, особливо для проведення дослідницько-показових заходів.

У статистичних роботах Полтавського губернського земства проводилося дослідження землі, сільського населення, землеробства і тваринництва, торгівлі сільськогосподарськими продуктами. У своїй діяльності земство враховувало інтереси місцевих сільськогосподарських товариств (Полтавського, Лохвицького, Кобеляцького, Хорольського) як своїх філій. Подібна організаційна постановка підтримувала тісну співпрацю товариств та земських статистичних органів. Підтвердження цього положення відбиваються у випусках «Журналы Полтавского сельско-хозяйственного общества». З них відомо, що на зібраннях Товариства розглядалися питання земських статистичних досліджень, їх організації, агрономічних досліджень з використанням статистичних даних (наприклад, питання про вплив низьких температур на насіння та рослини (1881), про причини неврожаю та його розміри, наслідки (1892) тощо).

На зібраннях Лохвицького товариства сільських господарів у 1880-х роках заслуховували доповіді: почесного члена товариства Ф.Я. Вороного «Статистичні дослідження Полтавського губернського земства та пропозиції для сільськогосподарської промисловості в Полтавській губернії», М.П. Ломоносова-Гейера «Деякі результати дослідів, проведених на насінневому полі Лохвицького товариства сільських господарів», голови Лохвицької земської управи О.М. Ходолея «Питання сільського господарства й агрономії на останньому Полтавському губернському земському зібранні», почесного члена товариства Є.Л. Барановича «Про стан сільського господарства у Лохвицькому повіті у зв'язку з метеорологічними спостереженнями» [5]. Питання про форми організації земської статистики неодноразово розглядалися на зібраннях Полтавського сільськогосподарського товариства (наприклад, 17 лютого 1893 р. було запропоновано агрономам та метеорологам виробити програми для подальших досліджень землеробських поглядів селян, на 18 листопада 1892 р. з метою підвищення точності статистичних даних висунуто пропозицію про створення повітових статистів як місцевих постійних агентів статистичного бюро – дані повинні збирати самі статистики на місцях й одразу перевіряти).

Важливим був також розгляд досвіду щодо обробки державних статистичних даних про стан хлібів у травні, червні, липні, вересні, листопаді та надання на їх основі Департаментом землеробства та сільськогосподарської промисловості швидких оглядів усім кореспондентам. За результатом десятирічного досвіду Товариством було схвалено подібну практику й вказано, що відомості, отримувані таким чином іноді є єдиними підходящими даними для міркувань про стан посівів, видів на врожай та ін.

Питання про більш правильну постановку метеорологічних спостережень у губернії піднімав у 1890 р. член Товариства М.Г. Кулябко-Корецький, який на той час завідував статистичним бюро Полтавського губернського земства. Він вказав, що при складенні земським статистичним бюро щорічних оглядів губернії у сільськогосподарському відношенні, відчувається велика нестача у спостереженнях метеорологічних явищ, якими часто тільки й пояснюється те чи інше явище у сільському господарстві. Він також звернув увагу, що спостереження, які проводяться, не тільки є недостатніми у кількісному відношенні, а й не розроблюються на місці, вони відсилаються до Головної фізичної обсерваторії, де їх розроблюють за мало придатною для місцевого сільського господарства формою. Публікація спостережень надто запізнюється. Тому М.Г. Кулябко-Корецький запропонував: записи, що отримуються на метеорологічних станціях, організованих у губернії Товариством, відсилати для розробки у Товариство або до губернського земського статистичного бюро; розподілити спостережні пункти більш рівномірно; доповнити програму питань спостереженням; для виробки відповідної програми метеорологічних спостережень та для покращання постановки цієї справи у губернії створити комісію. Одним з результатів доповіді була передача наявних у Товариства даних про спостереження погоди губернському статистичному бюро. При журналах Товариства були видані двадцятирічні метеорологічні спостереження Барановича у Лохвицькому повіті (с. Безсали), який склав за спостереженнями ґрунтовний нарис весни й осені у Лохвицькому повіті за 20 років; спостереження за сім років на Дослідному полі, розроблені Барібіним, тощо.

Працюючи разом із статистичним бюро Полтавського губернського земства Полтавське сільськогосподарське Товариство приймало участь у проведенні статистичних досліджень, які відобразилися у публікаціях «Виды на урожай в Полтавской губернии ...» та «Урожай хлебов и трав в Полтаве в ... и виды на урожай озимых хлебов на будущий», а також статистичних щорічниках у різні роки. Результати досліджень, з точки зору потреб місцевого сільського господарства, обговорювалися на засіданнях.

Важливими результатами роботи статистичного бюро Полтавського губернського земства для подальшого розвитку сільського господарства краю стало видання впродовж 1888–1916 рр. збірок «Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии (по сообщениям корреспондентов)». Усього вийшла 41 книжка з оглядами, в яких надавали статистичні дані з погоди та її впливу на розвиток сільськогосподарських культур й хід польових робіт, вологу; врожаю хлібів, городніх та інших культур, трав; шкідників сільськогосподарських культур; способів обробітку ґрунту; землеробських знарядь та ін. Надання високого значення статистичним роботам можна виявити у виданні про діяльність Полтавського сільськогосподарського товариства (1887 р.), де В.О. Тихомировим вказано: «Решение тех или других вопросов, обще-экономических и чисто сельско-хозяйственных, возможно только при помощи точного цифрового материала, при помощи статистических данных» [6, с. 82].

Наслідком постійної праці з вивчення місцевого господарського життя за допомогою статистичних досліджень стало визнання важливості та необхідності статистичних робіт у сільськогосподарській діяльності. Прикладом такого розуміння стала пріоритетна постанова галузі сільськогосподарської економіки та статистики в земському обґрунтуванні необхідності відкриття в губернії сільськогосподарського інституту [7]. В даному обґрунтуванні у переліку основних кафедр інституту кафедра сільськогосподарської економіки та статистики посіла перше місце. Кафедра загального та часткового землеробства отримала друге місце.

Значення статистичних робіт у справі вивчення та розвитку сільського господарства яскраво висвітлюється з огляду на розташування робіт оціночно-статистичних земських відділень на Південно російській обласній сільськогосподарській, промисловій та кустарній виставці в м. Катеринославі у 1910 р. За інформацією, наведеною в альбомі виставки [8], в одному з двох найбільших будинків – будинку земського відділу, де представляли науково організовану роботу Катеринославського, Полтавського й Таврійського земств, на першому місці були розміщені результати роботи оціночно-статистичних

відділень, накопичений ними досвід та результати роботи з вивчення життя у губерніях. Далі розташували досягнення земської медицини, ветеринарії, страхування, народної освіти, земської пошти. За інформацією, наведеною в Альбомі, Земський відділ разом з відділом сільського господарства (павільйон рільництва) були найпопулярнішими на виставці [8].

У павільйоні рільництва та наукового сільськогосподарського відділу розташовувалися площі Департаменту землеробства, де виставили експонати Імператорського сільськогосподарського музею (1886 саж.²) [8], представлені за відділами, серед яких був відділ сільськогосподарської економії та статистики.

Надання земством великого значення проведенню статистичних робіт для розвитку сільського господарства мало визначні результати у методиці проведення аграрних досліджень. Вже на початку ХХ ст. проведення статистичних робіт стало не тільки обов'язковою складовою, а й інструментом попереднього аналізу, що дозволяв. Даний факт був відзначений у газеті «Полтавские агрономические известия» С. Дувіним, який вказав, що «Каждое районное опытное учреждение для выполнения своей коренной задачи ... необходимо должно начинать свою работу с изучения местных естественно-исторических и экономических условий» [9, с. 16]. Він наголосив, що ще проф. М.М. Сибирцев у 1892 р. писав: «условия почвенные, физико-географические, этнографические, условия сбыта землевладельческих продуктов, типы хозяйств – все это различно. Многие вопросы, касающиеся соотношения между земледельческой культурой и местными особенностями страны или быта населения, могли бы выясниться ... при существовании в губернии постоянных пунктов сельскохозяйственного наблюдения и опыта» [9, с. 16]. Без знання статистико-економічних та господарсько-аграрних умов району робота дослідного закладу може стати непотрібною, так як програма закладу повинна бути обумовлена попередньо вивченими та обміркованими інтересами району. У зв'язку з цим він розглянув питання про типівість у ґрунтово-кліматичному відношенні дослідної ділянки та ідентичність властивостей ґрунту ділянки та всього району. Означене питання було важливим, так як 4/5 існуючих на той час дослідних полів Полтавської губернії працювали в не типових для району дослідних умовах. Розглядаючи закладення дослідного поля (Гадяцьке дослідне поле проектувалося на площі колишнього маєтку Бойка) для обслуговування Гадяцького, Лохвицького та Роменського повітів він вказав, що поле повинно бути закладеним на горovому чорноземі «b». Так як для вибору підходящого місця має значення рельєф, характер водорозділу, степінь наближення ділянки до річкової долини та ін., то було оглянуто не тільки поле, а й увесь район. В результаті визначили, що вибір ділянки для рільничого відділу станції необхідно здійснити на північній границі маєтку, відводячи під станцію ґрунти із скипанням близьким до зниженого. Розробку організації господарства, а саме взаємопов'язаного набору усіх господарських заходів з метою отримання найвищого постійного доходу, проводило Полтавське товариство сільського господарства на основі проведення оціночних робіт. На основі статистичних досліджень, проведених Товариством, враховуючи одноманітність землеробської культури у губернії, за даними, що характеризують один повіт, було складене уявлення про середнє господарство. Товариство отримало таку характеристику маєтку в Гадяцькому повіті за статистичними даними: середнє господарство зернове, трипільне, з недостатнім застосуванням добрив, іноді заорані поля змінюються на сінокоси. Сівозміни строго не витримуються. В повіті засівали 30 % житом, 7% – озимую пшеницю, 10% – яровою, 13% – ячменем, 17% – вівсом, 1,5% – гречкою, 2,5% – просом, 18% – різних рослин.

Виходячи з проведеного аналізу господарського життя повіту Товариством була запропонована схема раціональної організації середнього господарства. Взявши за основу принцип, що «зразкове господарство» повинно наближуватися до приватного господарства, що є типовим для даної місцевості та керуючись отриманими статистичними даними, що характеризували приватне господарство регіону, де розташовувався маєток, Товариство надало такі пропозиції для утворюваного господарства. Господарство зернове, що має продуктивний скот у кількості рівній приблизно кількості необхідного робочого скоту; під щорічним посівом хлібів зайнято від $\frac{1}{2}$ до $\frac{2}{3}$ усієї оранки. Забезпечити кормами скот пропонувалося виділенням постійного вигону, посівом багаторічних бобових трав і необхідної кількості коренеплодів та зернових хлібів. Трави висівати на полях не у сівозміні. У звичайній трипільній сівозміні розділити слідкування один за одним зернових хлібів введенням четвертого поля просапних, коренеплідних та широколистяних рослин. Товариство запропонувало наступну сівозміну: 1) пар; 2) озимину; 3) просапні, коренеплоди та широколисті рослини; 4) ярові. Відновлення родючості полів забезпечувати внесенням гнойового добрива та випадковою заміною найбільш виснажених полів полями з бобових трав. Так як при зерновому типі господарства неможливо утримувати стільки скоту, щоб навозу вистачило на $\frac{1}{4}$ посіву, то половину від неї залишати неудобреною, що змушує змінити рослини на цій половині. Це дало наступне розділення земель маєтку: вигон, поля з багаторічними бобовими травами та поля сівозміни – 1) пар удобреній, 2) озима пшениця, 3) просапні рослини та коренеплідні, 4) ярова пшениця, 5) пар неудобреній, 6) жито, 7) бобові та широколисті рослини, 8) ярі (овес просо, ячмінь) [10].

Товариством було проаналізовано за статистичними даними структуру поголів'я робочого та продуктивного скоту маєтків Гадяцького повіту, її зв'язок з кількістю оброблюваної землі, наявністю різноманітного інвентарю, кормових та підстилкових засобів, сільськогосподарських машин. За результатами проведеного аналізу проведені розрахунки та надані рекомендації з облаштування та організації скотарства для подарованого маєтку, потреб у сільськогосподарських машинах, знаряддях тощо.

ВИСНОВКИ

Важливе значення статистичних робіт у справі вивчення та розвитку сільського господарства було виявлене Полтавським сільськогосподарським товариством ще у 1880-х роках. Наполеглива праця статистиків Полтавського губерньського земства та членів Полтавського сільськогосподарського товариства дозволила отримати цінні результати у справі практичного впровадження статистичних робіт для вивчення та розвитку сільськогосподарської галузі. Основним досягненням їхньої спільної роботи стало уведення статистично-оціночних робіт як складової аналізу та проектування у методику проведення аграрних досліджень та при розробці раціональної організації господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сосновский М. Полтавское сельско-хозяйственное общество, 1865–1895 гг. / М. Сосновский, С. Велецкий. Издание Полтавского сельско-хозяйственного общества. – Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1897. – IV+312 + 44+2.
2. Журналы Полтавского сельско-хозяйственного общества. 20 октября, 5 и 20 ноября 1881 г. – Полтава : Тип. Н. Писуренко, 1881. – 40 с.
3. Велецкий С. Н. Двадцать пть лет деятельности земства в Полтавской губернии, с 1866 по 1892 год. Краткий очерк / С.Н. Велецкий ; Издание Полтавского сельскохозяйственного общества. – Полтава : Тип. Л. Фришберга, 1894. – 149 с.
4. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству (по данным на 1909 год) / Под ред. В.В. Морачевского. – Петербург : Типогр. В. Киришбаума, 1911. – Вып. 11. – С. 139–173.
5. Исторический очерк Лохвицкого Общества сельских хозяев. – Полтава : Электрическая тип. Г. И. Маркевича, 1911. – Ч. 1 : Деятельность Общества в первые 25 лет (1886–1911 гг.). – 144 с.
6. Тихомиров В.А. Историческая записка о деятельности Полтавского сельско-хозяйственного общества с 1865 г. по 1887 г. / В.А. Тихомиров. – Полтава : Типогр. наследн. Н. Пигуренко, 1887. – 183, 49 с.
7. Об устройстве в г. Полтаве в увековечение 200-летия Полтавской победы высшего с.-х. института с присвоением ему наименования Петровского // Хуторянин. – 1909. – №25 (27 июня). – С. 853–855.
8. Альбом Южно-русской областной сельскохозяйственной, промышленной и кустарной выставки в г. Екатеринославле 1910 года. – Издание уполномоченного учебного отдела Мин-ва торговли и промышленности на выставке Б. Н. Клебанова, 1910. – С. 3–275.
9. Дувин С. Гадячское районное опытное поле / С. Дувин // Полтавские агрономические известия. 10 авг. 1913 г. – Полтава: Типо-литография И. Л. Фришберга, 1913. – С. 16.
10. Проект организации учебно-образцового хозяйства в имени Полтавского земства подаренном В. В. Бойко, в Гадячском уезде. – Полтава: Типо-Литография Л. Т. Фришберга, 1899. – 31 с.

ИННОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ ШКОЛАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

¹Севиндж Махмудова, ²Севиндж Мустафазаде

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет, старший преподаватель (Азербайджан)¹
Азербайджанский Государственный Аграрный Университет, старший преподаватель (Азербайджан)²

e-mail: sevinc.mahmudova1971@gmail.com

РЕЗЮМЕ

В настоящее время резко возрастает интерес к проблемам этнического психологического лингвистического уровня, рассматривающим язык как отображение социокультурной реальности, присутствующей в культурной традиции, как своего, так и изучаемого народа.

Современные ответы на вопросы, чему учить и как учить, методика и дидактика обучения иностранным языкам ищет, основываясь на исследованиях, анализирующих соотношение языка, речи и мышления, мышления и коммуникации, коммуникативного и когнитивного в речи и т.д.

Принцип вариативности, провозглашенный в республиканском образовании, дает возможность средним учебным заведениям выбирать любую модель педагогического процесса, включая авторские. В этих условиях преподавателю иностранного языка предоставлена определенная свобода творчества, свобода выбора инновационных моделей и технологий обучения, без которых немислим современный образовательный процесс.

Ключевые слова: этнический психолингвистический уровень, модель педагогического процесса, определенная свобода творчества

ABSTRACT

Currently, sharply increasing interest in the psychological problems of ethnic linguistic level, considering the language as a reflection of social and cultural reality present in the cultural tradition as his, and studied the people.

Modern answers to the questions, what to teach and how to teach, methodology and didactics of foreign language teaching is looking for based on studies analyzing the relation of language, speech and thinking, thinking and communication, cognitive and communicative in speech, etc.

The principle of variability, enshrined in the national education, allows secondary educational institutions to choose any model of the pedagogical process, including copyrights. In these circumstances, foreign language teachers have a certain freedom to create, freedom of choice and innovative models of learning technologies that are essential to modern educational process.

Keywords: ethnic psycholinguistic level model of the pedagogical process, a certain creative freedom

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Инновационные явления, порождающие специфику деятельности педагога в современных условиях, обуславливают переход от знания парадигмы педагогического процесса к личности, от «сообщающих» – к интерактивным методам обучения.

В настоящее время процессы глобализации и взаимного проникновения культур способствуют активизации взаимодействия между государствами, странами и народами. Происходит расширение взаимодействия и общения специалистов в различных областях. Процессы интеграции отечественного образования в общемировое образовательное пространство, развития современных информационных технологий способствуют интернационализации и информатизации образования, одним из результатов которых являются различные концепции формирования иноязычной компетенции специалиста, коммуникативной культуры личности в целом.

Все вышесказанное, а также необходимость поиска путей интенсификации использования в преподавании английского языка в высшей школе инновационных методов обучения, в условиях постоянно меняющихся реалий современного общества и его активного развития обуславливают актуальность работы и определяют выбор ее темы.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Проблема обучения иностранным языкам в высшей школе сегодня, безусловно, требует системного анализа речемыслительной деятельности с психологически лингвистических, лингвистических, психологических позиций.

Традиционные методы обучения иностранному языку предполагают усвоение знаний в искусственных ситуациях, вследствие чего будущий выпускник ВУЗа не видит связи изучаемого предмета со своей будущей профессиональной деятельностью.

Компетентный подход к обучению в институтах и университетах в нашей стране – это инновация, возникающая в русле отечественной культурно-образовательной традиции, основными особенностями которой являются отраслевая направленность высшего профессионального образования, включение

практик в образовательный процесс, построение образования на основе науки. Именно профессиональная компетентность выпускника ВУЗа является основным результатом деятельности вуза, определяющим его конкурентоспособность.

Применение компетентного подхода обусловлено уточнением цели и результата подготовки в вузе как условия повышения качества профессиональной подготовки будущего экономиста. Реализация государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования на основе формирования компетенций предполагает участие работодателей, призванных помочь академическому сообществу в формировании социального заказа на выпускника ВУЗа, обладающего определенным составом компетенций, в том числе иноязычных.

Наиболее эффективным средством развития мышления будущих выпускников ВУЗа является имитационное моделирование. Подобный подход в обучении обеспечивает имитацию элементов профессиональной деятельности, ее типичных и существенных черт. Его применение на занятиях иностранного языка дает возможность формировать навыки и умения общения; развивает привычку самоконтроля, способствует реальной подготовке специалистов к предстоящей деятельности и жизни в обществе в целом; помогает сделать занятия иностранного языка более живыми, интересными, содержательными, дают возможность школьникам больше и чаще высказывать собственные мнения, выражать чувства, мысли, оценки, т.е. мыслить на иностранном языке.

В качестве приемов, обеспечивающих повышение профессиональной направленности изучения иностранного языка, могут выступать: общение – диалог по поводу профессиональной информации, прочитанной на иностранном языке, анализ социальных и профессиональных ситуаций, выполнение студентами творческих заданий с профильным содержанием.

Эффект применения инновационных технологий с целью повышения профессиональной направленности изучения иностранного языка в ВУЗе, как показывает практика, наиболее заметен, когда они применяются в системе занятий, обеспечивая овладение целым комплексом умений, закладывающая результативную базу для его эффективной профилизации в жизни.

Инновационные тенденции в преподавании иностранного языка в высшей школе.

Перейдем к рассмотрению современных, инновационных методов обучения иностранному языку, направленных на более эффективное развитие личности и адаптацию (как социальную, так и профессиональную) в рамках сегодняшнего быстроменяющегося общества.

Многосторонний метод берет свое начало от так называемого «Кливлендского плана», разработанного в 1920 году. Его основные принципы:

1. Иностранный язык не может быть заучен через механическое запоминание, т.к. создается индивидуально каждым. Таким образом, должны быть сведены к минимуму тренировочные упражнения в пользу спонтанной речи обучаемых.

2. Язык есть культура, т.е. культурные знания передаются в процессе обучения языку через аутентичные языковые материалы.

3. Каждое занятие должно строиться вокруг единственного фокуса, обучаемые на одном занятии должны узнавать одну вычлененную единицу содержания обучения.

4. Грамматика, как и словарь, преподаются размеренными порциями в строгой логической последовательности: каждое последующее занятие должно увеличить уже имеющийся запас.

5. Все четыре вида речевой деятельности должны присутствовать одновременно в процессе обучения.

Учебный материал представлен длинными диалогами с последующими упражнениями в вопросно-ответной форме.

Как правило, тексты, предлагаемые для изучения данного метода, дают хорошее представление о культуре страны изучаемого языка. Однако роль преподавателя ограничивает возможность творческого использования изученного материала обучаемыми в ситуациях непосредственного общения друг с другом.

Метод полной физической реакции основан на двух основных предпосылках. Во-первых, на том, что навыки восприятия иностранной устной речи должны предшествовать развитию всех остальных навыков, как это происходит у маленьких детей.

Во-вторых, язык занятия обычно ограничивается понятиями, описывающими ситуацию «здесь и сейчас» и легко объяснимыми примерами на изучаемом языке. Обучаемые никогда не должны подталкиваться к устной речи до того момента, пока они сами не почувствуют, что готовы к ней.

Метод не предназначен обучению чтению и письму, а также язык, в том объеме, который усваивается при обучении этим методом, не является естественным языком повседневного общения.

Естественный метод. Целью обучения является достижение обучающимися среднего уровня владения иностранным языком. Педагог никогда не обращает внимания студентов на ошибки в речи, так как считается, что это может затормозить развития речевых навыков. Ранний продуктивный период начинается с момента, когда пассивный словарь учащихся достигает около 500 словарных единиц.

С точки зрения педагогики, главными составляющими инновационного подхода к обучению являются деятельностный подход. В основе данного подхода лежит представление о том, что функционирование и межличностные отношения студентов ВУЗа опосредуются целями, содержанием и задачами социально значимой деятельности.

Активное обучение основано на том, что студенты все чаще сталкиваются в реальной жизни с необходимостью решения проблемных ситуаций. Этот метод направлен на организацию развития, самоорганизации, саморазвития личности. Основной принцип в том, что обучаемый сам творец своего знания. Активное обучение является, безусловно, приоритетным на современном этапе преподавания иностранного языка. Ведь эффективное управление учебно-познавательной деятельностью возможно лишь тогда, когда оно опирается на активную мыслительную деятельность студентов.

Преподавание иностранного языка в школе с использованием инновационных технологий предполагает введение ряда психологических подходов, таких как: когнитивный, позитивный, эмоциональный, мотивационный, оптимистический, технологический. Все эти подходы обращены к личности студента.

Преподавание иностранного языка с использованием сети Internet.

Внедрение информационно-коммуникационных технологий в процесс обучения началось не так давно. Однако темпы его распространения невероятно стремительны. Применение Интернет-технологий на занятиях по иностранному языку является эффективным фактором для развития мотивации студентов. В большинстве случаев студенты предпочитают работать с компьютером. Так как занятия проходят в неформальной обстановке, студентам предоставлены свобода действий, и некоторые из них могут «блеснуть» своими познаниями в сфере ИКТ.

Перспективы использования Интернет-технологий на сегодняшний день достаточно широки. Это может быть:

- Переписка с жителями англоговорящих стран посредством электронной почты;
- Участие в международных Интернет-конференциях, семинарах и других сетевых проектах подобного рода;
- Создание и размещение в сети сайтов и презентаций – они могут создаваться совместно преподавателем и студентом. Кроме того, возможен обмен презентациями между преподавателями из разных стран.

Как показывает педагогический опыт, работа по созданию Интернет-ресурсов интересна студентам своей новизной, актуальностью, креативностью. Организация обучения студентов в малых группах дает возможность проявлять свою активность каждому из них.

Однако надо отметить, что информационные технологии, Интернет-технологии – это отнюдь не панацея на пути повышения мотивации и самостоятельности обучаемых в процессе изучения иностранного языка в познавательном процессе. Для достижения максимального эффекта необходимо использование широкого спектра инновационных, в том числе, безусловно, разнообразных медиаобразовательных технологий в обучающем процессе.

Языковой портфель как одно из перспективных средств обучения иностранному языку в ВУЗах.

Языковой портфель в современных условиях определяется как пакет рабочих материалов, которые представляют тот или иной опыт/ результат учебной деятельности студента по овладению иностранным языком. Такой пакет/набор материалов дает возможность студенту и преподавателю по результату учебной деятельности, представленному в языковом портфеле, проанализировать и оценить объем учебной работы и спектр достижений обучаемого в области изучения языка и иноязычной культуры.

Впервые идея создания инструмента самооценки владения иностранным языком появилась в Швейцарии более 10 лет назад. В настоящее время при Совете Европы создан Аккредитационный комитет, куда направляются проекты языковых портфелей, проходящие в дальнейшем оценку и обсуждение, а также аккредитацию.

Цели и формы работы с языковым портфелем могут быть различными. По своей концептуальной сути языковой портфель является гибким учебным средством, которое может быть адаптировано практически к любой учебной ситуации. Одним из важных преимуществ языкового портфеля, по сравнению, в частности, с «разовыми» текстами, является возможность для студента самостоятельно проследить свою динамику уровня владения изучаемым языком в течение определенного времени. В определенной ситуации работу обучаемого с языковым портфелем можно соотнести с составлением своего личного (индивидуального) учебного средства. Это учебное средство создает ситуацию развития и обеспечивает реальную вовлеченность в ход учебного процесса.

ВЫВОДЫ

Задача развития, совершенствования, оптимизации методов обучения иностранным языком всегда была одной из актуальных проблем в высшем образовании. Проведенные исследования педагогической работы в этой области показали, что обучение иностранным языкам в ВУЗах сегодня невозможно без инновационной составляющей. В свете современных требований к целям обучения иностранному языку меняется статус как обучаемого, так и преподавателя, которые переходят от схемы «преподаватель – студент» к технологии личностно-ориентированного обучения в плотном сотрудничестве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Байденко В. Компетенции в профессиональном образовании (К освоению компетентностного подхода) / В. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 3–13.
2. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А.А. Вербицкий // Материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 2004. – 84 с.
3. Давыдов В.П. Теоретические и методические основы моделирования процесса профессиональной подготовки специалиста / В.П. Давыдов // Инновации в образовании. – 2002. – № 2. – С. 62–83.
4. Зарубин В.Г. Компетентностный подход в подготовке кадров в области гуманитарных технологий; Российский гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена / В.Г. Зарубин. – Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007.
5. Зеер Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Э. Э. Сыманюк. – М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2005.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 34–42.
7. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.
8. Измайлова А.Г. Формирование иноязычной профессионально-ориентированной коммуникативной компетентности у студентов неязыковых вузов : На примере специальности «Связи с общественностью» : автореф. дисс ... канд. пед. наук : 13.00.08. – Санкт-Петербург, 2002
9. Коробова Е.В. Проблема оптимизации обучения студентов-экономистов иностранному языку / Е.В. Коробова // Современный российский менеджмент: состояние, проблемы, развитие. – Пенза, 2003.
10. Коробова Е.В. Особенности познавательной деятельности в вузе / Е.В. Коробова // Румянцевские чтения : материалы международной научно-практической конференции : Экономика, государство и общество в XXI веке (20–21 апреля 2005 г., Москва). – М. : РГТЭУ, 2005. – С. 311–312.
11. Макаров А.В. Компетентностный подход в проектировании моделей социально-гуманитарной подготовки выпускников вузов / А.В. Макаров // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – № 6. – С. 46–62.
12. Миронова Д.А. Инфокоммуникационные технологии в развитии иноязычной компетенции обучающихся в вузах / Д.А. Миронова // Специфика педагогического образования в регионах России : Материалы V Всероссийской научно-практической конференции (Тюмень). – СПб. : ТОГИРРО; РГПУ им. А.И.Герцена, 2013. – С. 127–129.
13. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 400 с.
14. Скопылатов И.А. Управление и диагностика персонала / И.А. Скопылатов, О.Ю. Ефремов, И.М. Машаров. – СПб., 2002.
15. Татур Ю.Г. Проектирование образовательного процесса в вузе. Компетентностный подход. Модульная структура. Рейтинговая оценка / Ю.Г. Татур. – М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2007.
16. Хаймс Д. Этнография речи. Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика / Д. Хаймс. – М., 1975. – С. 42–95.
17. Хомский Н. Язык и проблемы знания / Н. Хомский // Вестник Московского университета. Филология. – 1995. – №4. – С. 129–157.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДИСКУРСИВНО-ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОЇ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Оліяр Марія Петрівна

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики початкової освіти (Україна)

e-mail: mariya_oliyar@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Стаття містить інформацію про сутність комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, дискурсивно-трансдисциплінарної методики її формування. Автор розкриває шляхи створення розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища у процесі викладання лінгвістичних та педагогічних дисциплін.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, комунікативно-стратегічна компетентність, трансдисциплінарні зв'язки, педагогічний дискурс, дискурсивно-трансдисциплінарна методика, розвивальне комунікативно-стратегічне освітнє середовище.

ABSTRACT

The article contains information about the nature of communicative and strategic competence of future primary school teachers. The author reveals the content of the discourse-transdisciplinary methods of formation of communicative and strategic competence of future teachers. The main objective of the methodology is to create an enriching communicative and strategic educational environment.

Keywords: elementary school teacher-to-be, communicative and strategic competence, transdisciplinary communication, pedagogical discourse, discursive and transdisciplinary methodology, communicative and strategic educational environment that facilitates development.

РЕЗЮМЕ

Статья содержит информацию о сущности коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов, дискурсивно-трансдисциплинарной методике ее формирования. Автор раскрывает пути создания развивающей коммуникативно-стратегической образовательной среды в процессе преподавания лингвистических и педагогических дисциплин.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, коммуникативно-стратегическая компетентность, трансдисциплинарные связи, педагогический дискурс, дискурсивно-трансдисциплинарная методика, развивающая коммуникативно-стратегическая образовательная среда.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Реформування змісту професійної освіти майбутніх учителів початкових класів передбачає орієнтацію на новий тип педагога, який володіє ключовою комунікативною компетентністю [9], насамперед її стратегічною (діяльнісною) складовою, уміє ефективно взаємодіяти з оточенням, креативно мислити, діяти у різних ситуаціях спілкування творчо і продуктивно. Разом з тим, традиційні підходи у професійній підготовці гальмують процес набуття студентами фахових компетентностей. Тому необхідно здійснювати пошук шляхів подолання диспропорції між вимогами сучасного суспільства до рівня фахової підготовки випускників педагогічних ВНЗ та реальним станом сформованості їхніх комунікативних умінь.

У психолого-педагогічних дослідженнях закладені теоретичні основи розвитку особистості майбутніх педагогів (Ю.Бабанський, І.Зязюн, Н.Кузьміна, Н.Ничкало, В.Сластьонін, В.Сухомлинський та ін.); комунікативні засади педагогічної праці, значення спілкування в навчально-виховному процесі (О. Абдулліна, С. Архангельський, А.Богуш, О.Бодальов, В.Кан-Калик, Г.Ковальов, М.Лісіна, О.Леонт'єв, Б.Ломов, О.Мудрик, Т.Яценко, Г.Цукерман тощо); теоретичні аспекти діалогового спілкування (В.Андрієвська, Г.Балл, М.Корнев, О.Матюшкін тощо); окремі аспекти оволодіння комунікативними стратегіями і тактиками (О. Іссерс, В.Карасик, Т.Радзівська, Ю.Романенко, Л.Скуратівський, Л.Фаришев та ін.). Водночас проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів та методичні шляхи її вирішення ще не висвітлювались у працях вітчизняних та зарубіжних учених.

У зв'язку з цим метою статті є розкриття ключових аспектів дискурсивно-трансдисциплінарної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх педагогів виявляється у вміннях ефективного використання комунікативних стратегій і тактик у різних жанрах педагогічного дискурсу та комунікативних ситуаціях, пов'язаних з професійною діяльністю вчителя. З метою її формування розроблена та реалізована дискурсивно-трансдисциплінарна методика. Спираючись на теоретико-методологічну базу

дослідження, було поставлено завдання за допомогою названої методики реалізувати модель формування комунікативно-стратегічної компетентності та апробувати комплекс педагогічних умов (забезпечення дискурсивно-трансдисциплінарної організації формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; створення розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів; занурення майбутніх педагогів в активну науково-дослідницьку та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність).

Насамперед було здійснено корегування змісту дисциплін лінгвістичного та педагогічного циклів з урахуванням вимог до комунікативної підготовки майбутніх педагогів, зафіксованих у вітчизняних та міжнародних нормативних актах у галузі освіти, а також забезпечення трансдисциплінарних зв'язків між дисциплінами. Трансдисциплінарність трактується вченими як більш високий етап порівняно з міждисциплінарним, який не обмежується міждисциплінарними відносинами, а розглядає їх всередині системи, де не існує строгих меж між дисциплінами [8]. Отже, трансдисциплінарний підхід передбачає таку організацію освітнього процесу, яка характеризується єдністю і взаємопроникненням наук.

Оскільки інформація сприймається адресатом насамперед через мовні засоби (звуківі сигнали, слова, словосполучення, речення, тексти, інтонацію тощо), уміння сприймати їх та відповідно реагувати, основою нашого експериментального дослідження стали насамперед предмети лінгвістичного циклу. Разом з тим, ми усвідомлювали, що лише один цикл фахових предметів не може забезпечити повноцінне формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів, ця робота повинна проводитися системно викладачами всіх фахових предметів. Наприклад, текст задачі з математики також стає об'єктом комунікації в студентській аудиторії в процесі його обговорення, пошуку варіантів розв'язання, контролю, оцінки, рефлексії правильного чи неправильного вирішення тощо. Тому предметною основою формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів визначено дисципліни лінгвістичного та педагогічного циклів. Центральними лінгвістичними дисциплінами, які виступили методичною основою формування комунікативно-стратегічної компетентності, були «Сучасна українська мова з практикумом» та інтегрований курс «Методика навчання української мови в початкових класах». Центральною педагогічною дисципліною виступила «Дидактика».

Трансдисциплінарні зв'язки між навчальними предметами реалізувалися з метою економії часу та зусиль викладачів, інтеграції навчальних впливів, розширення можливостей для формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів, досягнення максимальної ефективності навчального процесу. Реалізація трансдисциплінарного підходу вимагала формування групи викладачів-одномудців навколо ідеї розвитку комунікативної сфери студентів одночасно з їх додатковою науково-методичною підготовкою як однією з передумов ефективного формування комунікативно-стратегічної компетентності. Для налагодження роботи на початку експериментального навчання було проведено кілька засідань предметних секцій, у процесі яких вироблено єдині підходи до формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів, на основі програми експериментальної роботи розроблено тематичну сітку занять зі студентами. Це дало можливість створити не лише лінійну систему викладання матеріалу на основі принципів послідовності та наступності в межах однієї навчальної дисципліни, але й спіральну (поступове розширення та поглиблення знань з тієї чи іншої теми) та концентричну (повернення до вже вивчених тем з метою їх актуалізації, глибшого з'ясування сутності комунікативних явищ).

У ході науково-методичного семінару для викладачів фахових дисциплін початкової освіти ми розглянули такі питання: зміст та структура комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів; комунікативна особистість майбутнього педагога як суб'єкт професійної підготовки; комунікативні стратегії педагогічного мовлення, їх характеристика; комунікативні тактики як засіб реалізації комунікативної стратегії; взаємозв'язок комунікативної ситуації і комунікативної стратегії; система формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя; методика формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього педагога; технології формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів напряду підготовки «Початкова освіта».

Визначення системи трансдисциплінарних зв'язків послужило основою для корекції робочих навчальних програм з дисциплін лінгвістичного та педагогічного циклів, підготовки методичних рекомендацій щодо організації експериментальної роботи, дидактичних матеріалів, розроблення вправ і завдань для аудиторної та самостійної роботи студентів.

З метою формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів на заняттях з фахових дисциплін зусилля викладачів були спрямовані на завдання використання мови в прагматичних цілях, тобто застосування комунікативних стратегій і тактик у процесі навчальної комунікації [6; 7]. Реалізація всіх складових системи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього педагога – це складний процес, ефективність якого залежить від злагодженої системи дій викладачів, взаємодії викладачів і студентів, а також активної позиції майбутніх учителів. Робота зі студентами була спрямована на реалізацію моделі формування КСК, основними принципами функціонування якої є: відповідність моделі кінцевій меті формування комунікативно-стратегічної компетентності; врахування психологічних особливостей засвоєння студентами комунікативних знань та вмінь; оптимальне поєднання теоретичних знань та практичних умінь майбутніх педагогів; вибір найбільш ефективних форм і методів навчання.

Оскільки комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх педагогів є складним системним явищем, яке містить низку компетенцій, на початку роботи було визначено пріоритетні напрями роботи зі студентами, які включали: формування фахових предметних знань та вмінь з мови, необхідних для викладання даного предмета в початковій школі (уміння грамотно працювати з інформацією з предметною інформацією, розмовляти мовою предмета, використовуючи відповідну лексику, термінологію; забезпечувати зворотний зв'язок з учнями); засвоєння комунікативних знань, необхідних для розуміння та здійснення комунікативних актів; формування здатності продукувати мовлення відповідно до контексту комунікативного акту, використовуючи одержані знання (вміння висловити свої думки, будувати висловлювання в усній та письмовій формі; володіти вербальними і невербальними засобами мови, виражальними засобами; реалізувати основні функції комунікації – перцептивну, інтерактивну, інформаційну; діяти відповідно до ролі статусу; слухати, підтримувати бесіду; володіти культурою спілкування); формування здатності сприймати, розуміти зміст мовлення та комунікативної поведінки оточуючих людей; формування умінь емпатії та рефлексії; формування умінь адекватно добирати комунікативні стратегії і тактики; конструювати нові стратегії, добирати тактики, прийоми відповідно до ситуації; уникати конфліктних ситуацій, домовлятися, погоджувати позиції; створювати спільний комунікативний простір, ситуацію взаєморозуміння.

Формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів охоплює весь процес професійної підготовки вчителя, починаючи від мети, завдань, змісту, методів, засобів і закінчуючи самостійною роботою, а не лише комунікативне спрямування окремих навчальних дисциплін. Необхідно було повністю переглянути систему професійної підготовки майбутніх педагогів на основі комунікативно-діяльнісного підходу. Тому саме дискурсивно-трансдисциплінарна методика формування комунікативно-стратегічної компетентності давала можливість домогтися поставленої мети, оскільки вона: спрямована на перехід від знанневої, раціонально-просвітницької освіти до інформаційно-комунікативної; базується на провідних положеннях теорії комунікації, єдиному категоріальному апараті; пов'язана з основоположними принципами, які лежать в основі гуманістично зорієнтованої педагогічної комунікації [4]; орієнтована на формування комунікативно-стратегічної компетентності як на провідну мету професійної підготовки, надаючи їй діяльнісного характеру; об'єднує дисципліни лінгвістичного та педагогічного циклів на основі трансдисциплінарних зв'язків; забезпечує єдність змістової та діяльнісної сторін формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів.

Суб'єктами навчального процесу в цій методиці виступають викладач і студент у ситуації спільного комунікативного середовища та взаєморозуміння, об'єктом є зміст освіти, який необхідно засвоїти. Основним способом реалізації комунікативного підходу в педагогічній практиці професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, забезпечення полісуб'єктності, діалогічності, дискурсивності комунікації є заміна лінійної односпрямованої комунікації викладач - студент на двобічну комунікацію, тобто комунікативну взаємодію [2].

У процесі констатувального експерименту повністю підтвердилася необхідність визначити, що реально треба змінити, які нові цілі та засоби їх досягнення поставити, як на рівні навчального заняття у ВНЗ запровадити теоретико-методологічні та методичні підходи, які забезпечують формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів, розробити їх практичний зміст, дібрати способи і засоби реалізації, експериментально перевірити ефективність застосування у практиці професійної освіти. Відповідно до визначених методологічних підходів (комунікативно-діяльнісного, особистісно-прагматичного, компетентнісного, культурологічного), організація навчального заняття розглядалася як активна комунікативна взаємодія педагога та студентів на суб'єктно-суб'єктній основі в єдиному комунікативно-трансдисциплінарному середовищі, де панує загальноприйнята професійна метамова, спільна педагогічна ментальність, єдині установки на досягнення спільної мети.

Основним завданням було створення розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища, яке б забезпечувало формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів на гуманістичних засадах, організацію навчально-педагогічного дискурсу. Навчально-педагогічний дискурс є складним комунікативним явищем, у межах якого здійснюється інтеракція з певною комунікативною метою, внаслідок чого виокремлюються певні комунікативні жанри як «відносно стійкі тематичні, композиційні й стилістичні типи висловлювань» [1, с. 255; 3]. Основним за такої організації навчання стає сам процес початкової роботи, способи і методи здобування знань та засвоєння вмінь у специфічному інтерсуб'єктному комунікативно-діалогічному просторі, створеному викладачем, до якого студент прилучається як рівноправний учасник комунікації в колі інших учасників зі спільним розумінням соціальної ситуації, професійного світу, фахової мови, установок і уявлень, а також розгортання комунікативних стратегій і тактик у педагогічній діяльності як на рівні викладачів ВНЗ, так і майбутніх педагогів.

Зусилля викладачів були спрямовані на створення такої атмосфери в цьому комунікативному середовищі, де панує відкритість, довіра, поцінування кожної висловленої думки, взаємодопомога, захищеність, щирість [5]. Шляхом такого включення студента у взаємовідносини з навчальною інформацією, викладачем, одногрупниками знання подавалися не в готовому вигляді, а здобувалися студентами в процесі взаємодії, коли майбутні педагоги аргументовано виражали свою позицію, самостійно шукали вирішення поставлених завдань, самореалізувалися в комунікативній діяльності, набували необхідних професійних та загальнолюдських гуманних якостей. Таким чином, формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів сприймалося не як нав'язане ззовні, а як

таке, що закономірно виникає в процесі інтерсуб'єктної взаємодії в новому співтоваристві суб'єктів, які перебувають у процесі пізнання. У підсумку сфера вищої педагогічної освіти, як і сучасне інформаційне суспільство, стає комунікативною як на рівні цілей (інформування студента), так і на рівні змісту (наповнення комунікативним матеріалом) та способів організації (застосування комунікативно спрямованих технологій і прийомів).

Основною одиницею навчального процесу є навчальне заняття, тому наша увага була сконцентрована на його організації як основи процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності на таких засадах: формування комунікативної особистості майбутнього педагога засобами вербальної комунікації; формування дискурсивного мислення студентів на основі інтерсуб'єктності; оволодіння способами комунікативної взаємодії мовою навчального предмета; засвоєння комунікативних ролей адресанта і адресата; формування діалогічного мислення і поведінки; орієнтація на здатність творчо, нестандартно вирішувати завдання, які виникають у процесі професійної комунікації; оволодіння стратегіями і тактиками комунікативної взаємодії; формування умінь самоконтролю та самооцінки власних комунікативних дій. Найважливішими напрямками розвитку комунікативних здібностей студентів були: підготовка студентів до публічних виступів; підготовка до здійснення групової комунікації; підготовка до здійснення міжособистісної комунікації.

Заняття будувалося так, щоб через комунікативну взаємодію реалізовані три основні функції викладання: організаційна, інформаційна, виховна, які сприяють формуванню комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів. Для цього викладачі використовували різноманітні засоби аргументації, змінювали комунікативні тактики і прийоми, впливали на емоційну сферу студентів, розвивали їхні перцептивні здібності та естетичні смаки. Важливим компонентом створення єдиного комунікативного простору була точна передача студентам інформації за допомогою єдиного тезаурусу, який використовували викладачі як споріднених, так і неспоріднених дисциплін, оскільки за цієї умови студенти і викладачі використовують єдину наукову мову, зрозумілу всім. Важливим завданням викладачів-мовників було засобами виразного мовлення розвивати у студентів чуття мови, створювати обстановку «естетичного замилювання» словом, його красою, милозвучністю, багатством української мови.

Комунікація здійснювалася як особистісно значуща для кожного учасника, але одночасно була заснована на спільних вимогах до всіх. Тому заняття розглядалося як спільна навчально-педагогічна комунікація (спільність дискурсів), що базувалася на погодженні позицій, розумінні та взаєморозумінні. Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх педагогів у цьому випадку виступала як динамічна цілісність, результат спільної особистісно-спрямованої діяльності, який фіксувався у вигляді тексту заняття (взаємопов'язаних мікротекстів), рівноцінними співавторами якого були викладач і студенти.

Якщо в традиційному навчанні викладач під час лекційного заняття подає готову інформацію, роз'яснює її, максимально полегшуючи студентам її сприймання, то в ситуації дискурсу студент опинявся в ситуації самостійного засвоєння певного змістового елемента культурно-педагогічного досвіду, який можна по-різному трактувати, не ризикуючи бути підданим критиці за помилкові судження, здійснював роботу з власного самовдосконалення, позитивної самооцінки, «переростав» себе, одержуючи задоволення від процесу здобуття знань. Таким чином, зусиллями самих студентів творилося середовище, в якому вони переживали радість успіху, перемоги над собою, відкриття різних способів мислення.

Вибудовуючи процес формування КСК в єдиному комунікативному просторі як «діалог на рівних», викладач запускав механізми самоорганізації комунікативної діяльності студентів. Цьому сприяли такі прийоми, як вираження вербальними та невербальними способами схвалення усних і письмових авторських текстів студентів; їх сприйняття без будь-яких коментарів та оцінок; визнання права студента на помилку, на оригінальність думок і суджень; сприймання студента таким, яким він є; стимулювання студентів до персоніфікації власної відкритої позиції («Я вважаю ...», «На мою думку ...», «Мені здається ...»); сприяння продукуванню різних ідей тощо. За допомогою таких комунікативних прийомів відкривались канали для створення атмосфери відкритості, щирості, довіри, психологічної безпеки, що є обов'язковою умовою формування у студентів позитивної мотивації формування комунікативно-стратегічної компетентності, інтересу до проблеми, внутрішньої потреби змінювати себе, займатися самовихованням та саморозвитком. Коли студенти вміють чітко визначити власну думку, позицію щодо тієї чи іншої проблеми, вербалізувати її, складаються умови для співставлення їх з іншими, вибору найбільш правильних, оптимальних варіантів, на основі чого народжуються нові ідеї. Це відображалося і в письмових роботах студентів, які набували дедалі більшої комунікативної спрямованості, зміст поступово збагачувався власними міркуваннями, роздумами над психологічною суттю комунікативної ситуації, над індивідуальними особливостями комунікантів, причинами їх комунікативної реакції. Студенти висловлювали згоду/незгоду, ствердження/заперечення, сумніви/переконаність тощо, а також констатували риси комунікативної поведінки комунікантів з точки зору її розуміння, а не оцінки. Модальність висловлювань студентів засвідчувала здатність до компромісу на відміну від категоричної авторитарної позиції.

ВИСНОВКИ

Отже, оновлення змісту професійної комунікативної підготовки майбутніх учителів початкових класів вимагає розробки нових методичних підходів. Однією з актуальних проблем є формування їхньої

комунікативно-стратегічної компетентності, сутність якої полягає в оволодінні комунікативними стратегіями і тактиками педагогічного мовлення. Дискурсивно-трансдисциплінарна методика максимально сприяє розв'язанню завдань формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів шляхом організації розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища в педагогічних ВНЗ.

Перспективним напрямом дослідження проблеми є розробка інноваційних педагогічних технологій формування комунікативної сфери майбутніх учителів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., «Искусство», 1986. – С. 240–296.
2. Білошицький А.В. Становлення суб'єктності студентів в освітньому процесі вузу / А.В. Білошицький, І.Ф. Бережна // Педагогіка. – 2006. – № 5. – С. 60–66.
3. Габідулліна А.Р. Навчально-педагогічний дискурс : категоріальна структура та жанрова своєрідність (на прикладі шкільного предмета "російська мова") : автореф. дис ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / А.Р. Габідулліна. – Київ, 2010. – 40 с.
4. Гомонюк О. Гуманістичне освітнє середовище – провідна умова формування професійно-педагогічної культури майбутнього соціального педагога / О. Гомонюк // Вісник Львів. ун-ту. Сер. пед. – 2009. – Вип. 25. Ч.1. – С. 160–168.
5. Зубкова Я.В. Ценности академического дискурса / Я.В.Зубкова // Язык, коммуникация и социальная среда. – Выпуск 7. – 2009. – С. 136–140.
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С.Иссерс О. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
7. Карева Л. А. Использование стратегической компетенции в процессе обучения устному общению в аспекте диалога культур : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л.А.Карева. – М., 2002. – 253 с.
8. Киященко Л.П. Опыт философии трансдисциплинарности: (казус «биоэтика») / Л.П. Киященко // Вопросы философии. – 2005. – № 8. – С. 105–117.
9. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy / M. Canale // Language and Communication / J.C. Richards, R.W. Schmidt (eds). – London & New York : Longman, 1983. – P. 2–27.

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Сидоренко Михайло Сергійович
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», аспірант кафедри управління та моніторингу якості освіти (Україна)
e-mail: mi.sidorenko@gmail.com

РЕЗЮМЕ

У статті здійснено спробу обґрунтувати зміст і структуру професійної компетентності майбутніх керівників навчальних закладів до здійснення оцінювання якості освітньої діяльності. Розглянуто базові компетенції, якими повинні володіти майбутні керівники навчальних закладів для здійснення процедури оцінювання.

Ключові слова: компетенція, компетентність, професійна компетентність майбутніх керівників навчальних закладів, якість освіти, оцінювання якості освітньої діяльності.

РЕЗЮМЕ

В статье осуществлена попытка трактовки содержания и структуры профессиональной компетентности будущих руководителей учебных заведений к оценке качества учебной деятельности. Рассмотрены базовые компетенции, какими должны владеть будущие руководители учебных заведений для осуществления процедуры оценивания.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональная компетентность будущих руководителей учебных заведений, качество образования, оценка качества образовательной деятельности.

ABSTRACT

The article is an attempt to substantiate the content and structure of professional competence of school leaders to implement quality evaluation of educational activities. Considered basic competencies of future school leaders.

Keywords: competence, professional competence of future school leaders, quality of education, quality evaluation of educational activities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Якісна діяльність сучасних навчальних закладів обумовлюється ефективною організацією всіх учасників навчального процесу, їх тісною взаємодією, а також відповідним рівнем кваліфікації як педагогічних, так і управлінських кадрів. Якість професійної підготовки фахівця, зокрема у сфері управління навчальним закладом, залежить від рівня сформованості його професійних компетенцій, готовності до ефективною управлінської діяльності та здатності адаптуватися до постійних змін і реформ у суспільстві.

Сучасний керівник навчального закладу має розширене коло повноважень. Така тенденція пояснюється тим, що педагогічна спільнота постійно обговорює питання автономності навчальних закладів, зокрема загальноосвітніх. За таких умов значно складніше забезпечувати надання якісних освітніх послуг. Тому що збільшення автономії освітніх установ націлює освітнього менеджера не тільки до покірного виконання своїх обов'язків, а й на здатність адаптуватися до всіх змін, які відбуваються в суспільстві.

Однак виникає протиріччя між забезпеченням і підвищенням якості освітньої діяльності навчального закладу з боку керівника, а також виконанням ним рутинної адміністративної роботи. Проте, як зазначає у своєму докладі «Лідери освітньої системи» старший партнер консалтингового агентства McKinsey, екс-радник із питань освіти прем'єр-міністра Великобританії Майкл Барбер, що міжнародне дослідження освітніх менеджерів восьми провідних країн світу показало, що після першої фази розвитку автономії закладу освіти його керівники відчули незалежність і самостійність, починали активно комбінувати функції менеджера й лідера педагогічного колективу. Однак для такої комплексної діяльності директору школи необхідно формувати й розвивати цілий комплекс професійних компетентностей [4].

Таким чином, ефективне управління та організація діяльності навчального закладу повною мірою залежить від володіння керівником цього закладу об'єктивною інформацією про стан якості освітньої діяльності. На нашу думку, джерелом отримання такої інформації є процедура оцінювання якості освітньої діяльності навчального закладу з боку менеджера освітньої установи. Однак для того, щоб здійснювати оцінювальну діяльність, керівнику необхідні спеціальні професійні компетентності, про які говорить М. Барбер.

Однак аналіз освітньо-кваліфікаційного рівня та освітніх програм підготовки майбутніх керівників навчальних закладів показав, що на сьогодні ВНЗ не здійснюють відповідну підготовку з оцінювання якості, як наслідок сучасний і майбутній керівник не має відповідних компетентностей із зазначеного напрямку.

Таким чином, на сьогодні існує протиріччя між сучасними вимогами до управлінської діяльності майбутніх керівників навчальних закладів і реальною практикою їх підготовки.

Дослідженням проблеми становлення професійної компетентності спеціалістів та керівників усіх ланок присвячені роботи вітчизняних науковців: А. Алексюка, І. Беха, В. Бондар, В. Галузинського, Л. Даниленко, В. Демчука, М. Євтуха, Г. Єльнікової, І. Зязюна, О. Касьянкової, Л. Карамушки, В. Луначека, О. Мармази, О. Маслової, Н. Ничкало, та ін., а також зарубіжних: Г. Емерсона, Ф. Герцберга, В. Кальней, Н. Кузьміна, А. Маслоу, Ф. Тейлора, А. Файоля, О. Шиян, С. Шишов тощо.

Але поза увагою дослідників залишилася проблема визначення змісту та структури професійних компетентностей майбутніх керівників навчальних закладів у процесі оцінювання якості освітньої діяльності.

Метою написання статті є спроба розкрити зміст та структуру професійної компетентності майбутніх керівників навчальних закладів у процесі оцінювання якості освітньої діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогодні існує багато точок зору щодо визначення та розуміння поняття компетентності та компетентності. Дана проблема є активним предметом дискусій та обговорення. Однак вбачаємо необхідність звернутися за визначенням цих понять до словників. Зокрема, аналіз зарубіжних словників показав, що «компетентність» визначається здебільшого як певне коло питань, у яких людина добре обізнана. «Компетентний» – це той, який володіє ґрунтовними знаннями в певній сфері. «Компетентність» – це достатня обізнаність, яка необхідна для вирішення питань у певній сфері і винесення ґрунтовних суджень про визначене коло явищ [12, с. 167; 9, с. 501; 13, с. 295; 1, с. 725].

Вітчизняні словники трактують зазначені вище дефініції наступним чином: «компетентний» має два значення: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який із чимось добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний. «Компетентність» – це добра обізнаність із чим-небудь, коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи» [10, с. 305].

Аналізуючи науково-методичну літературу на предмет розуміння ключових понять статті, ми дійшли до висновку, що більшість учених розуміє поняття «компетентність» як комплекс знань, умінь та навичок, які здобуті в процесі навчання. Іншими словами, компетентність мають яскраво виражений предметний характер, є наперед заданою соціальною нормою для об'єктів навчання, яку вимагає певна сфера діяльності, у якій об'єкти навчання реалізують. Що стосується поняття «компетентності», то більшість учених схильна до думки, що набір набутих компетентностей формує в людині важливу індивідуальну якість компетентності [6; 14; 15; 3].

На думку В. Болотова, В. Серікова, природа компетентності є такою, що, будучи продуктом навчання, не одразу виходить із нього, а є результатом саморозвитку індивіда, його не стільки технологічного, а особистісного росту, результатом самоорганізації й узагальненням особистої діяльності й особистісного досвіду. Компетентність – це спосіб існування знань, умінь, освіченості, які сприяють особистісній самореалізації, знаходженню особистістю своєї ролі в суспільстві, унаслідок чого освіта постає як високомотивована та в повній мірі орієнтована на особистість, забезпечує необхідність особистісного потенціалу й усвідомлення нею своєї власної значущості [8, с. 59].

У свою чергу, компетентності, які направлені на вирішення питань, що виникають у процесі професійної діяльності, називаються «професійними». В. Сластьоніна розкриває «професійну компетентність» як єдність теоретичної та практичної готовності спеціаліста до здійснення професійної діяльності та характеризує його професіоналізм [11]. У своїх дослідженнях В. Весніна розглядає «професійну компетентність» як здатність спеціаліста якісно виконувати професійні функції, а також успішно опановувати нові знання і швидко адаптуватися до нових умов [2, с. 59].

Серед багатьох визначень професійної компетентності слушною й цікавою є думка С. Іванової, яка визначає професійну компетентність як здатність фахівця від моменту початку своєї професійної діяльності на рівні визначеного державою певного стандарту відповідати суспільним вимогам професії у процесі ефективної професійної діяльності та демонструвати належні особисті якості, мобілізуючи для цього відповідні знання, уміння, навички, емоції, ґрунтуючись на власній внутрішній мотивації, ставленнях, моральних і етичних цінностях, досвіді, усвідомлюючи обмеження у своїх знаннях і вміннях та акумулюючи інші ресурси для їх компенсації [7, с. 110].

На рівні нашого дослідження ми будемо розглядати зазначені вище поняття так, як це пропонує М. Головань. Науковець трактує це поняття як певну норму, при досягненні людиною якої, є свідченням про можливість правильно вирішити яке-небудь завдання; а компетентність – це оцінка досягнення (або недосягнення) цієї норми. А поняття «компетентність» розглядається в переважній більшості джерел як якість, певна характеристика особистості, яка дозволяє їй (або навіть дає право) вирішувати поставлені перед нею завдання, виносити об'єктивні рішення або судження в певній галузі професійної діяльності. Основою цієї якості є знання, обізнаність, а також досвід соціально-професійної діяльності людини. Таким чином, підкреслюється інтегративний характер дефініції «компетентність» [5].

А професійну компетентність керівника навчального закладу, яка є необхідною для здійснення оцінювання якості освітньої діяльності, ми визначаємо як *норму готовності та здатності керівника навчального закладу здійснювати об'єктивне оцінювання якості освітньої діяльності навчального*

закладу, що він очолює. Таким чином, професійна компетентність передбачає не тільки набір знань, а також мобільність і готовність застосовувати ці знання в конкретних ситуаціях.

Серед основних видів управлінської діяльності, що здійснює на сьогодні директор школи, входить і діяльність, пов'язана з оцінюванням якості освітньої діяльності навчального закладу: це й вивчення результатів успішності учнів, оцінювання якості викладання предметів на основі власних спостережень, оцінювання навчальних планів, робочих програм, оцінювання матеріально-технічної бази тощо. Усі ці види оцінювальної діяльності вимагають від сучасного керівника відповідних професійних компетенцій, які в повній мірі сприятимуть ефективному управлінню та високим результатами діяльності навчального закладу.

Структура професійної компетентності керівника начального закладу визначається не тільки базовими компетенціями, а й ціннісними та особистісними орієнтаціями в професійній діяльності, що характеризують його мотиви та вподобання, уміння правильно використовувати знання й досвід, забезпечувати сприятливий клімат у колективі. Мотиви й уподобання, що спонукають до оцінювання, обумовлюють ефективність результативність управлінської діяльності. Мотивація виступає важливою умовою формування здатності об'єктивно оцінювати якість освітньої діяльності. Реалізуючи себе в управлінській діяльності, компетентний керівник постійно прагне до покращення якості освітньої діяльності, а об'єктивне оцінювання забезпечить актуальною інформацією про процеси, на які варто звернути особливу увагу.

Кожен керівник навчального закладу повинен визначити свою професійну компетентність, яка виражається в умінні вчасно й надійно зреагувати на позитивні чи негативні зміни в процесі надання освітніх послуг, на задоволення потреб споживачів у якісних освітніх послугах, а як наслідок – задоволення себе як професіонала. Такі установки, що висуває перед керівником професійна компетентність, переносяться та трансформуються в індивідуальну установку, яку кожен менеджер прагне реалізувати у своїй професійній діяльності.

Особистісні якості та професіоналізм керівника навчального закладу повністю проектується на діяльність навчального закладу, однак лише за умов наявності в менеджера всіх необхідних компетенцій, а також уміння їх ефективно використовувати в управлінській діяльності. Таким чином, урахувавши всі зазначені вище компоненти, ми можемо вибудувати структуру професійної компетентності керівника навчального закладу для здійснення процедури оцінювання якості освітньої діяльності навчального закладу (Рис.1).

Визначений нами вид професійної компетентності керівника навчального закладу повинен розвиватися в процесі правильно організованої професійної підготовки. Саме в процесі такої підготовки, а також завдяки підбору педагогічних технологій, методів та засобів навчання, майбутній керівник навчального закладу отримує та закріплює загальні та спеціальні знання, уміння та навички, що орієнтують його на виконання визначених професійних завдань, зокрема оцінювання якості освітньої діяльності, унаслідок чого формуються відповідні професійні компетенції, а також уміння їх раціонально використовувати в практичній діяльності.

Саме для цього в програму підготовки майбутніх керівників навчальних закладів було введено спецкурс «Оцінювання якості освіти». У процесі вивчення якого магістранти отримували відповідні знання, уміння й навички із оцінювання якості освітньої діяльності навчального закладу. Окрім належного теоретичного рівня, магістранти підвищували свій практичний рівень розвитку професійної компетентності.

Для того, щоб засвідчити наявність необхідних компетентностей керівника навчального закладу, ми пропонуємо критерії, що визначатимуть наявність професійних компетентностей, що необхідні для здійснення оцінювання якості освітньої діяльності:

1. Професійна мобільність – якість, що необхідна керівнику навчального закладу, що виражається в здатності швидко засвоювати нові форми методи, інструменти з оцінювання якості освітньої діяльності, знаходити їм відповідне застосування в середовищі, що постійно змінюється;

2. Ефективність здійснення процедури оцінювання представлена наступними показниками:

- актуальність та своєчасність оцінювання;
- системність;
- гнучкість;
- цілісність;
- дієвість.

Володіючи набором компетенцій та сформувавши на їхній основі професійну компетентність, нинішні й майбутні керівники загальноосвітнього навчального закладу завжди матимуть достовірну інформацію про якість діяльності освітньої установи, яку вони очолюють.

ВИСНОВКИ

Таким чином, нами виділено зміст та структуру професійної компетентності майбутнього керівника навчального закладу, що необхідні для здійснення процедури оцінювання якості освітньої діяльності. Також у статті уточнено поняття «професійна компетентність керівника навчального закладу». Подальшого наукового пошуку вимагають критерії оцінювання готовності майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів до оцінювання якості освітньої діяльності.

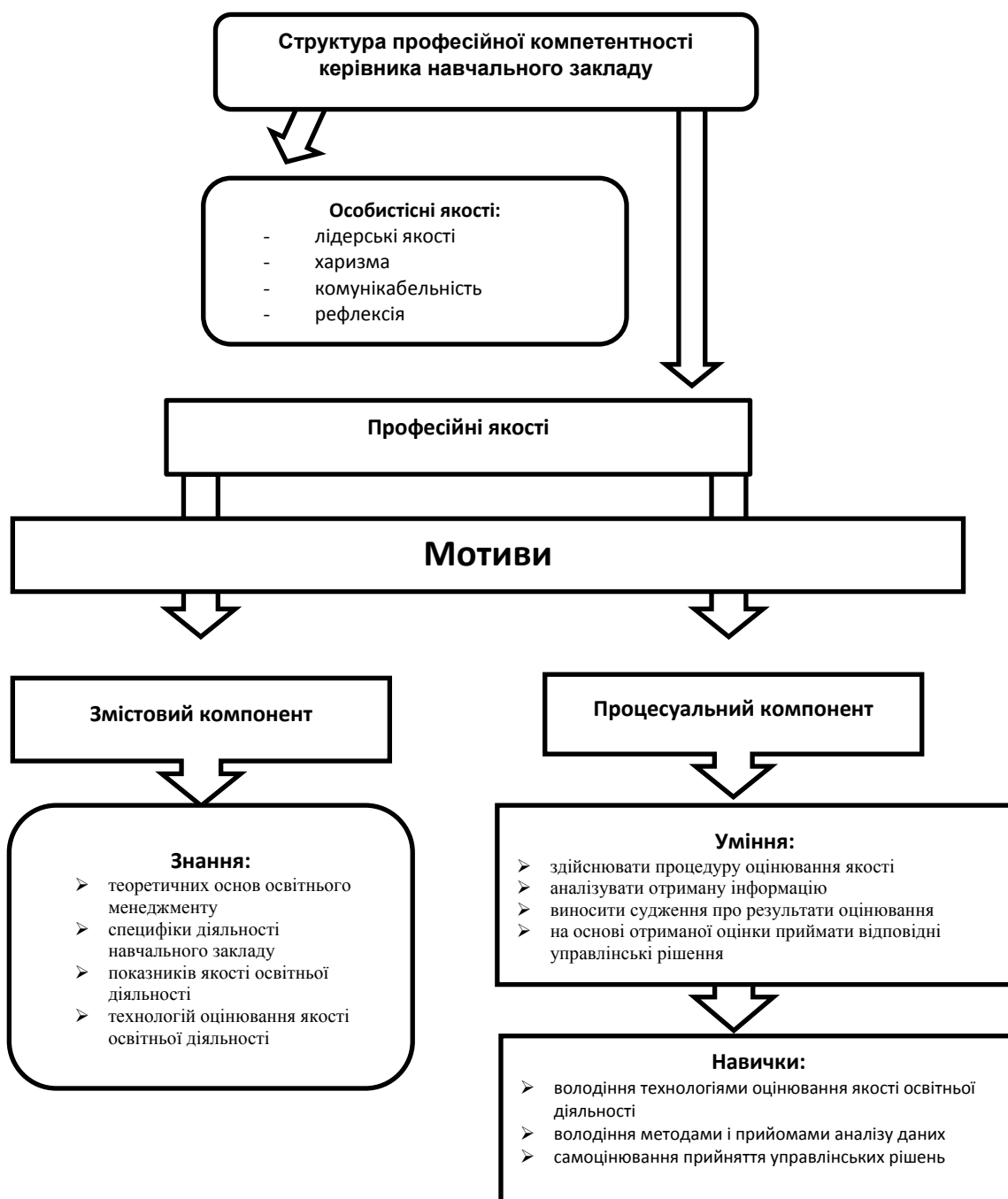

Рис. 1 Структура професійної компетентності керівника навчального закладу

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. The Oxford Russian Dictionary : Oxford : Oxford University press, 1977. – 1840 p.
2. Веснин В.Р. Практический менеджмент персонала : Пособие по кадровой работе / В.Р. Веснин. – М. : Юрист, 1998. – 96 с.
3. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: словарь, ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С. М. Вишнякова. – М. : НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
4. Высшая школа экономики. Национальный исследовательский университет. Кто становится директорами школ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hse.ru/news/recent/24202636.html>

5. Головань, М. С. Компетенція і компетентність : досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 23–30.
6. Зимняя И.А. Единая социально-профессиональная компетентность выпускника университета: понятия, подходы к формированию и оценке / И. А. Зимняя. – М., 2008. – 54 с.
7. Иванова С.В. Функціональний підхід до визначення професійної компетентності вчителя біології та організація її вдосконалення в закладі післядипломної освіти / С. В. Иванова // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 42. – С. 106–110.
8. Козырев, В.А. Компетентностный подход в педагогическом образовании: коллек. монография / под ред. В.А. Козырева, Н.Ф. Родионовой, А.П. Тряпициной. – СПб : изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. – 296 с.
9. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М. : Эксмо, 2008. – 944 с.
10. Новый тлумачний словник української мови : в 4-х т. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 2. – 910 с.
11. Слостенин В.А. Педагогика : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
12. Словник іншомовних слів / за ред. І. В. Ляхіна, Ф. М. Петрова. – К. : Державне видавництво політичної літератури, УРСР, 1951. – 764 с.
13. Современный словарь иностранных слов. – 3-е изд. – М. : Русский язык, 2000. – 742 с.
14. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58–64.
15. Шишов С. Е. Мониторинг качества образования в школе / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М., 1999. – 85 с.

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЬОВИХ ОРІЄНТИРІВ У ПРОГНОЗУВАННІ

Стоянець Наталія Валеріївна

Сумський національний аграрний університет, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
ЗЕД та євроінтеграції (Україна)

e-mail: Natalystoyanez@gmail.com

РЕЗЮМЕ

Від якості прогнозування та успішності реалізації сформульованої на його основі стратегії безпосередньо залежить ефективність прийнятих рішень на регіональному і державному рівнях та відповідно, динаміка соціально-економічного розвитку кожного конкретного територіального утворення. Визначено рівень соціально-економічного розвитку Сумського регіону за результатами загальнодержавного моніторингу.

Проаналізовано проект стратегії соціально-економічного розвитку області де запропоновано заходи по підвищенню конкурентоспроможності продукції промисловості й сільського господарства області та поліпшенню якості життя населення через створення сучасної інфраструктури та впровадження нових технологій в виробництво, забезпечення інформаційної відкритості підприємств і організацій для інвесторів, стимулювання експорту, сприяння диверсифікації зайнятості населення. Визначено основні соціальні проблеми а саме, високий рівень безробіття, низькі грошові доходи громадян та демографічна криза.

Ключові слова: регіон, стратегія, економічний розвиток, соціальні проблеми, прогнозування.

РЕЗЮМЕ

От качества прогнозирования и успешности реализации сформулированной на его основе стратегии напрямую зависит эффективность принимаемых решений на региональном и государственном уровнях и соответственно, динамика социально-экономического развития каждого конкретного территориального региона. Определен уровень социально-экономического развития Сумского региона по результатам общегосударственного мониторинга.

Проанализирован проект стратегии социально-экономического развития области, где предложены меры по повышению конкурентоспособности продукции промышленности и сельского хозяйства области и улучшения качества жизни населения через создание современной инфраструктуры и внедрение новых технологий в производство, обеспечение информационной открытости предприятий и организаций для инвесторов, стимулирование экспорта, содействие в диверсификации занятости населения. Определены основные социальные проблемы в частности, высокий уровень безработицы, низкие денежные доходы и демографический кризис.

Ключевые слова: регион, стратегия, экономическое развитие, социальные проблемы, прогнозирование.

ABSTRACT

The quality forecasting and successful implementation of this strategy based on its effectiveness depends directly on the decisions taken at regional and national levels and, accordingly, the dynamics of socio-economic development of each specific territorial entity. The level of socio-economic development of Sumy region on the results of national monitoring.

In the article the draft strategy for socio-economic development of the area where the proposed measures to increase the competitiveness of products of industry and agriculture areas and improving quality of life through the creation of modern infrastructure and introduction of new technologies in the production of information openness of companies and organizations for investors, stimulating exports, promote the diversification of employment. The main social problems such as high unemployment, low income and cash demographic crisis.

Keywords: region, strategy, economic development, social problems forecasting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналіз і прогнозування тенденцій соціально-економічного розвитку регіону складає першооснову інформаційного забезпечення адекватних управлінських рішень. А якість і достовірність подібних прогнозів, безумовно, залежить від їх методичного забезпечення. Проблема, про яку йдеться, – не нова. Але сьогодні вона особливо актуальна. Адже єдиних загальновідомих вітчизняних методик, затверджених у форматі нормативно-правових актів, досі не існує.

Розробці теоретичних аспектів програмно-цільового підходу до прогнозування регіонального розвитку присвячені праці численних вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких слід особливо відзначити А. Гаврилов [11], Б. Кузык, В. Кушлин, Ю. Яковец [12], С. Холупка [8], В. Любовний [10], Н. Павліха [9] тощо.

Метою статті є визначення сутності, змістовних ознак та типології регіонів як основи процесу прогнозування його соціально-економічного розвитку.

Обговорюючи роль прогнозування у регулюванні соціально-економічного розвитку регіону та визначаючи коло проблем для подальшого дослідження, необхідно співставляти свої наукові задуми з існуючою практикою, яка має місце при розробці регіональних прогнозів та планів через основні еволюційні етапи розвитку системи соціально-економічного прогнозування та оцінку потенціалу регіону для визначення цільових орієнтирів у прогнозуванні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні роки економіка Сумської області, як і економіка України в цілому, зазнала значних втрат під впливом фінансово-економічної кризи. Але, незважаючи на це, за більшістю показників у 2013 р. область мала дещо кращі результати у порівнянні з загальнодержавними показниками. Так, за даними загальнодержавного моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів, що проводився Мінекономіки за результатами 2013 р. [3], Сумська область покращила свою загальну позицію у рейтингу та посіла 11 місце серед регіонів України (нагадаємо, що у 2008 р. Сумщина була лише 26-ою). Деякі з показників, що визначалися у рейтингу, наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні показники соціально-економічного розвитку Сумської області у 2008–2013 рр. (фактичні дані)

№ з/ п	Показники	Сумська область			Україна
		2008 р.	2013 р.	місце по Україні	2009 р.
1	Індекси промислового виробництва, % до відповідного періоду попереднього року	105,8	82,9	7	78,1
2	Темп зростання валової продукції сільського господарства, % до відповідного періоду попереднього року	110,3	100	16	100,1
3	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	1472	1593	16	1906
4	Темп зростання (зменшення) реальної зарплати, % до відповідного періоду попереднього року	108,6	94,5	6	90,8
5	Темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, % до початку звітного року	184,8	160,6	24	123,9
6	Темп зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, % до відповідного періоду попереднього року	119,9	80,8	23	83,4

Джерело: Статистичний щорічник Сумської області

Одним з головних узагальнюючих показників розвитку економіки будь-якого регіону є валовий регіональний продукт (ВРП). Зміни цього показника відбувались в останні роки не на користь регіону. Так, у 2008 р. ВРП збільшився у порівнянні з 2007 р. на 4,7% (що на 1,3 в. п. більше 2007 р.), але у 2013 р. (за попередніми даними) відбулось його значне падіння на 14,8 % у порівнянні з 2008 р. (причинами є спад промислового виробництва на 17,1%, будівництва, зниження обсягів товарообігу).

Промисловими підприємствами області за 2013 р. реалізовано продукції на суму 11,4 млрд. грн., що на 15,5 % менше, ніж за 2008 р. Значно скоротились обсяги виробництва через відсутність замовлень на державних підприємствах. Збереження обсягів промислового виробництва на певному рівні було обумовлене в основному попитом на продукцію підприємств області з боку закордонних споживачів, так частка експорту у загальному обсязі реалізованої продукції машинобудування склала протягом року близько 70 %.

Більш постраждалою від впливу фінансово-економічної кризи була будівельна галузь: у 2013 р. введено в експлуатацію 138,6 тис. м² житла, що складає 69,7 % рівня 2008 р. Скорочення темпів будівництва обумовлено відсутністю кредитів для замовників і покупців житла та зростанням вартості будівництва [3].

У 2013 р. інноваційною діяльністю займалися 33 підприємства області (що на 10 % більше, ніж 2008 р.), посилюється зв'язок науки з виробництвом, так, тільки СНАУ співпрацював у минулому році з 40 підприємствами та організаціями Сумщини. Але у сучасних умовах підприємства скорочують темпи модернізації та технічного переоснащення виробництва з огляду на зростання витрат у зв'язку з падінням купівельної спроможності національної грошової одиниці. Інвестиції в основний капітал по області склали 71,3 % рівня минулого 2008 р. Прямі іноземні інвестиції склали 79,4 млн. дол. США, що у 2 рази більше,

ніж у 2008 р. та є найбільшим показником за останні 8 років. Найбільший приріст іноземних інвестицій відбувся у машинобудуванні (63 млн. дол. США), харчовій промисловості (10 млн. дол.), легкій промисловості (2 млн. дол.).

Як видно з даних таблиці 1, виробництво сільськогосподарської продукції області залишилось на рівні попередніх років і склало приблизно 3,2 млрд. грн. Але і тут не обійшлося без проблем. Обсяг фінансування з державного бюджету по програмах підтримки тваринництва зменшився у 3 рази, зменшилось кредитування сільського господарства банківськими установами. Проблемною є реалізація надлишків сільськогосподарської продукції за справедливими, а не заниженими цінами.

У минулому році зменшилось перевезення вантажів та пасажирів всіма видами транспорту (відповідно на 14, 3% та 11 %), обсяг поштових послуг та послуг зв'язку зменшився на 9,9 %.

На території області знаходиться 32 родовища вуглеводнів, з яких промислово розробляється тільки 23, але видобуток вуглеводнів має тенденцію до скорочення. Взагалі, недостатнє використання мінерально-сировинної бази області є значною проблемою. Зі 103 родовищ цегельно-черепичної сировини використовується лише 22, з 7 родовищ крейди – лише 1, з 18 родовищ будівельних пісків – тільки 8, майже не використовуються торф'яні родовища.

Залишається низькою якість житлово-комунальних послуг. Проблемами галузі є збитковість підприємств, низький рівень оплати за надані послуги, значна зношеність житлового фонду, водопровідно-каналізаційних та теплових мереж, ліфтів тощо. Незадовільним є стан доріг на території області, хоча у 2013 р. було відремонтовано 30,3 км доріг та 71 п. м мостових переходів, причиною такої ситуації є недостатнє фінансування дорожнього господарства протягом останнього десятиліття [6].

За 2013 р. товарообіг роздрібною торгівлю склав 8463,9 млн. грн. (зменшився на 19,2% у порівнянні з 2008 р.), оборот ресторанного господарства – 229,9 млн. грн. (зменшився на 18,7%), обсяг наданих побутових послуг – 13,4 млн. грн. (зменшився на 6,9%). Індекс споживчих цін на товари і послуги по області склав за 2009 р. 110,8% (по Україні 112,3%).

За 2013 р. до місцевих бюджетів області надійшло 1129,9 млн. грн. власних і закріплених доходів, що на 19 млн. грн. або 1,7 % більше, ніж у 2008 р. Видаткова частина місцевих бюджетів області з урахуванням субвенцій з державного бюджету у 2013 р. склала 2927 млн. грн. або 97,2% до річних призначень, що на 47,8 млн. грн. (1,7 %) більше відповідного показника за 2008 р. Основною проблемою у бюджетній сфері залишається наявність податкового боргу до державного та місцевих бюджетів, незадовільний стан відшкодування суб'єктам господарювання ПДВ [2].

Криза в економіці призвела до змін на ринку праці. Рівень зайнятості населення у 2013 р. склав близько 55 %, рівень безробіття економічно активного населення віком 15–70 років склав 10,9 %, працездатного віку – 12,2 %. Кількість зареєстрованих безробітних, що перебувають на обліку в обласній службі зайнятості на 01.01.10 р. становила 19,6 тис. осіб. Чисельність безробітного населення зросла на 22,6 тис. осіб і склала 61,5 тис. осіб. З'явилась негативна тенденція зростання чисельності працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, тобто у режимі скороченого робочого дня та у відпустках без збереження заробітної плати [8, 10].

На нашу думку, основними завданнями розвитку економіки регіону в сучасних умовах є: відтворення виробничого потенціалу та технологічної бази бюджетоутворюючих підприємств регіону, розширення існуючих та створення нових виробництв, сприяння подальшій співпраці між науковими установами та промисловими підприємствами області, розвиток великотоварного сільськогосподарського виробництва, будівництво та підтримка у належному стані автомобільних шляхів, стимулювання енергозбереження, подальше створення умов для інвестиційної привабливості регіону, розбудова інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури, ефективне використання природних ресурсів, підтримка підприємницької ініціативи безробітних та само зайнятих громадян, розвиток транскордонного співробітництва.

Формування виваженої державної регіональної політики потребує всебічного обґрунтування пріоритетних напрямів та шляхів досягнення динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина. В основу розв'язання вказаних завдань повинні бути покладені конкретні заходи по радикальному підвищенню ефективності використання всього потенціалу території, удосконаленню роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування [10, 11, 12].

Відповідні розробки за своїм змістом визначають стратегію соціально-економічного розвитку області, підготовку якої здійснено згідно з вимогами Концепції Державної регіональної політики України, затвердженої Указом Президента України (від 21 травня 2001р.) та методичними рекомендаціями, затвердженими Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України (№ 224 від 29.07.2002 р.) [7]. Нормативно-правовою базою розробки цієї стратегії є Конституція України, Закони України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації", "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" та інші відповідні акти Президента України, Кабінету Міністрів України, рішення Сумської обласної державної адміністрації тощо.

У даній стратегії визначені та обґрунтовані макроекономічні показники соціально-економічного розвитку області, пріоритетні напрями та засоби їх досягнення. Ці пріоритети спрямовані, перш за все, на швидке зростання валового внутрішнього продукту області, забезпеченого попитом на внутрішньому і

зовнішніх ринках, та підвищення рівня життя населення. Головною складовою соціально-економічного розвитку області мають стати нові технології, які базуються на досягненнях науки і техніки та враховують ринкову кон'юнктуру у світі.

Особливе місце в стратегії займає розробка заходів по підвищенню конкурентоспроможності продукції промисловості й сільського господарства області та поліпшенню якості життя населення. З цією метою передбачається:

- формування нової структури промислового та аграрного комплексу, адекватного умовам ринку і здатного досягти сталого зростання валового внутрішнього продукту, надходжень до бюджету області і забезпечити зайнятість населення;
- створення сучасної інфраструктури впровадження нових технологій, що забезпечують виробництво конкурентоспроможної продукції, формують умови для взаємовигідних відносин науки і виробництва. Зокрема, передбачається створення технопарків, технологічних інкубаторів, науково-промислово-фінансових груп;
- забезпечення інформаційної відкритості підприємств і організацій, як для інвесторів, так і для представників інфраструктури ринку;
- скорочення витрат підприємств на утримання об'єктів соціальної сфери;
- удосконалення транспортного сполучення з іншими регіонами, створення сучасного і надійного електронного зв'язку, комфортабельних готелів з помірними цінами, організація цікавих туристичних маршрутів і зон відпочинку тощо;
- підвищення інвестиційної привабливості товаровиробників, у тому числі на основі зменшення негативних наслідків неплатежів, введення обмежень на використання бартеру й інших грошових сурогатів;
- стимулювання експорту, в першу чергу продукції високого ступеня обробки;
- створення науково-промислово-фінансових груп з пріоритетних напрямів розвитку високотехнологічних та наукоємних галузей і виробництв;
- сприяння диверсифікації надлишкових потужностей підприємств оборонно-промислового комплексу в напрямку високотехнологічного виробництва нових товарів, залучення інвесторів до цієї справи;
- забезпечення ресурсозбереження, в тому числі економії енергоресурсів, застосування нових технологій, які дозволяють використовувати відновлювані енергоресурси та здійснювати переробку відходів виробництва і їх споживання в якості вторинних матеріальних ресурсів;
- стимулювання приватних банків у створенні Інвестиційного фонду підтримки стратегічних для області нових технологій та покриття ризиків при їх впровадженні;
- здійснення програми підготовки висококваліфікованої робочої сили та перепідготовки кадрів промисловості і аграрного сектору економіки для забезпечення їхніх потреб з урахуванням завдань.

Визначені стратегічні напрями досягнення поставлених цілей є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку України. Вони тісно пов'язані між собою і повинні реалізовуватися шляхом здійснення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування системи заходів, зміст яких відображено та обґрунтовано у відповідних розділах (проектах стратегій).

При підготовці Стратегії використано матеріали Держкомстату України, Сумського обласного управління статистики, Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України та Інституту економічного прогнозування НАН України.

Стратегія соціально-економічного розвитку Сумської області значною мірою визначається досягнутим рівнем макроекономічних показників, структурною модернізацією економіки, підвищенням конкурентоспроможності регіону на базі високоефективного функціонування виробництва і розвитку внутрішнього ринку та розширення зовнішньоекономічних зв'язків. На це направлена державна регіональна політика, якою передбачено підвищення ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування за майбутнє територій. Пошук власних можливостей ефективного використання людського, природно-ресурсного, виробничого і фінансового капіталів, нових засобів і механізмів об'єднання зусиль місцевого бізнесу повинні стати вихідними засадами забезпечення динамічного розвитку регіону.

Для області надто гострими є соціальні проблеми, зокрема:

- природне відтворення населення характеризується глибокою демографічною кризою. Смертність у 2013 р. майже утричі перевищувала народжуваність;
- високий рівень безробіття, за яким регіон займає в останні чотири роки 2-3 місця в Україні. Так, кількість безробітного населення в області за методологією МОП у віці 15-70 років у 2009 р. складала 15% (друге місце після Чернівецької області);
- грошові доходи громадян протягом останніх років постійно зростають. Однак темпи цього зростання нижчі, ніж в інших регіонах України.

ВИСНОВКИ

Таким чином, Сумська область в системі загальнонаціонального і регіонального вимірів відноситься до регіонів з нереалізованими можливостями, гострими економічними і соціальними

проблемами, низькими темпами, в порівнянні з іншими регіонами України, економічного зростання, низькою конкурентоспроможністю на внутрішньому й зовнішньому ринках товарів і послуг. За обсягами інвестицій в основний капітал, як одного із засобів економічного зростання, область знаходиться в останній роки у першій десятці регіонів України (7-9 місця), однак вони не забезпечують суттєвих зрушень у розвитку виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прогноз показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків і фінансування на 2010 – 2012 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2008 р. № 828. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. Прогнозирование и планирование социально-экономического развития России и ее регионов : Монография / Под ред. Э.Н. Кузьбожева и Ю.В. Вертаковой. – Курск : Курск, гос. техн. ун-т, 2003. – 316 с.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Сумській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.sumystat.sumy.ua>
4. Постанова Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України» від 04.10.2006 року № 504-р(текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
5. Про затвердження програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив : для людей, а не політиків» : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 січ. 2008 р. № 14. – Режим доступу :
www.rada.gov.ua.
6. Програма економічного та соціального розвитку Сумської області на 2013 рік: [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Сумської обласної державної адміністрації. – Режим доступу:
http://www.state.gov.sumy.ua/docs/program/2013/program_2013.doc
7. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25.05.2001 №341/2001. Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341>
8. Holupka S. Shlay A. Political economy and Urban Development // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines. Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications. – 2011. – №1. – P.85–96
9. Павліха Н.В. Організаційно-інституційні засади сталого просторового розвитку регіону : теорія, методологія, механізми. Автореферат дис. док. екон. наук. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2007. – 40 с.
10. Любонный, В.Я. Целевые программы развития регионов / В.Я. Любонный, И.Ф. Зайцев, А.Б. Воякина, О.С. Пчелинцев, Л.Я. Герцберг, Г.А. Шим. – М. : Московский общественный научный фонд, 2000. – 178 с.
11. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление : Учеб. пособие для вузов. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2002. – 239 с.
12. Кузык, Б.Н. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование : учебник / Б.Н. Кузык, В.И. Кушлин, Ю.В. Яковец. – М. : Экономика, 2011. – 604 с.

THE REALITY OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND INVESTMENTS IN GEORGIA

Lamara Qoqiauri

Doctor of Economy. True Member of the Academy of Economic Sciences of Georgia and Scientific Academy of New York. Director of nongovernmental organization: Foundation of the Financial-Investment Strategy and Policy (**Georgia**)
e-mail: lqoqiauri@yahoo.com

RESUME

Direct foreign investments give clear impression about the amount of sums invested in the fixed capital of the country; how much attractive the country is for investment; which field is possible to make high profit in. Thus, dynamics and structure of foreign investments is extremely important indicator of development of the country. Moreover in the conditions of Georgia, when there are small amount of domestic resources for development, budgetary resources are limited and saving of economical subjects are too small for investments. Inflow of foreign investments is not only provision with financial resources. This, in the first place, is the opportunity for sharing technological achievements, which the country is in need of. Besides this, direct investments have serious potential of employment. Subject to the long-term perspectives of development, in terms of formation of investment climate, necessity of creating uniform conditions of activities for national and foreign investments shall be considered.

20-year-experience of economical and political reformation of post-socialist countries standing on the way of market economy proved that transfer to the market relations, as well as movement to the capitalist system is less effective without foreseeing elements of the modern market economical theory and often – ineffectual. Main task of Georgia today is creation of favorable conditions for development of industry.

It is necessary to improve investment environment in the country, in order to allow local and foreign investors extend their business in the fields of production and service without any risk. Active involvement of Georgia into international economical relations was followed by activation of foreign countries at the investment market of the Country. If at the beginning foreign companies made investments only in the projects of strategic importance, now important solid investments were made in such fields of economy as industry, infrastructure, energy, real estate and etc.

From the point of attracting investments, Georgia has particular priorities in regard with cheap prices on some factors of production. It is possible to implement modernization of enterprises by means of existed funds and less investment expenditures and to transfer to the utilization of western technologies of average level.

Great interest of energy markets of the world is attracted by strategic location of Georgia providing too effective and the shortest way for transportation of oil in pipelines through Caspian littoral states, those of Central Asia and Azerbaijan to the Black Sea. Georgia is bordered by the countries holding huge reserves of oil and gas, particularly Russia and Caspian littoral states. From another side Georgia is bordered by Turkey being important consumer of energy resources. Consequently, Georgia is of special interest from the side of oil and gas producing countries, as well purchasers of the said products.

Supsa Terminal and Azerbaijan Pipeline construction process is noteworthy, which identified quite high rates of inflow of foreign investments to Georgia.

Inflow of direct foreign investments in the future will greatly depend on the fact how fast global economy comes out of the recession and how successfully Government of Georgia continues and strengthens effective investment policy existed till today. Notwithstanding achieved particular success, Georgia shall sharply diversify and extend export in order to continue impressive economical growth, which took place in the Country during last decade.

Summing up what has been said, Georgia will have to pursue more aggressive policy for attraction of investments and even in such case there is no guaranty for increasing direct foreign investments, until the West is in recession process. At the same time, low level of direct foreign investments may promote growth of local savings, which will be added to formation of total capital; formation of total capital is in positive correlation with the volume of direct foreign investments in the economy (Diagram 8); and when inflow of capital is decreased and total demand on money is maintained or increased, the price is risen, which, in its turn, promotes stimulation of savings.

Keywords: investments, investment environment, investment activity, reinvestment, direct foreign investments, financial crisis, investment policy.

INTRODUCTION

Economy and policy is the integral unit, policy determines progress-regress of economy, and economy – conducting it correctly or incorrectly, reasonably or unreasonably –affect greatly upon political situation of any country. This is the axiom, taught by my great teacher, the academician Vasil Chantladze when I was a student.

Purpose of my present work is to analyze investments, dynamics of investments of investment environment, strategic directions of investments again in the perspective of brief historic, real and perspective development. At the background of financial crisis existed in Georgia, I want to rationale again that of not the

only, but one of the most important drivers for economical growth, economical strength and also economical survival and, consequently for solving financial and social problems.

Important monographs and scientific articles having been written about above issues during past years and they are being published today [11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 and etc].

We consider it to be necessary to dedicate several decades of my life to learning investments. Starting with the sources of financing capital investments and finished with the problems of the investment business, with modern problems of formation and functioning of investment [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 and etc].

However complexity, variety of the problems, necessity and opportunities of solving them made me turn back to my theme of interest in the field of investment, innovative and intellectual fields, and particularly solving the tasks given below:

Brief geography and historical review for creation of real investment image of Georgia; stating role of main driving force of investments and investing in implementation of macroeconomic and institutional reforms; stating necessity of creating unified conditions for local and foreign investment activities in long-term perspective of economical development; directing foreign investments towards the projects of strategic importance, as well as the fields and infrastructure of public industry.

Purpose and tasks of the Work determined its architectonics and following sequence of the issues: I. Brief geographic and historical review; II. Economical reality before and after the War of 2008.

I. BRIEF GEOGRAPHIC AND HISTORICAL REVIEW

Georgia is situated at the crossroads of Europe and Asia, namely in Caucasus. It is washed with the Black Sea from the west, Russian Federation – from the north, Azerbaijan – from south-east, and Turkey – from south.

From economic-geographical point of view, Georgia is situated at the crossroads of Europe and Asia playing the role of the bridge linking western and eastern civilization.

Georgia is the country of greatest traditions and history; it is about 25 centuries old. During its history there were lots of outstanding moments characterizing Georgia of those times. One of such distinguished moment was 70-year cohabitation with the Soviet Union. After collapse of the Soviet Union 15 independent states were formed often called Post Soviet States.

Many dictatorial countries, including Soviet Union, were characterized with rapid economical growth at the beginning, but it was impossible to maintain the rate in long-term period and trends of its cumulative growth stays significantly behind development level of the democratic countries. Today these countries are called developing countries, while Georgia and 15 states of the Soviet Union are called Post Soviet States.

Since gaining independence, direction of national development of Georgia became of democratic orientation and economical relations returned to the independent industrial basics. The Country has stood on the way of establishing market relations in the economy.

This choice having, in fact, no alternative, determined the necessity of implementing radical reforms in the political and social fields. Though, their realization conditions were not guaranteed with conceptual calculations and outcomes were extremely negative.

Political independence was followed by economical isolation from Russian Federation and serious financial and economical problems. In 1991-1993, industrial capacity and competitiveness fell sharply; export market was actually closed.

Social problems were aggravated; most part of the population appeared below the poverty line. Consumption costs for living conditions were mostly used for food products. Territorial integrity was violated.

Peaceful construction of statehood and transformation of economy started most late among Post Soviet States in 1995. Actually, newly formed state could not provide efficiency of state finances and collect taxes. The State had weak financial, economical and institutional opportunities to provide some serious changes in economical and social reality.

Hyperinflation of 1990-1995 in Georgia made average 3310.6%. Due to this, standard of life fell everywhere. Unemployment reached culmination. In 1994, volume of Gross Domestic Product of the country fell in 70% compared to the level of 1970.

Until 1996, state budget of Georgia, in fact, existed only with assistance of donor organizations. Small budgetary incomes were mostly conditioned with corruption and financial discipline existed in the state system. This affected significantly state strength and performance of social functions by it. Due to this, social tension and poverty were being increased. Privatization process, which started in 1992 in Georgia, among other reasons, was directed towards releasing enterprises, which were hard to manage, from government. Consequently, for their further functioning it was necessary to have additional capital investments, which were not held by the government and they could not be taken in the form of credit.

In 1994-1998, some other reforms were carried out in direction to stabilization and liberalization. This gave rise to the changes in banking system. National currency – Georgian Lari (GEL) was involved.

Generally, economy was developed inconsistently in the 90s. Since 1998, after famous currency crisis, structural reforms were prevented and rate of economical growth fell; “motionless period” started in Georgia. Real changes were not implemented, notwithstanding privatization of enterprises, economy was being insignificantly developed and the enterprises suffered lack of financial resources and staff needed for functioning. Private proprietors had no experience for functioning of independent enterprise. Due to this, absolute majority of

enterprises was stopped and could not be transferred to the principles of market economy. Thus, process of privatization could not provide competitiveness of economy, though it made grounds for involvement of market economy.

Coming out of the formed economical crisis required rapid and reasonable actions by the government. By the end of 1994 the Government, with the assistance of International Monetary Fund (IMF), carried out numbers of activities for economical recovery of the Country [24, p 52-53.] Local public authorities were prohibited to take credits of any kind from the banks. National Bank started control of banking system of the country and established its monitoring. State budgetary sources were accumulated in National Bank. Administration of regulated prices was strengthened; electricity tariff was significantly increased. Privatization of residential houses and agricultural lands was started. According the Professor I. Meskhia, this stage of reforms was unsuccessful [22, pg. 33].

Basic barrier preventing economical growth of Georgia was low level of investments and unfavorable investment environment.

Development of Georgia required new methods of approach, without which strategic development of the country was impossible. Georgia could get out of the period of motionlessness by strengthening democratic course requiring radical change of the governmental institutions and formation of new political and democratic course. At the background of existed serious challenges and hard social-economical conditions, in 2003 government was changed through revolution. For avoidance of expected continuance of the period of motionlessness, population chose radical way, called "Rose Revolution".

II. ECONOMICAL REALITY BEFORE AND AFTER THE WAR OF 2008

Since 2003 the government faced new domestic and foreign challenges. There were multiple problems of hard social and economical nature. Following shall be distinguished out of the said problems:

1. Energy crisis; 2. Budgetary crisis; 3. Investment "hunger"; 4. High level of unemployment and poverty.

Main task set by the new government was establishment of financial discipline, recovery of rules of legitimate economical game, confiscation of misappropriated property and its distribution in favor of the poor social layers of the society. Formation of free commercial regime in Georgia influenced upon competitiveness of new local enterprises.

Parallel to the macroeconomic and institutional reforms, attempts of the Government were directed towards radical reduction of corruption and state intervention in the economy, which should improve investment environment. In 2004-2007, growth of average annual rate of Gross Domestic Product made 9.3%.

Main driving force of economy before 2008 was direct foreign investments and development of banking system.

Investment activity and economical development of the country are in proportional relation with each other; therefore, there is direct-proportional relation between growth of direct foreign investments and Gross Domestic Product. Share of direct foreign investments into the GDP made 20 % in 2007. In 2008, similar index was increased in 12 % and in 2009, due to the well known reasons it was decreased to 6 %. Decreasing trend was also identified in 2012 and the said index made only 5%. Such trends were identified in terms of analyzing indexes of real growth of GDP: in 2007 this index was 12.3%; in 2008 – 2.3%; in 2009-2011 (relatively) – 3.8, 6.3 and 7.2 %, and, according to the National Statistics Service, in 2012 it made 6.1% [Table 1].

Economical policy of the Government, which came to power in 2003, appeared to be the principle factor that gave rise to the trust of foreign investors. Due to its resources and location, the country has always had the potential to become attractive place for implementing investment projects. After selecting the way of developing market economy, the government reviewed laws "on governmental assistance of investments" and "on foreign investments" for the purpose of stimulation of investment activity. Complete liberalization of this field took place and on the basis of this share of foreign investments in the economy of the country was significantly increased and it reached maximal marking in 2007. Since 2008, the world suffers global financial crisis and due to this, volume of investments was increased not only in Georgia, but also in whole world. This process was supported by Russia-Georgian War of August, 2008 and occupation of Georgian territories by Russia after this.

Table 1

GDP and Direct Foreign Investments

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GDP in current prices (million US Dollars)	10172	12801	10767	11663	14439	15830
Direct foreign investments (million US Dollars)	2015	1564	569	814	117	865
Share of direct foreign investments in GDP (%)	20	12	6	7	8	5

Source: <https://www.ndg.gov.ge/index.php?m=494>.

After the Crisis, attraction of direct foreign investments remains to be main challenge to the government of Georgia. In many countries, reduction of direct foreign investments gave rise to serious macroeconomic problems. After the Crisis competition in attraction of direct foreign investments became even worse. While the

country cannot develop its economy without assistance, foreign investments are of essential importance for economical growth of the country.

Share of the largest investor countries in gross foreign investments according to the annual data of the year 2012 made 73%. According to the direct foreign investments implemented in the percentage structure, Germany is the leader – with 16%, then comes the Netherlands (according to the data of 2011, the Netherlands was the leader with the investments of 241.8 million US Dollars) and Turkey – 10-10 percents. Most part of these investments was implemented into the processing industry – 22%, financial sector – 18%, transport and communications – 17% [Table 2].

Table 2

Main Direct Investor Countries in Georgia 2011-2012 (million US Dollars)

	2011					2012				
	I	II	III	IV	Total	I	II	III	IV	Total
Total	209,7	248,3	316,6	342,6	117,2	269,4	219,4	195,4	181,0	865,2
Netherlands	39,4	20,5	108,1	73,8	241,8	-105,0	8,7	49,2	61,6	87,5
Turkey	16,1	21,9	27,5	10,0	75,5	32,2	10,9	32,7	11,3	87,1
Azerbaijan	19,9	29,5	42,9	45,7	138,0	19,7	21,0	-2,2	34,7	72,7
United Kingdom	39,3	5,2	5,8	4,7	55,0	27,3	12,1	14,9	12,4	66,8
International Organizations	8,7	23,2	11,3	51,7	94,9	11,4	0,0	42,9	4,8	59,2
Luxemburg	2,3	1,8	9,1	30,0	43,3	19,8	12,8	3,3	6,0	41,8
Ciprus	19,9	1,3	2,4	-13,3	10,4	17,0	5,2	4,8	12,7	39,6
USA	-26,3	51,5	-25,1	28,0	28,1	3,2	24,8	11,8	-6,1	33,8
Other countries	83,3	86,3	127,5	107,6	404,8	112,7	46,67	36,4	39,2	235,0

Direct foreign investments give clear impression about the amount of sums invested in the fixed capital of the country; how much attractive the country is for investment; which field is possible to make high profit in. Thus, dynamics and structure of foreign investments is extremely important indicator of development of the country. Moreover in the conditions of Georgia, when there are small amount of domestic resources for development, budgetary resources are limited and saving of economical subjects are too small for investments. Inflow of foreign investments is not only provision with financial resources. This, in the first place, is the opportunity for sharing technological achievements, which the country is in need of. Besides this, direct investments have serious potential of employment. Subject to the long-term perspectives of development, in terms of formation of investment climate, necessity of creating uniform conditions of activities for national and foreign investments shall be considered.

Together with the above activities, important extension of banking system has been started in Georgia. In this regard, 2004-2006 years were the period of transition, when share of loans in GDP was increased from 9.2% till 19.4. Relatively, economy was being developed with the resources issued by banks. Importance of banks and their participation in increasing GDP of the country was increased. This trend continued till 2008.

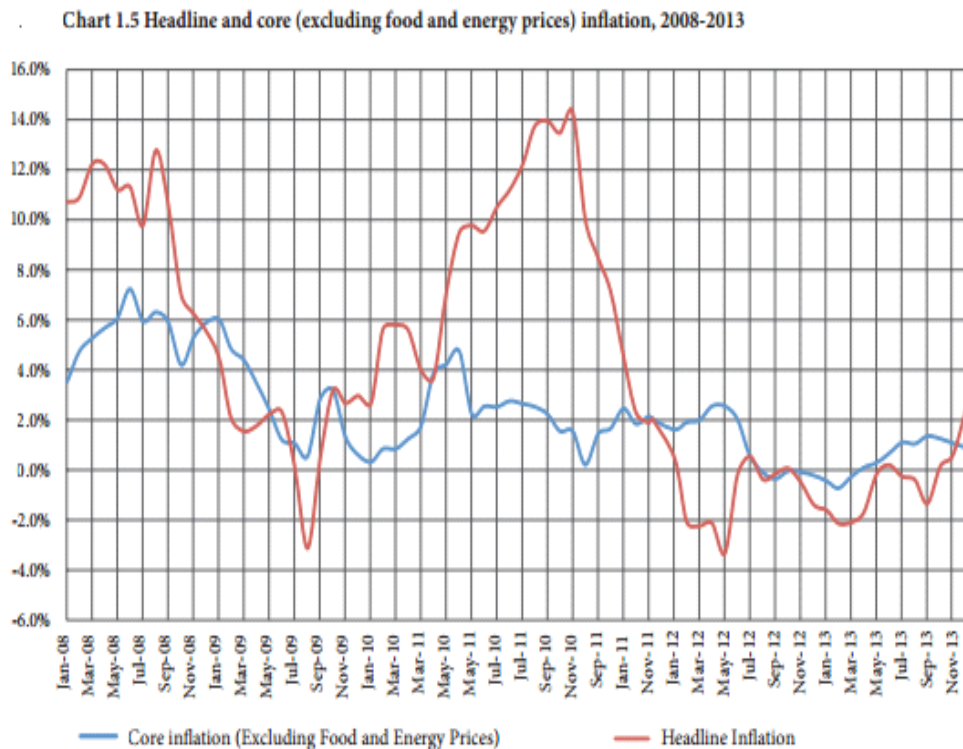
Money transfers from foreign countries play important role for Georgian economy. The transfers are made by those, employed abroad to their family members and relatives. From the side of the commercial banks, issuing credits in economical domain was increased almost ten times; credit resources entered from foreign countries were significantly increased. This means that all principle factors of economical growth were external.

Extremely small share of financial injections was directed towards such field, which would be directed towards extension of industry capacity and growth of production. Another characteristic of the economy of Georgia of the said period is significant growth of the volume of import in relation with export. At the same time, among principle fields agriculture was not of priority either to the government, neither to foreign investors and nor the bankers, which provoked decreasing of production in this field.

One of the principle challenges of 2011 was inflation. According to the data of National Statistics of Georgia, annual average inflation in 2011 made 8.5%. Since second half of 2010, index of inflation started increasing and it was expressed in two figures during almost entire year 2011. In May 2011, inflation reached the peak with average index of 13%, compared with the respective period of previous year (Diagram 1).

Characteristics of inflation in Georgia are too much similar to those of open economies of small size, expressed with large share of food products in consumer basket. Consequently, there is positive correlation in Georgia between general inflation and international prices of oil and food products in Georgia. At the same time, there is positive correlation between international prices on food products and local food products inflation. And finally, food product inflation in Georgia is much higher, unstable and continues in Georgia, than non-food inflation, with the help of which general inflation is more than the market one (i.e. the inflation, which doesn't include food and energy resources). Until December 2011, share of food in national consumer basket made 40% and it reduced to 30% since the year 2012. We consider reduction of the share of food in national consumer basket to influence upon index of general inflation and in case of low market inflation, it reduced lightly general inflation.

Diagram 1

4. Starting from 2015 the inflation target indicator will be reduced to 5 percent.

Inflation was identified, as one of the main problems of economy of further period. Inflation was being increased after 2004, since economical environment became more active and dynamic. In 2000-2003, growth of annual GDP made average 4% and growth of average annual inflation was 3.5%. Taking into account reality of the period, this was clear indicator of economic stagnation.

Inflation was being significantly increased, which was conditioned by several factors:

- Investment environment was improved and transfers were increased;
- In 2004-2007 budgetary incomes increased 6-times allowing the country cover domestic debts accumulated earlier and increase salaries and pensions; In 2004-2006 salaries in public sector increased in 67%.
- Let us formulate characteristics of "Georgian version" of crisis at the background of the War of 2008 and global economical crisis. Among reasons of economical fall, we shall distinguish foreign factors, such as complicated economical and political relations with Russia, August War 2008 and global financial crisis and all domestic factors giving rise to inflation.

In 2008 the Country entered the phase of recession. August War of Russia and Georgia of 2008 was completed with had outcomes. The Country suffered great direct economical loss and it was reflected in sharp reduction of development index. GDP growth in 2008 made only 2.1%, while in 2007 this figure was 12.3%. The War was followed with important environmental damage and serious social problems.

Western companies stopped issuing credits to Georgian banks and this gave rise to acute deficit of liquidity. These events were followed by sharp reduction of the flow of direct investments in the economy of Georgia.

From the second part of 2008 the country was probable to appear in sharper economical crisis, if not assistance received from donors after August War.

Governments of 38 countries and managements of 15 international organizations allocates financial assistance in the amount of 4.5 billion US Dollars at joint conference in Brussels in October, 2008. 2.0 billion US Dollars from the funds were grants and 2.550 billion US Dollars – were loans. This assistance was intended for rehabilitation of post-conflict economy in 2008-2010. With this assistance economic depression intervened relatively "painless" in the country.

For reduction of money supply and regulation of inflation, National Bank of Georgia started issuance of depository certificates and implementation of investments at the foreign exchange market. For the purpose of

maintenance of macroeconomic stability after the War with Russia in August, 2008, national Bank started devaluation of Georgian Lari, after which Lari exchange rate was sharply depreciated in November, 2008.

Banking and investment resources were importantly concentrated at the construction and real estate sectors, while other, more productive sectors of the economy were lacking financial resources. At the same time the problem of domestic and external credit debts was formed. Volumes of loans on consumer loans and commercial loans were significantly increased. Banks stimulated trade sector. Finally, such correlation was reflected in sharp growth of the volume of import; is supported inflation processes, and formed the problem of unwarranted credit obligations.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

- It will be impossible to speak about improvement of economical growth rate if no important investment boom takes place in Georgia. For this purpose, investment environment needs to be improved;
 - Though in recent years business was released from governmental pressure, new legislation regulating competition was adopted, but investment attractiveness of the country is greatly prevented by instable legislative environment and delayed and endless changes;
 - Migration policy shall be changed in timely manner; prohibition of selling land to the foreigners, conflict of interests shall not take place. These factors prevent greatly entering of reliable and qualified investors;
 - Adoption of laws restricting competition at the markets and giving priorities to separate companies shall be maximally restricted;
 - Harmonization of Georgian legislation with the laws of European Commission and regulations of international financial institutions shall be continued, especially in direction to environmental protection, rights related with land ownership of local population, energy, housing and compensation of local population;
 - Activation of investment policy of the government under modern conditions is the most important condition for transferring Georgia to the sustainable economical development. Particularly, the most important lines of state investment policy are: strengthening assistance of prior directions of economical development, creation of legislative and economical environment of the institutions promoting investments in real sector of economy, agreement of investment policy of the center and regions.
 - More active assistance of investment domain shall be expressed not from the point of the volume of centralized sources, but from the positions of state warranties, insurance and orientation towards private investors;
 - One of the principle directions in development of state strategy of economical security is provision of scientific-technical progress, which has become driving factor of economical growth. Of course, it is necessary to transfer to the innovative type of development, considering multiple growth of investment activity, which is ground to modernization of economy and rising its competitive abilities;
 - To our mind, special attention shall be paid to the innovative way of development in the investment policy. At the modern stage, driving role is given to the innovative type of development, which, at the same time, considers growth of the role of government in pursuing investment policy. High-developed countries undertake funding of such fields, as: fundamental science and high-risk applied studies, development of scientific-research infrastructure, distribution of new knowledge, education of population. Implementation of these functions, in general, shall be provided at the background of large investments, which doesn't make significant outcome for the investors, but create conditions for rapid growth of production, of course, on the basis of scientific innovations.
 - Under modern conditions, the government is committed to create new development institutions, supporting investments in new technologies, stimulating innovative activity, assisting progressive technologic changes uniting financial, labor and information resources at the perspective directions of economical growth;
 - We may conceive that the government may reject the responsibilities for organization of development of the production in which respective markets are formed and competitive relations are created. But it shall assist new distressed directions of investment activities, which will open way to the creation of perspective production on the basis of development of scientific-technical achievements. For example, the wave of deregulation of economy, which started from the developed countries in the 80s of last century, included significantly traditional fields and, in fact, did not touch upon high-technologic sectors. On the contrary, the importance of direct state assistance institutions was strengthened for innovative and investment activation and organization of relatively capital-consuming production. In this regard, they shall increase importance of state purposeful programs for processing of the state strategy of scientific-technical and social-economical development. The government is committed for creation of competitive enterprises being eligible to work at the national and foreign markets under the conditions of strict competition. They shall also provide concentration of resources on the perspective directions of production renovation.
- Direct instruments of state influence will be oriented towards wide assistance of private initiatives, mastery of new enterprises, stimulating investment activities in the respective directions, as well as industrial initiatives.

REFERENCES

1. Qoqiauri L., 1977. Formation of the Sources of Funding Capital Investments under the Conditions of Reform. Tb.: "Science". Pg. 17 (in Georgian).
2. Qoqiauri L., 1986. About Transformation of Financial-Credit Mechanism in the Field of Investments. Moscow. Works of the Institute of Economy of the USSR Academy of Science. Pg. 22 (in Russian).
3. Qoqiauri L., 1997. The Foreign Investment Crisis in Georgia. London // European Herald. No. 18. Pp. 8 (in English).
4. Qoqiauri L., 2001. About Attraction of Investment Capital to Georgia. Moscow. // Society and Economy, №11-12, pp. 267-273 (in Russian).
5. Qoqiauri L., 2002. Commercial Banks and Investments in Georgia. M.: // Finances, No. 7, pp. 63-65 (in Russian).
6. Qoqiauri L., 2006. Processing of Investment Projects, as the Stage of Investment Activity. M.: // Society and Economy, No. 7-8; pp. 215-220 (in Russian).
7. Qoqiauri L., 2010. Investment Business. Tb.: Technical University of Georgia – 13 (in Georgian).
8. Qoqiauri L., 2013. Intellectual Capital (Monograph). TU Bergakademie Freiberg, Germany, Medienzentrum. Pp. 398 (in English).
9. Qoqiauri L., 2013. Financial Market, Fundamental and Technical Analyze of Securities Market (Manual). Tb.: Technical University of Georgia – 625 (in Georgia).
10. Qoqiauri L., 2105. Economical Blocks of Establishing Favorable Investment Environment // Social Economics XXI Century's Actual Problems. No. 2. Pp. 81-95 (in English).
11. Barents B., Havranek P., 1995. Guidance on Investments Evaluation. Translated from English – M.: Interexpert, INFRA-M. pg. 310 (in Russian).
12. Investments: Systemic Analyze and Management, 2013. Under edition K.V. Baldina. M.: "Dashkov and K." pg. 288 (in Russian).
13. Gitman L.J., Jonk M.L., 1997. Elements of Investment. M.: Delo. – pg. 335 (Translated into Georgian by L. Qoqiauri. 2002).
14. Frank J. Fabozzi, 2000. Management of Investments. Translated from English. M.: Infra – M. (in Russian).
15. Fisher P. 1999. Direct Investments for Russia: Strategy of New Birth of Manufacturing Industry. M.: Finances and Statistics – pg. 512 (in Russian).
16. Sharp W., Aleksadre G., Bailey J, Investments. M.: Infra – pg. 750 (in Russian).
17. Bodie Z., Marcus A.J., Kane A., 2013. Investments. Seventh edition. Translated from English – pg. 1024.
18. Neschitov A.S., 2014. Investments. M.: "Dashkov and K." – pg. 352 (in Russian).
19. Blank I.A., 2006. Principles of Investment Management (in 2 volumes). Kiev (in Russian).
20. Gelashvili M. 2012. Investment Policy. Publishing Universal – 376 (in Georgian).
21. Sichinava A., 2010. Investments (Theory, Analyze, Organization, Management). Tb.: - 221 (in Georgian).
22. Meskhia I., 2015. Social-Economical Reforms in Georgia: Reality and Challenges. Georgian Academy of Economic Sciences. Works, vol. 12. Publishing Universal., pg. 9-14.
23. Papava L., The Georgian Economy: Problems of Reform // Eurasian Studies 1995. Vol. 2. No. 2.
24. Papava V.I., 2015. Georgian Economy: Reforms and Pseudo Reforms. Tb.: Intellect (in Georgia).
25. Mekvabishvili E., 2009. Globalization of Economy: Directions, Challenges, Perspectives. Tb., Innovation (in Georgian).
26. Qoqiauri L., Prior Directions of Investment Policy in Georgia. June 27-28, 2014 Scientific Conference of P. Gugushvili Institute of Economy "Actual Problems of Economy and Economical Development". Tb.: Tbilisi State University Publishing. Pg. 125-134 (in Georgian).
27. Jibuti M., 2013. Modern Social and Economical Challenges of Georgia and Their Sample Outline. Tb.: Georgian Academy of Economical Sciences. Works. Vol. 11, Tb.: Siakhle. 2014 (in Georgian).
28. Papava V.G., Beridze T.A., 2005. Essays of Political Economy of Post Communist Capitalism (Experience of Georgia). M.: Delo s Servis. – pg. 288 (in Russian).
29. National Service of Statistics of Georgia. See <http://geostat.ge?action=pape&pid=139&lang=geo..>
30. Anguridze O., Charaia V., Doghonadze B., 2015. Security Problems & Modern Challenges of the Georgian National Currency. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (in English).
31. Kivzanadze I., Partnership Fund will provide the market more than 150 million US Dollars in the form of capital in 2015. // Banks and Finances, May 408, www.bfm.ge; pg. 9 (in Georgian).
32. Shonia D., Mamuladze N., Innovative Activity and Investment Environment of Economy of Georgia. 2015. Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference "Actual Problems of Sustainable Development of National Economies" (July 10-11). Pp. 172-175 (in Georgian).
33. Kakulia M., 2015. Georgia is experiencing a full-fledged financial crisis, // Business Week. May 4. Issue 97. Pg. 4.

International Advisory and Editorial Board

Azerbaijan

Beykas Seyfulla Xidirov

Azerbaijan State Oil Company. Head of department. Doctor of Economical Sciences

Ibrahim Gabibov

Azerbaijan state Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor

Sadagat V. Ibrahimova

Azerbaijan State Oil Academy. Academician Doctor of Economical Sciences. PHD

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Innovation Center of National Academy of Azerbaijan Republic. The deputy of director. Doctor of Economical Sciences. Professor

Bangladesh

Muhammad Mahboob Ali

Daffodil International University. Department of Business Administration. Professor.

Belarus

Helena Kallaur

Polessky State University. MD. Associate Professor.

Tanua Teterinets

Belarusian State University of Agricultural Technology. Doctor of Economical Sciences. Associate professor.

Egypt

Abdelbadeh Salem

Professor at Faculty of Computer and Information Science, Ain Shams University.

France

Michael Schaefer

L'Association 1901 SEPIKE International, Président at SEPIKE International. PHD Economic Sc.

Georgia

Dali Sologashvili

State University named Akaki Tsereteli. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Eka Avaliani

Professor at International Black Sea University. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Ekaterine Maghlakelidze

The University of Georgia, Associated professor, Business, Economics and Management School.

Enene Menabde-Jobadze

Georgian Technical University. Academic Doctor of Economics

Larisa Korghanashvili

Tbilisi State University (TSU) named Ivane Javakhishvili. Full Professor

Lia Matchavariani

Tbilisi State University (TSU) named Ivane Javakhishvili. Full Professor, Faculty of Exact & Natural Sciences (Geography Dep.)

Nana Shoniya

State University of Kutaisi named Akakhi Tsereteli. Doctor of Economical Sciences. Full professor

Vaxtang S. Datashvili

Georgian technical University. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor

Germany

Hans-Juergen Zahorka

Assessor jur., Senior Lecturer (EU and International Law, Institutions and Economy), Chief Editor of "European Union Foreign Affairs Journal", LIBERTAS – European Institute, Rangendingen

Iran

Azadeh Asgari

Asian Economic and Social Society (AESS). Teaching English as a Second Language. PhD

Kazakhstan

Anar Mirzagalieva

Vice-Rector for Teaching and Studies – East Kazakhstan State University named S. Amanzholov

Anna Troeglazova

East Kazakhstan State University named Sarsen Amanjolv. PhD

Niyazbek Kalimov

Kostanay Agricultural Institution. PhD

Lithuania

Loreta (Gedminaitė) Ulvydiene

Professor of Intercultural Communication and Studies of Translation. Vilnius University. PHD.

Russia

Carol Scott Leonard

Presidential Academy of the National Economy and Public Administration. Vice Rector. Ph.D., Russian History

Galina Kolesnikov

Russian Academy of Natural Sciences and International Academy of Natural History. Taganrog Institute of Management and Economics. Philologist, Psychologist, PhD

Irina V. Larina

Federal State Educational Institution of Higher Professional Education. Associate Professor

Klemenova Elena

South Federal University of Russia. Doctor of Pedagogical Sciences. Professor

Kurbatskaya Tatiana

Kamsk State Engineering – Economical Academy. PhD

Larisa Zinovieva

North-Caucasus Federal University. PHD. Pedagogical Science. Associate professor.

Marina Volkova

Research Institute of Pedagogy and Psychology. Doctor of Pedagogical Sciences. Professor.

Natalia Litneva

Orlov State Institute of Economy and Trade. Volga Branch of The Federal State Budget Educational Institution of Higher Professional Education

Nikolay N. Efremov

Institute of Humanitarian Research and the Russian Academy of Sciences. Doctor of Philology. Research Associate

Sergey N. Fedorchenko

Moscow State Regional University of Political Science and Rights. PHD

Svetlana Guzenina

Tambov State University named G.R. Derzhavin. PhD in Sociology

Victor F. Stukach

Omsk State Agrarian University. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Zhanna Glotova

Baltic Federal University named Immanuel Kant, Ph.D., Associate Professor

UK

Christopher Vasilopoulos

Professor of Political Science at Eastern Connecticut State University. Doctor of Philosophy (Ph.D.), Political Science and Government

Ukraine

Bogdan Storokha

Poltava State Pedagogical University. PhD

Goloborodko Stanislav

Doctor of Agricultural Sciences, Senior Researcher. Institute of Agricultural Technologies of Irrigated Agriculture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine.

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Olga F. Gold

Ukrainian National University named I.I. Mechnikov. PhD

Sergei S. Padalka

Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Department of Contemporary History and Policy at the Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine

Stanislav Goloborodko

Doctor of Agricultural Sciences, Senior Researcher. Institute of Agricultural Technologies of Irrigated Agriculture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine.

Victoriya Lykova
Zaporizhzhya National University, PhD of History
Yuriy Bilousov
Professor of Department of Civil Law and Procedure

Crimea

Lienara Adzhyieva
V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (branch). PhD of History. Associate Professor
Nelya Gluzman
V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (branch). Doctor of Pedagogical Sciences. Full Professor
Oksana Usatenko
V.I. Vernadsky Crimean Federal University. Academy of Humanities and Education (branch). PhD of Psychology. Associate Professor.
Tatiana Scriabina
V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (filial branch). PhD of Pedagogy. Associate Professor
Vladyslav Fadieiev
V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (filial branch). PhD of Psychology. Associate Professor

United Arab Emirates

Haitham Hobanee
College of Business Administration, Abu Dhabi University, PHD

USA

Carol Scott Leonard
Presidential Academy of the National Economy and Public Administration. National Research University – Higher School of Economics. Russian Federation
Mikhail Z. Vaynshteyn
Lecturing in informal associations and the publication of scientific articles on the Internet. Participation in research seminars in the "SLU University" and "Washington University", Saint Louis
Cynthia Buckley
Professor of Sociology at University of Illinois. Urbana-Champaign. Sociological Research.
Yahya Kamalipour
Dept. of Journalism and Mass Communication North Carolina A&T State University Greensboro, North Ca. Professor and Chair Department of Journalism and Mass Communication North Carolina A&T State University. PhD.

ISSN: 2298-0946, E-ISSN: 1987-6114

©Publisher: Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia.

©Typography : AZCONCO LLC Industrial, Construction & Consulting.

Registered address: Isani Sangory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

©Editorial office : Marneuli municipality. Village Takalo. Georgia.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

REFERRED JOURNAL

JULY-SEPTEMBER 2015 VOLUME 09 ISSUE 03

ISSN: 2298 - 0946; E - ISSN: 1987 - 6114; DOI: 10.15357

